

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 3/2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Журнал містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Латковська Тамара Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0003-3159-5994

Редакційна колегія:

Біла-Тіунова Любов Романівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7886-793X

Гнатівська Альона Льодусівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0001-7171-3209

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор кафедри загально теоретичної юриспруденції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-0915-6530

Давидова Ірина Віталіївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5622-671X; Researcher ID AAG-9051-2019

Колодін Денис Олексійович, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-6368-0849

Глиняна Катерина Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-1778-1021; ResearcherID AАН-4546-2019

Латковський Павло Павлович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2406-766X

Манжосова Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0002-8873-4783

Марущак Анна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2337-0402 – відповідальний секретар

Сідак Микола Васильович, доктор юридичних наук, професор, Вища школа економіки та менеджменту публічної справи в м. Братислава (Словаччина), orcid.org/0000-0002-4895-8037

Чанишева Галія Інсафівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-1852-8068

Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія, SCOPUS ID 56968006800

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 05.07.2024 р. (протокол № 9)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.jes.nuoua.od.ua

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 4) журнал "Juris Europensis Scientia" включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»). До 1 липня 2020 р. журнал виходив під назвою «Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.1>*Д. Є. Волкова**кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-2856-6984*

ПОДАЛЬША РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: СТВОРЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Мета статті полягає у дослідженні реалізації концепції людиноцентризму в конституційному законодавстві України з акцентом на процес створення релігійних організацій. Аналізуються правові проблеми, що виникають у цьому контексті, з точки зору захисту прав і свобод громадян. Особлива увага приділяється «людському виміру», тобто впливу цих проблем на пересічних громадян та забезпеченню їхніх прав і свобод у процесі створення релігійних організацій.

Сформульовано низку заходів, впровадження яких створить сприятливе правове середовище для розвитку релігійних організацій в Україні. Зменшення бюрократичних перешкод дозволить релігійним громадам швидко отримувати офіційний статус та розпочинати свою діяльність, що позитивно вплине на реалізацію права на свободу віросповідання. Прозорість та доступність інформації підвищать рівень довіри до державних інституцій, а впровадження електронних систем скоротить час та ресурси, необхідні для реєстрації. Це, в свою чергу, сприятиме розвитку громадянського суспільства та зміцненню соціальної гармонії в країні.

Таким чином, впровадження людиноцентричного підходу у процес створення та державної реєстрації релігійних організацій в Україні є необхідним кроком для забезпечення повноцінної реалізації прав громадян на свободу віросповідання. Зменшення кількості необхідних документів, скорочення термінів розгляду заяв, забезпечення прозорості процесу та підвищення ефективності роботи державних органів сприятиме створенню сприятливого правового середовища для розвитку релігійних організацій. Це не лише зміцнить громадянське суспільство, але й підвищить рівень довіри до державних інституцій та забезпечить гармонійний розвиток суспільства.

Спрощення реєстраційної процедури для релігійних організацій в Україні має значні переваги, включаючи реалізацію конституційного права на свободу віросповідання, підвищення довіри до державних інституцій, запобігання корупції та підвищення ефективності роботи державних органів. Однак важливо враховувати і можливі недоліки, такі як ризики зловживань, втрата державного контролю, ризик надмірної лібералізації та можливі адміністративні труднощі. Знайдення балансу між спрощенням процедур та забезпеченням безпеки і правопорядку є ключовим завданням для реформування системи реєстрації релігійних організацій в Україні.

Ключові слова: релігійні організації, свобода совісті, свобода віросповідання, Конституція України, конституційні основи створення та діяльності релігійних організацій, конституційний статус релігійних організацій.

Volkova D. Ye. FURTHER IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF HUMAN CENTREDNESS IN THE CONSTITUTIONAL LEGISLATION OF UKRAINE: ESTABLISHMENT OF RELIGIOUS ORGANISATIONS

The purpose of the article is to study the implementation of the concept of human centredness in the constitutional legislation of Ukraine with a focus on the process of establishment of religious organisations. The author analyses the legal issues arising in this context from the point of view of protection of the rights and freedoms of citizens. Particular attention is paid to the “human dimension”, i.e. the impact of these problems on ordinary citizens and the protection of their rights and freedoms in the process of establishing religious organisations.

The author formulates a number of measures, the implementation of which will create a favourable legal environment for the development of religious organisations in Ukraine. Reducing bureaucratic obstacles will allow religious communities to quickly obtain official status and start their activities, which will have a positive impact on the exercise of the right to freedom of religion. Transparency and accessibility of information will increase the level of trust in state institutions, and the introduction of electronic systems will reduce the time and resources required for registration. This, in turn, will contribute to the development of civil society and strengthen social harmony in the country.

Thus, the introduction of a human-centred approach to the process of establishment and state registration of religious organisations in Ukraine is a necessary step to ensure the full exercise of citizens’ rights to freedom of religion. Reducing the number of required documents, shortening the timeframe for reviewing applications, ensuring transparency of the process, and increasing the efficiency of government agencies will help create a favourable legal environment for the development of religious organisations. This will not only strengthen civil society, but also increase the level of trust in state institutions and ensure the harmonious development of society.

The simplification of the registration procedure for religious organisations in Ukraine has significant benefits, including the realisation of the constitutional right to freedom of religion, increased trust in state institutions,

prevention of corruption and increased efficiency of state bodies. However, it is also important to consider possible disadvantages, such as risks of abuse, loss of state control, risk of over-liberalisation and possible administrative difficulties. Finding a balance between simplifying procedures and ensuring security and law and order is a key task for reforming the system of registration of religious organisations in Ukraine.

Key words: religious organizations, freedom of conscience, freedom of religion, Constitution of Ukraine, constitutional bases of creation and activity of religious organizations, constitutional status of religious organizations.

Постановка проблеми. Подальша реалізація концепції людиноцентризму в конституційному законодавстві України, зокрема у контексті створення релігійних організацій, є надзвичайно актуальною темою. Людиноцентризм, як підхід, акцентує увагу на забезпеченні прав та свобод людини, ставлячи індивіда в центр правової системи. В умовах розбудови демократичної держави, де повага до прав людини є основоположним принципом, питання правового регулювання діяльності релігійних організацій набуває особливого значення. Враховуючи мультикультурність та релігійну багатоманітність України, забезпечення права на свободу віросповідання та створення релігійних організацій є важливим кроком у зміцненні громадянського суспільства та підтриманні соціальної гармонії.

Актуальність цієї теми також підкріплюється сучасними викликами, з якими стикається українське суспільство. В умовах режиму воєнного стану та економічної нестабільності, релігійні організації відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної підтримки та стабільності. Вони також надають і психологічну підтримку. Розгляд та впровадження людиноцентристських підходів у конституційне законодавство, що регулює створення та діяльність релігійних організацій, сприятиме гармонізації міжконфесійних відносин та захисту прав вірян. Це, у свою чергу, посилить довіру громадян до державних інституцій та сприятиме загальному зміцненню демократії в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституційно-правового статусу релігійних організацій, включаючи їх створення, вивчається багатьма фахівцями з публічного права. Проте, ці питання часто розглядаються лише в окремих статтях і на прикладах (див., наприклад, [1–6]). Тому існує потреба в глибшому аналізі та більш комплексному дослідженні в галузевій юридичній літературі.

Мета цієї статті полягає у дослідженні реалізації концепції людиноцентризму в конституційному законодавстві України з акцентом на процес створення релігійних організацій. Аналізуються правові проблеми, що виникають у цьому контексті, з точки зору захисту прав і свобод громадян. Особлива увага приділяється «людському виміру», тобто впливу цих проблем на пересічних громадян та забезпеченню їхніх прав і свобод у процесі створення релігійних організацій.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, у контексті дослідження цього питання привер-

тають увагу проблеми бюрократичної процедури створення релігійних організацій в Україні.

Процес створення та державної реєстрації релігійних організацій в Україні сьогодні стикається з багатьма бюрократичними перешкодами, що ускладнюють реалізацію права на свободу віросповідання. Цей процес включає численні етапи та вимоги, які потребують значної кількості документів, часу на їх підготовку та подання, а також взаємодії з різними державними органами.

Нинішні процедури реєстрації релігійних організацій передбачають подання великої кількості документів, включаючи установчі документи, статут, список засновників, протокол установчих зборів та інші підтверджуючі документи. Кожен з цих документів має відповідати встановленим законодавством вимогам, що часто потребує юридичної допомоги для їх правильного оформлення. Це може стати фінансовим бар'єром для невеликих релігійних груп або нових релігійних рухів, які не мають достатніх ресурсів для найму професійних юристів (детальніше дивись [7]).

Процес розгляду заяв на реєстрацію релігійних організацій може займати кілька місяців, що значно ускладнює діяльність нових релігійних громад та інших видів релігійних організацій. Під час цього періоду релігійні організації не мають офіційного статусу, що обмежує їх можливості у проведенні богослужінь, оренді приміщень, веденні фінансової діяльності та виконанні інших функцій. Тривалий період очікування також створює додаткові труднощі для релігійних лідерів та їхніх послідовників, змушуючи їх чекати на офіційне визнання та легалізацію своєї діяльності.

Варто також звернути увагу і на те, що сам процес реєстрації передбачає узгодження з різними державними органами, що додатково ускладнює та уповільнює процедуру. Наприклад, документи повинні бути погоджені з місцевими органами влади, а також іншими відповідальними установами. Кожен з цих органів має свої вимоги та процедури, що часто призводить до повторних подань документів, їх доопрацювання та повторного розгляду. Це створює додаткові адміністративні перешкоди та збільшує витрати часу і ресурсів.

Таким чином, бюрократичні перешкоди у процесі реєстрації релігійних організацій можуть знижувати рівень довіри громадян до державних інституцій. Коли релігійні громади стикаються з необґрунтованими затримками, численними вимогами та непрозорими процедурами, це може призвести до розчарування та відчуження.

Відсутність ефективного та справедливого механізму реєстрації може сприяти зростанню соціальної напруги та конфліктів, особливо у регіонах з високою релігійною активністю та різноманітністю.

Соціальні наслідки таких бюрократичних перешкод можуть бути значними. Ускладнена реєстрація релігійних організацій обмежує можливість громадян повноцінно реалізувати своє право на свободу віросповідання, що є фундаментальним правом людини. Це може призвести до соціальної ізоляції релігійних громад, поглиблення міжконфесійних суперечок та зростання недовіри до держави. Крім того, такі перешкоди можуть стимулювати незаконну діяльність або змусити релігійні організації діяти в підпіллі, що ускладнює їх контроль та регулювання з боку держави [8, с. 89].

Враховуючи зазначені проблеми, стає очевидною необхідність реформування процесу реєстрації релігійних організацій в Україні. Впровадження спрощених та прозорих процедур, зменшення адміністративних бар'єрів та підвищення ефективності взаємодії з державними органами сприятиме забезпеченню прав громадян на свободу віросповідання, зміцненню довіри до державних інституцій та покращенню соціальної гармонії в суспільстві.

Це призводить до необхідності проведення відповідних реформ на базі людиноцентричного підходу.

Людиноцентричний підхід у державному управлінні акцентує увагу на пріоритеті прав та потреб громадян, забезпечуючи легкий та доступний механізм реалізації цих прав. У контексті створення релігійних організацій це означає створення системи, яка не лише формально виконує вимоги закону, але й справді служить громадянам, сприяючи реалізації їхніх релігійних свобод з мінімальними перешкодами.

Вище вже було зазначено, що на сьогодні процес реєстрації релігійних організацій вимагає значної кількості документів, що є суттєвою перешкодою для багатьох релігійних спільнот. Людиноцентричний підхід передбачає перегляд та спрощення документальних вимог. Державні органи можуть створити стандартизовані форми та шаблони для подання заявок, що зменшить навантаження на заявників і мінімізує ризик відмов через неправильне оформлення документів. Крім того, варто розглянути можливість скорочення переліку обов'язкових документів до найнеобхідніших, залишивши лише ті, які дійсно потрібні для встановлення юридичного статусу релігійної організації.

Також, чинні процедури реєстрації часто є тривалими, що створює додаткові труднощі для нових релігійних організацій. Людиноцентричний підхід передбачає скорочення термінів розгляду заявок до мінімально необхідного часу. Це можна досягти шляхом впровадження електронних систем подачі та обробки документів, які авто-

матизують більшість бюрократичних процедур та зменшують час, необхідний на ручну перевірку. Важливим аспектом також є встановлення чітких та прозорих строків для розгляду заяв, щоб заявники знали, коли вони можуть очікувати на відповідь.

Прозорість процесу реєстрації є ключовим елементом людиноцентричного підходу. Державні органи мають забезпечити доступ до повної та актуальної інформації щодо вимог та етапів реєстрації релігійних організацій. Це включає створення детальних інструкцій, доступних на офіційних веб-сайтах, а також проведення консультацій для заявників. Розробка онлайн-платформ, де заявники можуть відстежувати статус своїх заяв, значно підвищить прозорість та зменшить рівень стресу та невизначеності. Тут вже зроблено певні кроки з використанням платформи «Дія», але є можливість задіяти цю платформу більш широко.

Реалізація людиноцентричного підходу потребує також підвищення ефективності роботи державних органів, які займаються реєстрацією релігійних організацій. Це включає регулярне навчання працівників щодо новітніх методик роботи з документами та комунікації з громадянами, впровадження сучасних технологій для автоматизації процесів, а також встановлення системи моніторингу та оцінки ефективності їхньої діяльності. Зменшення бюрократичних перешкод сприятиме покращенню взаємодії між громадянами та державою, що є важливим для створення довірчих відносин.

Варто також звернути увагу на зарубіжний досвід, адже багато країн успішно впровадили людиноцентричні підходи до реєстрації релігійних організацій. Наприклад, у деяких країнах Європейського Союзу процес реєстрації релігійних організацій є значно спрощеним і менш бюрократизованим [9, с. 30]. Використання їхніх практик та адаптація їх до українських реалій можуть стати важливим кроком у реформуванні цієї сфери.

Так, у Німеччині релігійні організації можуть бути зареєстровані як звичайні асоціації, що значно спрощує процес. Для реєстрації релігійної організації достатньо подати основні установчі документи, такі як статут, та підтвердити наявність певної кількості членів. Крім того, держава забезпечує прозорість і чіткість процедур, що знижує ризики корупції та зловживань. Цей підхід дозволяє релігійним громадам швидко отримувати офіційний статус і розпочинати свою діяльність.

У Франції релігійні організації можуть реєструватися як асоціації відповідно до закону 1901 року про асоціації. Це означає, що процедура реєстрації є відносно простою і швидкою. Основні вимоги включають подання статуту та інформації про засновників. Додатково, Франція запровадила систему онлайн-реєстрації, що ще більше спрощує процес. Ця система дозволяє організаціям подава-

ти документи електронно, що значно скорочує час розгляду та підвищує зручність для заявників.

У Великобританії реєстрація релігійних організацій здійснюється через Комісію з питань благодійності, якщо організація має благодійну мету. Процес реєстрації є відносно простим та прозорим, вимагаючи лише базові документи, такі як статут та інформацію про засновників. Важливою особливістю британського підходу є акцент на прозорість і доступність інформації для громадян. Всі зареєстровані благодійні організації, включаючи релігійні, мають свої профілі на офіційному веб-сайті Комісії, де можна знайти всю необхідну інформацію про їх діяльність.

Впровадження подібних практик в Україні могло б суттєво спростити процедуру реєстрації релігійних організацій та зробити її більш доступною для громадян. Основні кроки, які можуть бути здійснені, включають:

- скорочення переліку необхідних документів (зменшення кількості документів, які потрібно подавати для реєстрації, до основних установчих документів та підтвердження наявності певної кількості членів);

- впровадження електронної системи реєстрації (розробка та впровадження онлайн-платформи для подачі заяв та документів на реєстрацію релігійних організацій. Це дозволить значно скоротити час розгляду заявок і підвищити прозорість процесу);

- прозорість та інформованість (забезпечення доступу до детальної інформації про вимоги та процедури реєстрації на офіційних веб-сайтах державних органів. Проведення консультацій та тренінгів для заявників з метою роз'яснення процесу реєстрації);

- підвищення ефективності роботи державних органів (регулярне навчання працівників державних органів щодо сучасних методик роботи з документами та комунікації з громадянами. Встановлення системи моніторингу та оцінки ефективності їхньої діяльності).

Впровадження цих заходів сприятиме створенню сприятливого правового середовища для розвитку релігійних організацій в Україні. Зменшення бюрократичних перешкод дозволить релігійним громадам швидко отримувати офіційний статус та розпочинати свою діяльність, що позитивно вплине на реалізацію права на свободу віросповідання. Прозорість та доступність інформації підвищать рівень довіри до державних інституцій, а впровадження електронних систем скоротить час та ресурси, необхідні для реєстрації. Це, в свою чергу, сприятиме розвитку громадянського суспільства та зміцненню соціальної гармонії в країні.

Висновки. Таким чином, впровадження людиноцентричного підходу у процес створення та державної реєстрації релігійних організацій

в Україні є необхідним кроком для забезпечення повноцінної реалізації прав громадян на свободу віросповідання. Зменшення кількості необхідних документів, скорочення термінів розгляду заяв, забезпечення прозорості процесу та підвищення ефективності роботи державних органів сприятиме створенню сприятливого правового середовища для розвитку релігійних організацій. Це не лише зміцнить громадянське суспільство, але й підвищить рівень довіри до державних інституцій та забезпечить гармонійний розвиток суспільства.

Спрощення реєстраційної процедури для релігійних організацій в Україні має значні переваги, включаючи реалізацію конституційного права на свободу віросповідання, підвищення довіри до державних інституцій, запобігання корупції та підвищення ефективності роботи державних органів. Однак важливо враховувати і можливі недоліки, такі як ризики зловживань, втрата державного контролю, ризик надмірної лібералізації та можливі адміністративні труднощі. Знайдення балансу між спрощенням процедур та забезпеченням безпеки і правопорядку є ключовим завданням для реформування системи реєстрації релігійних організацій в Україні.

Література

1. Волкова Д.Є. Поняття конституційного статусу релігійних організацій в Україні за часів незалежності. *Юридичний вісник*. 2022. № 1. С. 21–26.
2. Volkova D.E. Genesis of the constitutional regulation of freedom of associations in Ukraine. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2020. № 6. С. 53–57.
3. Qaracayev C. Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 34–37.
4. Mishyna N. V. European Court of Human Rights' judgements implementation by local and regional authorities: analyzing annual execution reports 2007–2022. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2024. Т. 34. С. 107–114.
5. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.
6. Mishyna N.V. *Self-Organized Bodies of the Population and the Local Government's Nature Concepts* | Органи самоорганізації населення у контексті теорій про природу місцевого самоврядування. *ЮРИДИКА | JURIDICA*. 2020. № 1. С. 16–20.
7. Фащук Т.В. Процедура реєстрації релігійних організацій. URL: <https://core.ac.uk/reader/19780192>
8. Мельничук О.П. Порядок створення релігійних організацій: адміністративно-правовий аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. № 6. С. 87–91.
9. Карпунчев В.П. Прогалини в адміністративно-правовому регулюванні статусу релігійних об'єднань в Україні. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 26–35.

УДК 340.1:338.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.2>**Р. С. Кірін**доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітникДержавної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»orcid.org/0000-0003-0089-4086

ЕТАП ІНТЕРНЕТИЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВЛАДИ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН Е-УРЯДУВАННЯ В 2004–2005 РР.

Стаття присвячена дослідженню особливостей та історико-правовому аналізу регулювання правовідносин е-урядування у 2004–2005 рр. на етапі інтернетизації діяльності органів влади. Встановлено, що комплексний інститут е-уряду, як складова законодавства про е-урядування, являє собою систему нормативних приписів кількох галузей законодавства, які безпосередньо чи опосередковано регулюють певну сукупність суспільних відносин у сфері особливого виду державного управління, заснованого на використанні інформаційно-комунікаційних технологій, Інтернету та всесвітньої мережі у поєднанні з організаційними змінами та новими навичками з метою підвищення ефективності, підконтрольності та прозорості органів влади при наданні державних е-послуг, впровадженні процесів е-демократії та державної цифрової політики. Розкрито надзвичайну результативність 2004 р. у формуванні правової бази е-урядування. Важливими складовими предмету права е-урядування цього року виступала сукупність відносин щодо реєстру електронних інформаційних ресурсів, е-документів та е-документообігу в органах влади, цифрового е-підпису.

Обґрунтовано доцільність врахування приписів, що були покликани врегулювати різноманітні види відносин, суміжних із цифровими управлінськими (виборчі, безпекові, міжнародні, екологічні). Аргументовано, що ключовими нормативно-правовими актами у сфері е-урядування, які були прийняті у 2004 р., слід визнати Указ Президента України від 31.07.2004 р. № 854/2004 та розпорядження КМУ від 18.10.2004 р. № 759-р. Першим було визнано створення ефективних організаційних та правових умов для всебічної реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, другим вказано забезпечити розміщення і систематичне оновлення інформації та технічну підтримку власних веб-сайтів. Виявлено окрему підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих впродовж 2004-2005 рр., дія яких була передбачена на поточні роки або на певний період. Встановлено, що особливістю 2005 р. у формуванні правових засад інтернетизації діяльності органів влади стала підвищена увага президента та парламенту до сфери е-урядування.

Ключові слова: е-урядування, інтернетизація, правове регулювання, органи влади, нормативно-правові акти, інформаційно-комунікаційні технології, інтернет.

Kirin R. S. THE STAGE OF INTERNETIZATION OF GOVERNMENT ACTIVITIES: PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF E-GOVERNMENT RELATIONS IN 2004–2005

The article is devoted to the study of the peculiarities and historical and legal analysis of the regulation of e-government relations in 2004–2005 at the stage of Internetization of government activities. It is established that the complex institution of e-government, as a component of e-government legislation, is a system of regulatory provisions of several branches of legislation which directly or indirectly regulate a certain set of social relations in the field of a special type of public administration based on the use of information and communication technologies, the Internet and the World Wide Web, combined with organizational changes and new skills with the aim of increasing the efficiency, controllability and transparency of public authorities in providing public services. The author reveals the extraordinary effectiveness of 2004 in shaping the legal framework for e-government. The important components of the subject of e-government law this year were a set of relations concerning the register of electronic information resources, e-documents and e-document flow in government bodies, and digital e-signatures.

The author substantiates the expediency of taking into account the regulations designed to regulate various types of relations related to digital governance (electoral, security, international, environmental). It is argued that the key legal acts in the field of e-government adopted in 2004 should be recognized as the Decree of the President of Ukraine of 31.07.2004 No. 854/2004 and the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 18.10.2004 No. 759-p. The first one recognized the creation of effective organizational and legal conditions for the full realization of the constitutional right of citizens to participate in the management of public affairs, while the second one was to ensure the posting and systematic updating of information and technical support of their own websites. The author identifies a number of by-laws and regulations adopted in 2004-2005, which were intended to be in force for the current years or for a certain period. It is established that the peculiarity of 2005 in the formation of the legal framework for the Internetization of government activities was the increased attention of the President and Parliament to the e-government sphere.

Key words: e-government, Internetization, legal regulation, authorities, regulations, information and communication technologies, Internet.

Постановка проблеми. Правове регулювання відносин е-урядування на етапі інтернетизації діяльності органів державної влади (далі – ОДВ) протягом 2002–2003 рр. супроводжувалося перш за все, прийняттям низки законодавчих актів щодо змін з питань забезпечення та безпе-

решкодної реалізації права людини на свободу слова, е-документів та е-документообігу, цифрового е-підпису, телекомунікації та захисту суспільної моралі, а також актів міжнародного та європейського законодавства. На підзаконному рівні окремої уваги заслуговували заходи щодо створення інформаційної е-системи «Е-Уряд», а також Перелік і Порядок надання інформаційних та інших послуг з її використанням.

Наступного року в Європейському Союзі (далі – ЄС) почало активно формуватися законодавство у сфері е-комерції та е-закупівель. Інтєрооперабельна інфраструктура останніх мала призвести до економії на обсягах, завдяки чому європейські компанії змогли б легше надавати свої послуги клієнтам в інших державах-членах ЄС ґрунтуючись на імплементації Директив про державні закупівлі 2004/18/ЄС [1] та 2004/17/ЄС [2], а також Плану дій щодо державних е-закупівель, ухваленого в 2004 р. (СОМ(2004)841) [3]. Крім того, у 2004 р. була започаткована програма ЄС «Інтєрооперабельне надання європейських послуг електронного урядування державним адміністраціям, бізнесу та громадянам» (*Interoperable Delivery of European e-Government Services to Public Administrations, Businesses and Citizens, IDABC*), яка була спрямована на правильне використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) для надання транскордонних послуг в Європі. Вона мала на меті стимулювати розвиток онлайн-платформ, що надають державні е-послуги в Європі. Програма використовувала можливості ІКТ для заохочення та підтримки надання транскордонних послуг державного сектору громадянам та підприємствам у ЄС, підвищення ефективності та співпраці між європейськими державними адміністраціями, а також сприяння перетворенню Європи на привабливе місце для життя, роботи та інвестицій [4].

Тож очевидно, що Україна не могла та не мала стояти осторонь європейського е-руху, адже на той час у кожній державі-члені ЄС досягнуто прогресу в переведенні державних послуг в онлайн-режим, причому середній рівень доступності послуг в режимі онлайн зріс з 45% до 65% в період з 10.2001 р. по 10.2002 р. Безумовним орієнтиром стало й Повідомлення Комісії від 26.09.2003 р. до Ради, Європейського Парламенту, Європейського Економічного і Соціального Комітету та Комітету Регіонів «Роль е-урядування для майбутнього Європи» [5], в якому поняття «е-уряд» розглядався як використання ІКТ в органах державного управління у поєднанні з організаційними змінами та новими навичками з метою покращення державних послуг, демократичних процесів та державної політики.

На національному рівні тривала реалізація завдань промислово-інноваційного розвитку укра-

їнської економіки, яка передбачала, у тому числі розвиток на основі сучасних та світових досягнень національної інформаційної інфраструктури, створення та використання перспективних ІКТ, телекомунікаційних мереж, засобів інформатики та систем зв'язку. Особливу увагу слід було приділити розвитку мережі «Інтернет» в Україні [6].

Тож, продовження дослідження формування джерел права е-урядування на етапі інтєрнетизації діяльності ОДВ безумовно є важливим для системної оцінки процесу становлення правової бази у цій сфері. Особливої актуальності регулювання окремих видів правовідносин е-урядування набуває в аспекті усвідомлення напрацьованого досвіду Україною та перспективи отримання та/або передачі відповідних інструментів від/для країн ЄС.

У зв'язку з цим, метою написання статті став історико-правових аналіз та встановлення особливостей регулювання правовідносин е-урядування у 2004–2005 рр. на етапі інтєрнетизації діяльності ОДВ та ОМС (2002–2010 рр.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість та актуальність розвитку цифровізації управлінських відносин робить цей напрямок привабливим для дослідження науковцями різних галузей знань, адже ще з середини 1990-х років уряди в усьому світі почали реалізовувати масштабні ініціативи з метою використання величезного потенціалу Інтернету для покращення та вдосконалення процесу управління. Разом з комп'ютером, Інтернет став незамінним інструментом у повсякденному управлінні державою.

Теоретико-практичне розуміння місця, ролі й функцій ІКТ у діяльності ОДВ розглядалися вітчизняними, зокрема такими вченими як О. Баранов, Н. Грицяк, М. Демкова, С. Дзюба, Н. Дяченко, В. Дрешпак, І. Жилаєв, А. Константинівська, І. Коліушко, В. Копняк, Є. Котух, Г. Лук'янова, А. Майстрєнко, В. Малиновський, І. Малукова, С. Полумієнко, І. Рубан, А. Семенченко, Ю. Соломко та ін., а також зарубіжними вченими, а саме в наукових працях Т. Беккера, К. Беллами, Дж. Гарсона, Д. Норріса, Дж. Тейлора, Дж. Фоунтейна та ін. Тож, погоджуючись із позицією М. Косич та Н. Губанової, за якою повсякчасна цифровізація життя суспільства на сучасному етапі вимагає від органів влади ефективного публічного управління на базі е-взаємодії, для забезпечення прозорості та відкритості державних органів [7], варто зазначити, що подібні процеси мають надважливе значення й для становлення стратегічних засад механізму забезпечення відкритості міст [8; 9].

Натомість слід відмітити, що наразі очевидно бракує історико-правових досліджень в напрямі формування та розвитку джерел права е-урядування. Також відмічу, що представлений матеріал

є частиною пошуків щодо предметно-хронологічного процесу формування нормативно-правових актів (далі – НПА) України в цій сфері, початок якого (1992–2001 рр.) закладені у попередній публікації [10].

Виклад основного матеріалу. Намагаючись отримати уявлення про глобальне середовище е-урядування, у 2001 р. Американське товариство державного управління (*American Society for Public Administration, ASPA*) та Відділ державної економіки та державного управління Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) (*United Nations Division for Public Economics and Public Administration, UNDPEPA*) провели дослідження, в якому проаналізували підходи, прогрес та зобов'язання з боку 190 держав-членів ООН. На думку упорядників, у широкому розумінні, е-уряд може включати практично всі ІКТ, платформи та додатки, що використовуються державним сектором, але для цілей цього звіту, е-уряд визначався як використання Інтернету та всесвітньої мережі для надання урядової інформації та послуг для громадян.

При цьому у дослідженні було використано дві методології. По-перше, національні урядові веб-сайти були проаналізовані на предмет наявності контенту та послуг, якими, найімовірніше, користуватиметься пересічний громадянин. Наявність або відсутність певних функцій сприяла визначенню рівня прогресу країни. Етапи представляють собою простий орієнтир, який об'єктивно оцінює рівень розвитку країни в Інтернеті. По-друге, було проведено статистичний аналіз, який порівнював інфраструктуру ІКТ та потенціал людського капіталу 144 держав-членів ООН. Підсумковий показник, або Індекс е-уряду (*E-Government Index*), може бути корисним інструментом для розробників політики як щорічний орієнтир [11, с. 1].

Так, І. Колюшко наприкінці 2003 р. зазначав, що одним з підтвердженням швидких темпів росту споживачів Інтернет-послуг є дані дослідження, проведеного американською компанією Nua.com, відповідно до якого 10% населення Землі, або 580,78 млн. чоловік, мають доступ до мережі Інтернет. За рівнем проникнення у «світове павутиння» у травні 2002 р. лідирувала Ісландія, 69,8% населення якої мало доступ до Інтернету. Друге місце за цим показником посіла Швеція (64,68% жителів), третє – Данія (60,38%), далі – Гонконг (59,58%) і США (59,1%). Дуже важливий момент: під час дослідження з'ясувалося, що «цифровий розрив» між країнами розвиненими і такими, що розвиваються, продовжує збільшуватися. У Європі проживає 32% інтернетників, у Латинській Америці – лише 6%, на Близькому Сході та в Африці – 2% всіх користувачів мережі. Це пов'язано зі слабким розвитком ІКТ у цих

регіонах. І тут байдуже, де причина, а де наслідок: кількість користувачів Інтернету обумовлена рівнем життя населення розвинених країн або рівень життя в цих країнах підвищується завдяки масовому використанню можливостей Інтернету [12].

2004 р. став надзвичайно результативним у формуванні правової бази е-урядування і розпочався зі створення Єдиної інформаційної системи з обліку, зберігання та оцінки майна, що реалізується за рішеннями органів виконавчої влади (далі – ОБВ) [13] та затвердження Порядку легалізації комп'ютерних програм в ОБВ (втратив чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 09.04.2024 р. № 389).

Важливою складовою предмету права е-урядування виступає сукупність відносин щодо реєстру електронних інформаційних ресурсів. Так, постановою КМУ від 17.03.2004 р. № 326 було затверджене Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів, який вівся з метою запровадження єдиної системи обліку електронних інформаційних ресурсів держави і формувався з використанням новітніх досягнень у сфері ІКТ. Наразі це Положення втратило чинність на підставі постанови КМУ від 01.09.2023 р. № 969 «Про функціонування Реєстру публічних електронних реєстрів», але наказ, прийнятий на виконання п. 9 зазначеного Положення щодо затвердження форми заяви для включення електронного інформаційного ресурсу є чинним [14].

Окрему групу НПА складають урядові постанови та розпорядження, дія яких передбачена на поточний рік або на певний період, як то:

- перелік завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2004 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування [15];
- питання організації виконання Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004–2007 рр. [16];
- питання забезпечення виконання Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 рр. [17];
- застосування автоматизованих інформаційних систем у процесі підготовки і проведення у 2004 р. виборів Президента України [18].

Сфера е-документообігу в ОБВ та ОМС також була предметом значної уваги КМУ, який цього року врегулював такі види відносин:

1) Порядок засвідчення наявності е-документа (е-даних) на певний момент часу (постанова КМУ від 26.05.2004 р. № 680 – втратила чинність на підставі постанови КМУ № 992 від 07.11.2018 р., яка також втратила чинність на підставі постанови КМУ № 764 від 28.07.2024 р. [19]);

2) Типовий порядок здійснення е-документообігу в ОБВ (постанова КМУ від 28.10.2004 р.

№ 1453 – втратила чинність на підставі постанови КМУ від 17.01.2018 р. № 55 [20]);

3) Порядок обов'язкової передачі документованої інформації (постанова КМУ від 28.10.2004 р. № 1454 – втратила чинність на підставі постанови КМУ від 10.10.2018 р. № 821 [21]);

4) Положення про центральний засвідчувальний орган (постанова КМУ від 28.10.2004 р. № 1451 – втратила чинність на підставі постанови КМУ від 10.05.2018 р. № 356 [22]).

Незважаючи на те, що наразі усі наведені НПА втратили свою чинність, вони безумовно відіграли на той час важливу роль у подальшому розвитку цифрових відносин у сфері державного управління та місцевого самоврядування.

Ще одним важливим блоком НПА в структурі законодавства про е-урядування в 2004 р. виступали підзаконні акти щодо цифрового е-підпису:

– Порядок акредитації центру сертифікації ключів (постанова КМУ від 13.07.2004 р. № 903 – втратила чинність на підставі постанови КМУ від 10.05.2018 р. № 356 [22]);

– Порядок застосування цифрового е-підпису ОДВ, ОМС, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності (постанова КМУ від 28.10.2004 р. № 1452 – втратила чинність на підставі постанови КМУ від 19.09.2018 р. № 749, яка також втратила чинність на підставі постанови КМУ від 01.08.2023 р. № 798 [23]).

В окрему групу НПА пропонується об'єднати акти, що були покликані врегулювати різноманітні види відносин, суміжних із цифровими управлінськими (виборчі, безпекові, міжнародні, екологічні) як то:

технічне завдання на модернізацію та розвиток інформаційно-аналітичної підсистеми «Вибори Президента України» Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Вибори» [24];

оперативно-технічне управління телекомунікаційними мережами в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану [25];

національний координатор Міжурядової програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх» [26];

інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля [27].

Втім ключовими НПА у сфері е-урядування, що були прийняті у 2004 р., слід визнати Указ Президента України від 31.07.2004 р. № 854/2004 [28] та розпорядження КМУ від 18.10.2004 р. № 759-р. [29].

Першим було визнано створення ефективних організаційних та правових умов для всебічної реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, забезпечення відкритості діяльності ОВВ, врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання їх рішень, підтримання постійного діалогу з усіма соціальними групами громадян,

створення можливостей для вільного та об'єктивного висвітлення усіх процесів у цій сфері засобами масової інформації (далі – ЗМІ) пріоритетними завданнями КМУ, центральних та місцевих ОВВ.

Другим вказано враховувати у своїй роботі рекомендації для центральних та місцевих ОВВ щодо опрацювання пропозицій, висвітлюваних у ЗМІ, а також одержаних під час проведення консультацій з громадськістю на виконання зазначеного вище указу Президента, а також забезпечити розміщення і систематичне оновлення інформації та технічну підтримку власних веб-сайтів відповідно до вимог постанов КМУ від 04.01.2002 р. № 3 та від 29.08.2002 р. № 1302, здійснити заходи щодо запровадження е-системи «Електронна громадська приймальня».

Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва у своєму роз'ясненні зазначив, що державна регуляторна політика, як напрям політики держави, спрямована на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими ОДВ та суб'єктами господарювання, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності [30].

2005 р. не був настільки продуктивним, як попередній, але його особливістю стала підвищена увага президента та парламенту до сфери, що досліджується. Зокрема, цього року Верховна Рада України прийняла одразу чотири постанови, якими відзначалися проведення парламентських слухань «Сучасний стан та перспективи розвитку державної політики у сфері свободи слова та інформації» [31] та з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні [32, 33], а також Завдання Національної програми інформатизації на 2006–2008 рр. [34].

Президентом були прийняті два укази про:

1) вдосконалення державного управління в інформаційній сфері [35];

2) першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій [36].

В останньому було встановлено, що розвиток в Україні інформаційного суспільства та впровадження новітніх інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя, діяльності ОДВ та ОМС є одним із пріоритетних напрямів державної політики.

2005 р. також відзначився укладенням Угоди між Україною та ЄС про процедури безпеки, які стосуються обміну інформацією з обмеженим доступом [37]. Ст. 6 цієї Угоди передбачала, що Україна, ЄС та організації останнього, які визначені в ст. 3, повинні забезпечувати режим безпеки та мати НПА в сфері безпеки та програми безпеки, що ґрунтуються на таких основних принци-

пах і мінімальних стандартах безпеки, які будуть виконуватись у системах безпеки Сторін, установлених згідно зі ст. 11, для забезпечення еквівалентного рівня захисту інформації з обмеженим доступом, на яку поширюється дія цієї Угоди.

Проте найбільшу активність у нормотворчості, що абсолютно природно, виявив вітчизняний уряд. Його постановами та розпорядженнями були врегульовані такі види відносин, що безпосередньо чи опосередковано стосуються е-урядування:

1) послуги з розвитку Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Вибори» [38; 39];

2) використання коштів державного бюджету для збирання, обробки та розповсюдження офіційної інформаційної продукції [40];

3) Положення про Реєстр інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем ОБВ, а також підприємств, установ і організацій, що належать до сфери їх управління [41];

4) Правила надання та отримання телекомунікаційних послуг (постанова КМУ від 09.08.005 р. № 720 – втратила чинність на підставі постанови КМУ від 11.04.2012 р. № 295 [42]).

До поточних підзаконних актів уряду на 2005 р. віднесемо такі:

– План заходів щодо виконання у 2005 р. Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004–2007 рр. [43, 44];

– Перелік завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2005 р., їх державних замовників та обсягів фінансування [45];

– генеральний державний замовник і керівник Національної програми інформатизації [46].

В сфері відносин е-документів відмічу наказ Державного комітету архівів України, яким було затверджено Порядок зберігання електронних документів в архівних установах (втратив чинність на підставі наказу Міністерства юстиції України від 11.11.2014 р. № 1886/5 [47]).

Висновки. Проведений огляд та аналіз правового регулювання відносин е-урядування на етапі інтернетизації діяльності ОДВ впродовж 2004–2005 рр. дав підстави стверджувати наступне.

1. Встановлено, що комплексний інститут е-уряду, як складова законодавства про е-урядування, являє собою систему нормативних приписів кількох галузей законодавства, які безпосередньо чи опосередковано регулюють певну сукупність суспільних відносин у сфері особливого виду державного управління, заснованого на використанні інформаційно-комунікаційних технологій, Інтернету та всесвітньої мережі у поєднанні з організаційними змінами та новими навичками з метою підвищення ефективності, підконтрольності та прозорості органів влади при наданні державних е-послуг, впровадженні процесів е-демократії та державної цифрової політики.

2. Розкрито надзвичайну результативність 2004 р. у формуванні правової бази е-урядування, що розпочався зі створення Єдиної інформаційної системи з обліку, зберігання та оцінки майна, що реалізується за рішеннями органів виконавчої влади та затвердження Порядку легалізації комп'ютерних програм в органах виконавчої влади. Важливими складовими предмету права е-урядування цього року виступала сукупність відносин щодо реєстру електронних інформаційних ресурсів, е-документів та е-документообігу в органах влади, цифрового е-підпису. Незважаючи на те, що більшість з прийнятих того часу актів втратили свою чинність, вони безумовно відіграли важливу роль у подальшому розвитку цифрових відносин у сфері державного управління та місцевого самоврядування.

3. Обґрунтовано доцільність врахування приписів, що були покликані врегулювати різноманітні види відносин, суміжних із цифровими управлінськими (виборчі, безпекові, міжнародні, екологічні) як то: – модернізація та розвиток Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Вибори»; – оперативно-технічне управління телекомунікаційними мережами в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану; – координація Міжурядової програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх»; – інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля; – зберігання е-документів в архівних установах тощо.

4. Аргументовано, що ключовими нормативно-правовими актами у сфері е-урядування, які були прийняті у 2004 р., слід визнати Указ Президента України від 31.07.2004 р. № 854/2004 та розпорядження КМУ від 18.10.2004 р. № 759-р. Першим було визнано створення ефективних організаційних та правових умов для всебічної реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, забезпечення відкритості діяльності органів виконавчої влади, врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання їх рішень пріоритетними завданнями органів влади. Другим вказано забезпечити розміщення і систематичне оновлення інформації та технічну підтримку власних веб-сайтів, здійснити заходи щодо запровадження е-системи «Електронна громадська приймальня».

5. Виявлено окрему підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих впродовж 2004–2005 рр., дія яких була передбачена на поточні роки або на певний період, як то: – перелік завдань (проектів) Національної програми інформатизації, їх державних замовників та обсягів фінансування, а також генеральний державний замовник і керівник програми; – план, організація та забезпечення виконання Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України; – застосування автоматизованих інформаційних систем у процесі підготовки і проведення у виборів Президента України.

Встановлено, що особливістю 2005 р. у формуванні правових засад інтернетизації діяльності органів влади стала підвищена увага президента та парламенту до сфери е-урядування. Зокрема, цього року Верховна Рада України прийняла одразу чотири постанови, якими відзначалися проведення парламентських слухань «Сучасний стан та перспективи розвитку державної політики у сфері свободи слова та інформації» та з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні, а також Завдання Національної програми інформатизації. Президентом були прийняті два укази про вдосконалення державного управління в інформаційній сфері та першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій.

Література

1. Directive 2004/17/EC of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 coordinating the procurement procedures of entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors. Official Journal of the European Union. 30.4.2004. L 134/1. Vol. 47.
2. Directive 2004/18/EC of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 on the coordination of procedures for the award of public works contracts, public supply contracts and public service contracts. Official Journal of the European Union. 30.4.2004. L 134/114. Vol. 47.
3. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Action plan for the implementation of the legal framework for electronic public procurement /COM/2004/0841. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52004DC0841> (дата звернення: 28.07.2024).
4. Rowan Wilson. European Union Public Licence – An Overview (02.08.2011). URL: <http://oss-watch.ac.uk/resources/eupl> (дата звернення: 28.07.2024).
5. Communication of 26 September 2003 from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «The Role of eGovernment for Europe's future» [COM(2003) 567. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0567> (дата звернення: 28.07.2024).
6. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр. : Послання Президента України до Верховної Ради України від 23 лютого 2000 р. № 276а/2000. *Урядовий кур'єр*. 28.01.2000.
7. Косич М.В., Губанова Н.Н. Розвиток електронного урядування в Україні. Економіка та управління національним господарством. 2023. № 81–82. С. 52–59. DOI: <https://doi.org/10.18664/btie.81-82.287126>
8. Кірін Р.С. Етапи становлення стратегічних засад механізму забезпечення відкритості міста. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 16–24. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.2>
9. Кірін Р.С. Сучасні стратегічні засади реалізації механізму забезпечення відкритості міста. *Держава та регіони. Серія Право*. 2024. № 1, С. 12–20. DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.2>
10. Кірін Р.С., Шеховцов В.В. Право е-урядування: інформаційний та інформатизаційний етапи формування системи джерел. The scientific heritage. 2023. № 121. С. 14–24. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8371806>
11. Benchmarking E-government: A Global Perspective. *Assessing the Progress of the UN Member States*. United Nations – DPEPA, ASPA. 74 p.
12. Ігор Коліушко. Електронне урядування – шлях до ефективності та прозорості державного управління (10.12.2003). URL: <https://pravo.org.ua/elektronne-uryaduvannya-shlyah-do-efektyvnosti-ta-prozorosti-derzhavnogo-upravlinnya/> (дата звернення: 29.07.2024).
13. Деякі питання організації обліку, зберігання та оцінки майна, що реалізується за рішеннями органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. № 154. *Офіційний вісник України*. 2004. № 6, ст. 326.
14. Про затвердження форми заяви для включення електронного інформаційного ресурсу до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів : наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 02 грудня 2004 р. № 1058. *Офіційний вісник України*. 2004. № 50, ст. 3305.
15. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2004 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 березня 2004 р. № 181-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2004-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
16. Деякі питання організації виконання Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004–2007 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 р. № 197-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/197-2004-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
17. Деякі питання забезпечення виконання Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2004 р. № 395-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/395-2004-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
18. Про застосування автоматизованих інформаційних систем у процесі підготовки і проведення у 2004 році виборів Президента України : Розпорядження Президента України від 02 серпня 2004 р. № 190/2004-рп. *Урядовий кур'єр* від 04.08.2004 р. № 145.
19. Деякі питання електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг: постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 764. *Офіційний вісник України*. 2024 р., № 63, ст. 3762.
20. Деякі питання документування управлінської діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
21. Про затвердження Порядку зберігання документів інформації та її передавання центральному засвідчувальному органу в разі припинення діяльності кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг : постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 821. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
22. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про електронні довірчі послуги» : постановою Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 356. *Офіційний вісник України*. 2018. № 42, ст. 1489.

23. Про затвердження Порядку використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності : постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2023 р. № 798. *Офіційний вісник України*. 2023. № 76, ст. 4297.

24. Про технічне завдання на модернізацію та розвиток інформаційно-аналітичної підсистеми «Вибори Президента України» Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Вибори» : постанова Центральної виборчої комісії від 09 червня 2004 р. № 105. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0105359-04#Text> (дата звернення: 29.07.2024).

25. Деякі питання оперативного-технічного управління телекомунікаційними мережами в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 29 червня 2004 р. № 812. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.07.2024).

26. Про національного координатора Міжурядової програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх» : постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 2004 р. № 969. *Офіційний вісник України*. 2004. № 31, ст. 2066.

27. Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля : Постанова Верховної Ради України від 04 листопада 2004 р. № 2169-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2, ст. 72.

28. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Указ Президента України від 31 липня 2004 р. № 854/2004. *Урядовий кур'єр* від 05.08.2004 р. № 14.

29. Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2004 р. № 759-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-2004-%D1%80#Text> (дата звернення 29.07.2024).

30. Про роз'яснення законодавства щодо державної регуляторної політики для застосування ефективних форм роботи органів виконавчої влади з громадськістю : роз'яснення Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 26 серпня 2004 р. № 5787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5787563-04#Text> (дата звернення 29.07.2024).

31. Про парламентські слухання «Сучасний стан та перспективи розвитку державної політики у сфері свободи слова та інформації» : Постанова Верховної Ради України від 03 березня 2005 р. № 2449-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 12, ст. 223.

32. Про проведення парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2005 р. № 2488-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 15, ст. 248.

33. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : Постанова Верховної Ради України від 01 грудня 2005 р. № 3175-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 15, ст. 131.

34. Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 2006-2008 роки : Постанова Верховної Ради України від 04 листопада 2005 р. № 3075-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 45, ст. 2830.

35. Про вдосконалення державного управління в інформаційній сфері : Указ Президента України від 26 вересня 2005 р. № 1338/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338/2005#Text> (дата звернення 29.07.2024).

gov.ua/laws/show/1338/2005#Text (дата звернення 29.07.2024).

36. Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій : Указ Президента України від 20 жовтня 2005 р. № 1497/2005. *Урядовий кур'єр* від 01.11.2005. № 207.

37. Угода між Україною та Європейським Союзом про процедури безпеки, які стосуються обміну інформацією з обмеженим доступом : Міжнародний документ від 13 червня 2005 р. (ратифіковано Законом України № 499-V від 20.12.2006 р.). *Офіційний вісник України*. 2007. № 15, ст. 582.

38. Про закупівлю послуг з розвитку Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Вибори» : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2005 р. № 944. *Офіційний вісник України*. 2005. № 39, ст. 2459.

39. Про закупівлю послуг з модифікації та розвитку інформаційно-аналітичної системи «Вибори народних депутатів України» Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Вибори» : постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2005 р. № 1072. *Офіційний вісник України*. 2005. № 45, ст. 2844.

40. Про використання коштів державного бюджету для збирання, обробки та розповсюдження офіційної інформаційної продукції : постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2005 р. № 883. *Офіційний вісник України*. 2005. № 37, ст. 2281.

41. Про затвердження Положення про Реєстр інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем органів виконавчої влади, а також підприємств, установ і організацій, що належать до сфери їх управління : постанова Кабінету Міністрів України від 03 серпня 2005 р. № 688. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2005-%D0%BF#Text> (дата звернення 29.07.2024).

42. Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2012 р. № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення 29.07.2024).

43. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2005 році Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004-2007 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2004 № 959-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-2004-%D1%80#Text> (дата звернення 29.07.2024).

44. Про заходи щодо забезпечення виконання у 2005 році Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2004 р. № 963-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2004-%D1%80#Text> (дата звернення 29.07.2024).

45. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2005 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування : розпорядження Кабінету Міністрів України від 09 серпня 2005 р. № 329-р. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32, ст. 1955.

46. Про генерального державного замовника і керівника Національної програми інформатизації : постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2005 р. № 91 (втратила чинність на підставі постанови КМУ № 912 від 16.10.2008 р.). *Офіційний вісник України*. 2005. № 4, ст. 224.

47. Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання : наказ Міністерства юстиції України від 11 листопада 2014 р. № 1886/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14#Text> (дата звернення 29.07.2024).

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.3>**О. В. Свистунова**аспірантка кафедри конституційного,
адміністративного та трудового праваНаціонального університету «Запорізька політехніка»
orcid.org/0009-0009-9837-6885

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

У статті проведено аналіз наукових досліджень у сфері конституційного права на соціальний захист для розкриття методології досліджень у цій галузі. За допомогою методів дослідження науковці заповнюють низку теоретичних прогалин, а також уточнюють деякі відомі визначення понять та в цілому вдосконалюють теорію у сфері конституційного права на соціальний захист. При з'ясуванні методології проведення наукових досліджень у сфері основ конституційного права людини та громадянина на соціальний захист автор дійшла висновку, що конституційне право на соціальний захист в Україні залишається одним із найбільш проблемним у процесі реалізації та потребує подальших досліджень.

Аналізуються висловлені в науковій літературі точки зору щодо методології сучасної науки конституційного права. З'ясовано, що поєднання методологічних принципів з методами наукового пізнання відіграє ключову роль в ефективному дослідженні як окремих явищ правової дійсності, так і інститутів сучасного конституційного права України.

Акцентовано, що на сьогодні у вітчизняній науці сформулювалась незмінна система методів, яку вчені використовують для дослідження питань, пов'язаних з соціальним захистом. Науковці використовують як загальнонаукові, так і спеціальні (спеціально-правові) методи наукового дослідження. Обґрунтовано, що методами, характерними для досліджень конституційно-правового регулювання соціального захисту, є такі: 1) діалектичний метод; 2) історико-правовий метод; 3) системно-структурний метод; 4) логіко-семантичний метод; 5) порівняльно-правовий метод; 6) структурно-функціональний метод.

На цій основі вироблено ряд наукових висновків: 1) наукові дослідження соціального захисту як правового явища та правової категорії має складатися з відповідних основ певної стратегії для його проведення; 2) завдяки методології стає можливим організувати та впорядкувати наукове дослідження та ефективно досягти поставленої перед науковцем мети.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання соціального захисту, методологічні принципи, наукові методи, наукове дослідження.

Svystunova O. V. METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT OF HUMANS AND CITIZENS TO SOCIAL PROTECTION IN UKRAINE

The article analyzes scientific research in the field of constitutional law regarding social protection to uncover the research methodology in this area. Through research methods, scientists fill a number of theoretical gaps, clarify some well-known definitions of concepts, and generally improve the theory in the field of constitutional law on social protection. By examining the methodology of scientific research in the field of constitutional law on human and citizen's right to social protection, the author concluded that the constitutional right to social protection in Ukraine remains one of the most problematic in the implementation process and requires further research.

The perspectives expressed in scientific literature on the methodology of modern constitutional law science are analyzed. It was found that the combination of methodological principles with scientific cognition methods plays a key role in the effective study of both individual phenomena of legal reality and the institutions of modern constitutional law in Ukraine.

It is emphasized that today a stable system of methods has been formed in domestic science, which scientists use to study issues related to social protection. Researchers use both general scientific and special (special-legal) research methods. It is substantiated that the methods characteristic of studies on constitutional-legal regulation of social protection include: 1) the dialectical method; 2) the historical-legal method; 3) the system-structural method; 4) the logical-semantic method; 5) the comparative-legal method; 6) the structural-functional method.

Based on this, a number of scientific conclusions have been developed: – scientific research of social protection as a legal phenomenon and legal category should consist of relevant bases of a certain strategy for its conduct; – thanks to the methodology, it becomes possible to organize and streamline scientific research and effectively achieve the goals set before the researcher.

Key words: constitutional-legal regulation of social protection, methodological principles, scientific methods, scientific research.

Соціальний захист є основним соціальним правом людини та громадянина, який гарантуються та забезпечуються державою. Для вивчення питання соціального захисту, яке не має чіткого визначення в чинному законодавстві й потребує уточнення, важливо звернути увагу на основні дослідження

з цієї теми. У юридичній літературі багато досліджень присвячуються детальному аналізу правової природи цього поняття, його сутності та співвідношення з іншими поняттями. Такі дослідження зазвичай надають систематизовану інформацію та розкривають методологію досліджень у цій галузі.

Соціальний захист є важливою правовою категорією як у системі загальних прав людини, так і в системі законодавства України. Проведення загальнотеоретичного аналізу методологічних основ конституційного права на соціальний захист в Україні сприяє розумінню місця та ролі права соціального захисту як для людини та громадянина так й для суспільства в цілому. Особливу увагу слід звернути на дослідження, де висвітлюється методологія проведення наукових досліджень у сфері основ конституційного права людини та громадянина на соціальний захист. Це дозволить нам побудувати власний підхід до аналізу та розробки рекомендацій для вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Конституційне право людини та громадянина на соціальний захист досліджувалося в Україні разом з іншими конституційними правами. Окремих проблемам соціального захисту присвятили роботи представники як загальної теорії права, так і окремих галузей права: Н. Болотіної, Н. Пархоменко, В. Погорілка, С. Прилипка, Б. Сташків, О. Тищенко, В. Федоренка та ін. Слід звернути увагу на те, що в галузі конституційного права однією з останніх дисертаційних робіт присвяченої проблемам соціального захисту є дисертація Л. Булкат «Конституційно-правові основи соціального захисту в Україні» (2016 р.), але на теперішній час спостерігається відсутність комплексних досліджень у сфері конституційного права на соціальний захист, чим і зумовлено актуальність обраної теми. Водночас конституційне право на соціальний захист в Україні залишається одним із найбільш проблемним у процесі реалізації та потребує подальших досліджень.

Метою наукової статті є проведення загальнотеоретичного аналізу методологічних основ конституційного права людини та громадянина на соціальний захист в Україні, виявлення теоретичних й практичних проблем у цій сфері та внесення пропозицій для покращення результатів в наукових дослідженнях.

Для з'ясування методологічних основ конституційного права людини та громадянина на соціальний захист необхідно розуміти термін «методологія». С. Бостан під методологією в загальному плані розуміє систему методів, які застосовуються в процесі вивчення (дослідження) й практичної діяльності для вирішення певної пізнавальної мети [1, с. 19]. Звісно, що в юридичній науці, як й в інших галузях наук не можливо проводити дослідження без використання конкретних наукових методів для досягнення відповідного теоретичного чи практичного результату. Використовуючи нові методологічні підходи, варто керуватися принципом додатковості, а не змінювати одне уявлення на інше. Підходи та методи дослідження мають доповнювати один одного для

цілісного відображення правової реальності та вироблення продуктивних знань про неї [2, с. 12]. Як конкретні наукові методи, так і методологія в цілому зумовлені насамперед предметом самої науки. Вченими В. Погорілком та В. Федоренком методологія сучасної науки конституційного права розкривається як комплексне світоглядне, філософсько-правове вчення про принципи та методи, які використовуються в цій юридичній науці для пізнання юридичних якостей і властивостей об'єкта відповідних наукових досліджень [3, с. 19]. В. Федоренко у науковій доповіді «Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні» до таких об'єктів відносив сучасний український конституціоналізм, проблеми теорії й практики конституційного права та Конституції України [4, с. 25]. Базисним елементом сучасного українського конституціоналізму є світоглядні принципи. До них відносять наступні принципи: деідеологізації та свободи наукових досліджень, всебічності, системності, діалектичності, історизму, детермінізму, герменевтики, феноменології, формальної логіки, об'єктивності, універсальності тощо [5, с. 93]. Широта спектра методологічних принципів у поєднанні з методами наукового пізнання грає ключову роль в ефективному дослідженні як окремих явищ правової дійсності, так і інститутів сучасного конституційного права України.

Звернемо увагу на деякі наукові дослідження у сфері конституційного права на соціальний захист, які розкривають методологію досліджень у цій галузі.

Право на соціальний захист досліджувалися вченими як в об'єктивному, так й суб'єктивному розумінні. Звісно, що в об'єктивному розумінні право на соціальний захист охоплює систему правових норм які закріплюють, регулюють та охороняють правовідносини соціального захисту людини та громадянина. Н. Болотіна у монографії «Право соціального захисту: становлення і розвиток» досліджуючи право соціального захисту в його об'єктивному розумінні, визначає право соціального захисту як нову галузь національного права, яка перебуває на етапі становлення. На її думку, юридичною основою для визнання цієї галузі права є конституційні положення щодо прав громадян у сфері соціального захисту, а також нове законодавство України, яке регулює відносини у сфері соціального захисту [6].

Дослідження Н. Болотіної, характеризується системним підходом до предмета дослідження. Використання системного методу сприяє глибшому розумінню системи соціального захисту. Цей метод дозволяє аналізувати соціальний захист як складну систему, де окремі його компоненти взаємодіють між собою із врахуванням їхніх внутрішніх зв'язків і взаємозалежностей. Окрему увагу

у її дослідженні приділено органам управління у сфері соціального захисту та закладам надання соціальних виплат і соціальних послуг в Україні. Висвітлено проблему соціальних прав людини та їх державного забезпечення. Крім того, у роботі вперше комплексно розглянуто взаємозв'язки між правом соціального захисту і соціальним, трудовим та медичним правом. У зв'язку з дефіцитом новітніх досліджень у сфері соціального захисту, які базувалися б не на застарілих вже положеннях радянських часів, а на сучасних реаліях розвитку українського суспільства на той час (2005 рік) наукове дослідження Н. Болотіної стало основою для проведення подальших наукових пошуків у досліджуваній сфері.

Наступна праця цієї дослідниці, на яку варто звернути увагу в межах цього дослідження, є навчальний посібник з дисципліни «Право соціального захисту України» (2008 року) в якому ми спостерігаємо антропологічний підхід для проведення дослідження у сфері соціального захисту. Дослідниця цілком правильно зазначає, що сучасний методологічний підхід до побудови юридичного механізму соціального захисту має ґрунтуватися на ідеї захисту прав людини. У своєму дослідженні вона переконує, що витoki соціальних джерел правової форми соціального захисту знаходяться в моральних засадах суспільства – категоріях чуйності, співчуття, справедливості, людяності, благодійності, спрямованих на підтримку людини, яка об'єктивно не в змозі забезпечити себе та своїх утриманців. В основі цього інституту лежить прагнення людської спільноти забезпечити одну зі сторін публічного інтересу – підтримку фізичного існування людського суспільства, захисту слабких, немічних, хворих, інвалідів, дітей, непрацездатних, тобто тих, хто ще або вже не можуть своєю працею утримувати себе, і тих, хто перебуває на їхньому утриманні [7, с. 39].

Ще одним доробком, де ретельно аналізується зміст конституційного права на соціальний захист, є дисертація С. Прилипко «Предмет права соціального забезпечення» (2007 року). У роботі приділено більше уваги змісту поняття «соціальне забезпечення» та досліджено його співвідношення з поняттям «соціальний захист». С. Прилипко під соціальним забезпеченням розуміє визнане Конституцією України, міжнародним співтовариством і гарантоване державою Україною право людини на отримання соціальної допомоги та підтримки, задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб в обсязі, необхідному для гідного життя, у тих випадках, якщо у зв'язку з впливом соціального ризику громадянин з не залежних від нього причин не має джерел та засобів існування. Вчений вважає, що у статті 46 Конституції України доречно було б замість терміну

«соціальний захист» запровадити термін «соціальне забезпечення». За допомогою системного, порівняльного та логічного методів С. Прилипко визначає, що «реалізація конституційного права на соціальне забезпечення допомагає зміцненню почуття людської гідності, досягненню рівності й соціальної справедливості, а також має велике значення для політичної й правової інтеграції з міжнародною спільнотою, підвищення індивідуального статусу людини та розвитку демократичних засад суспільства». Вчений не погоджується с думкою науковців, які підтримують «появу нового системного утворення (соціального права) як своєрідної правової спільноти, що об'єднує низку самостійних галузей, для яких визначальною рисою є забезпечення соціального захисту громадян, що потребують допомоги держави як основного соціального гаранта» [8, с. 10].

Далі вітчизняні науковці поширили сферу досліджень у цій сфері. Так Б. Сташків у навчальному виданні «Проблеми предмета та системи права соціального забезпечення» звертає увагу на те, що «тлумачення соціального захисту як комплексу організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах, викликало заперечення окремих учених. Вони вважають, що намагання розрізнити терміни «соціальне забезпечення» і «соціальний захист» є невиправданими, оскільки навести серйозні відмінності в змісті названих категорій ще нікому не вдалось. І соціальне забезпечення, і соціальний захист спрямовані на матеріальне забезпечення непрацездатних громадян у разі втрати ними заробітку з різних причин та в інших випадках, передбачених законодавством. Виходячи зі ст. 46 Конституції України, їх слід вважати синонімами [9, с. 17]. Не можна не погодитися з думкою Б. Сташків, що «соціальний захист розглядається як збірне поняття і тому в юридичній літературі наводяться різні критерії для його визначення» [9, с. 17]. На підставі вищезазначеного можна дійти висновку, що Б. Сташків використав фактично ті ж самі методи, якими користувались інші дослідники в цій сфері.

О. Тищенко у монографії «Право соціального забезпечення України» визначає, що «категорія «соціальний захист» є ширшою за змістом, ніж категорія «соціальне забезпечення» і не може застосовуватися в площині лише однієї галузі права» [10, с. 305]. Наявність у юридичній літературі різних думок вчених щодо змісту правової категорії «соціальний захист» говорить про недостатню розробленість фундаментальних теоретичних положень цієї категорії.

Окремо варто звернути увагу на дисертаційну роботу Л. Булкат «Конституційно-правові основи соціального захисту в Україні» (2016 р.). За допо-

могою формально-логічного та системного методів вчена здійснила науково-правовий аналіз конституційних норм, які тією чи іншою мірою стосуються питань соціального захисту в Україні. На її думку, «Основний Закон України містить положення, які у своїй комплексній дії створюють підґрунтя для соціального захисту громадян в Україні. Проте, у ньому містяться й інші більш загальні приписи, які стосуються усього спектру конституційних прав людини та громадянина, в тому числі й права на соціальний захист, та гарантують їх реалізацію. Водночас окремі конституційні положення потребують приведення їх у відповідність до приписів міжнародних актів» [11, с. 115–116]. Отже, застосовані автором методи дослідження допомогли здійснити об'єктивне дослідження конституційно-правових основ соціального захисту в Україні.

Також останнім часом спостерігається тенденція щодо виникнення наукового інтересу серед представників науки права соціального забезпечення до питань особливостей соціального захисту окремих категорій осіб. Наприклад, О. Басай у своїй праці «Правове забезпечення соціального захисту безробітних в Україні» під «соціальним захистом від безробіття розуміє систему організаційно-правових та економічних активних та пасивних заходів щодо забезпечення соціально-економічних прав громадян з метою попередження та усунення наслідків безробіття» [12, с. 13]. О. Кайтанський розглядає соціальний захист молоді як «комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на забезпечення формування і розвитку молоді, створення умов для самовизначення та утвердження в житті, убезпечення від несприятливих наслідків соціальних ризиків» [13, с. 9]. А. Медвідь досліджуючи соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей як правовий інститут у системі права соціального забезпечення, визначає його як «сукупність правових норм, що регулює суспільні відносини у сфері організації, фінансування і надання передбачених законами видів матеріального забезпечення, соціальних послуг та соціальних пільг зазначеним особам з метою убезпечення від несприятливих наслідків такого соціального ризику, як відсутність житла та реінтеграції зазначених осіб» [14, с. 15]. Як бачимо, система соціального захисту розглядається вченими як комплекс державних заходів на створення умов, за яких кожна людина та громадянин має змогу жити гідно і забезпечувати свої основні потреби. Окрім того, науковці заповнюють низку теоретичних прогалів, а також уточнюють деякі відомі визначення понять та в цілому вдосконалюють теорію у сфері конституційного права на соціальний захист. Водночас особливості у правовому регулюванні соціального захисту окремих категорій осіб є важливою скла-

довою правового регулювання соціального захисту в цілому, а отже, наукові роботи зазначених науковців є одним з етапів розвитку наукової думки щодо досліджуваної сфери.

На сьогодні у вітчизняній науці сформулювалась незмінна система методів, яку вчені використовують для дослідження питань, пов'язаних з соціальним захистом. Аналізуючи всі запропоновані вище праці у сфері конституційно-правового регулювання соціального захисту науковці використовують як загальнонаукові, так і спеціальні (спеціально-правові) методи наукового дослідження. Методами, характерними для досліджень конституційно-правового регулювання соціального захисту, є такі: 1) діалектичний метод; 2) історико-правовий метод; 3) системно-структурний метод; 4) логіко-семантичний метод; 5) порівняльно-правовий метод; 6) структурно-функціональний метод.

Отже, питання конституційно-правового регулювання соціального захисту привернуло увагу багатьох науковців, оскільки за період незалежності України були досліджені різні аспекти цього поняття, його змістовного навантаження, співвідношення із суміжними поняттями («соціальний захист» та «соціальне забезпечення») та доцільності вживання в чинному законодавстві та науці. Комплексно досліджено як сам соціальний захист, так і окремі його аспекти: окрема увага приділяється змісту правової категорії «соціальний захист», а також проблемам соціальних прав людини та їх державного забезпечення. Щодо дослідження проблемних питань соціального захисту окремих осіб, то за допомогою наукових методів вчені системно здійснили різнобічний аналіз законодавства у цій сфері та розробили теоретичне підґрунтя для дослідження конституційного права на соціальний захист. Наукові дослідження соціального захисту як правового явища та правової категорії має складатися з відповідних основ певної стратегії для його проведення. Звісно, що завдяки методології стає можливим організувати та впорядкувати наукове дослідження та ефективно досягти поставленої перед науковцем мети. Наукові методи дослідження дають змогу максимально повно досягнути поняття «конституційного права на соціальний захист», його правового регулювання та проблематику застосування і досягти відповідного результату в науковому дослідженні.

Література

1. Бостан С.К. Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПРАВО»*. 2021. № 1 (2). С. 16-28.
2. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Київ : Юридична думка, 2008. 336 с.

3. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України. Академічний курс : підручник: у 2 т. / за ред. В.Ф. Погорілка. К.: Наукова думка, 2006. 344 с.

4. Федоренко В.Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні : наук. доповідь / НАПрН України, Київський регіональний центр. Київ, 2015. 64 с. С. 25–26.

5. Черняк Є.В. Методологічні принципи конституційно-правового дослідження інституту охорони Конституції як елементу системи сучасного конституційного права України. *Часопис Київського університету права*. 2019/4. 2019. С. 92-98.

6. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток : монографія. Київ : Знання, 2005. 382 с.

7. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 663 с.

8. Прилипко С.М. Предмет право соціального забезпечення: автореф. дис. ... доктор. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2007. 43 с.

9. Сташків Б. І. Проблеми предмета та системи права соціального забезпечення: навчальне видання. Чернігів : Чернігівський державний технологічний університет, 2012. 237 с.

10. Тищенко О.В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. К. : ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.

11. Булкат Л.М. Конституційно-правові основи соціального захисту в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 239 с.

12. Басай О.В. Правове забезпечення соціального захисту безробітних в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2005. 18 с.

13. Кайтанський О.С. Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. О., 2015. 20 с.

14. Медвідь А.О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. О., 2015. 20 с.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.4>**В. В. Ластовка**

аспірант кафедри цивільного процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0009-0005-0077-2830

ПРАВОВА ПРИРОДА ФАКТУ СМЕРТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ СУДАМИ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ СМЕРТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

У статті розкривається правова сутність факту смерті військовослужбовця, вплив її характеристик на виникнення судочинства у справах про встановлення факту смерті військовослужбовця, його розвитку та завершення, а, отже, й на захист прав та інтересів заінтересованих у встановленні факту смерті військовослужбовця осіб.

Демонструється недосконалість правового регулювання судочинства у справах про встановлення факту смерті військовослужбовця, що полягає у розбіжностях законів та підзаконних актів, різного сприйняття судами одних і тих самих документів, у яких зазначаються факти, що свідчать про настання смерті військовослужбовця та обставин, за яких це сталося: в одних випадках судом робиться висновок про достатність, наприклад, акту про настання смерті, який підписаний військовослужбовцями, які стали свідками відповідної події, інші ж суди зазначають про нестачу доказів за наявності такого ж акту.

Здійснено аналіз правової категорії «смерть особи», її правових наслідків як для померлого, так і для спадкоємців та суспільства у цілому. Враховуючи правове регулювання наслідків смерті особи, зроблено висновок, що факт смерті – юридичний, чи правовий, адже тягне за собою виникнення, зміну та припинення прав і обов'язків. Особливу увагу при цьому приділено положенням Цивільного кодексу України, якими регулюються питання правового статусу померлої особи та її спадкоємців.

Доведено, що єдиним безспірним документом, що засвідчує факт смерті, згідно із частиною 1 статті 18 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», є свідоцтво про смерть, яке уповноважений державою видавати лише органи Державної реєстрації актів цивільного стану. Та якщо у разі біологічної смерті це зробити не складно, адже лікарем видається довідка про смерть затвердженого зразку, яка є підставою для отримання свідоцтва про смерть, то у випадках смерті військовослужбовця та відсутності тіла загиблого, шлях отримання рідними свідоцтва про смерть наразі можливий лише через суд та його рішення.

Пропонується висновок про специфічні ознаки факту смерті військовослужбовця, які впливають на результати судочинства у справах про встановлення факту смерті військовослужбовця.

Ключові слова: цивільне судочинство, окреме провадження, факт смерті військовослужбовця.

Lastovka V. V. THE LEGAL NATURE OF THE FACT OF A SERVICEMAN'S DEATH AND ITS SIGNIFICANCE FOR JUDICIAL RESOLUTION OF CASES CONCERNING THE ESTABLISHMENT OF THE FACT OF A SERVICEMAN'S DEATH

This article elucidates the legal essence of the fact of a serviceman's death, its influence on the initiation, development, and conclusion of judicial proceedings in cases concerning the establishment of the fact of a serviceman's death, and, consequently, the protection of the rights and interests of individuals interested in establishing this fact.

It demonstrates the imperfections in the legal regulation of judicial proceedings in cases regarding the establishment of a serviceman's death. These imperfections manifest in inconsistencies between laws and subordinate legislation, and the varied perceptions by courts of identical documents that indicate the facts of a serviceman's death and the circumstances under which it occurred. In some instances, the court concludes that, for example, an act of death signed by servicemen who witnessed the event is sufficient, while other courts deem the same act as insufficient evidence.

An analysis of the legal category "death of a person" is conducted, focusing on its legal consequences for the deceased, their heirs, and society as a whole. Considering the legal regulation of the consequences of a person's death, it is concluded that the fact of death is juridical or legal, as it entails the emergence, alteration, and termination of rights and obligations. Particular attention is paid to the provisions of the Civil Code of Ukraine, which regulate the legal status of the deceased and their heirs.

It is proven that the only indisputable document confirming the fact of death, according to Part 1 of Article 18 of the Law of Ukraine "On State Registration of Civil Status Acts," is the death certificate, which can only be issued by the State Civil Status Registration authorities. While it is not difficult to obtain this document in the case of biological death, as a doctor issues a death certificate of an approved sample, which serves as the basis for obtaining the death certificate, in cases of a serviceman's death and the absence of the body, the only way for relatives to obtain a death certificate is through a court decision.

A conclusion is proposed regarding the specific characteristics of the fact of a serviceman's death that affect the outcomes of judicial proceedings in cases concerning the establishment of this fact.

Key words: civil proceedings, special proceedings, fact of serviceman's death.

Постановка проблеми. Встановлення факту смерті військовослужбовця є критичним аспектом правового регулювання, що має значний вплив на виникнення, розвиток та завершення судочинства у відповідних справах. Недосконалість існуючої правової бази, включаючи розбіжності між законами та підзаконними актами, а також різне сприйняття судами документів, що свідчать про настання смерті військовослужбовця, створює серйозні перешкоди у встановленні цього факту. В окремих випадках суди вважають достатніми акти про настання смерті, підписані свідками-військовослужбовцями, тоді як інші суди вимагають додаткових доказів.

Аналіз правової категорії «смерть особи» показує, що цей факт має значні юридичні наслідки для померлого, його спадкоємців та суспільства в цілому, оскільки призводить до виникнення, зміни або припинення прав і обов'язків. Важливим є те, що згідно з чинним законодавством України, єдиним безспірним документом, який засвідчує факт смерті, є свідоцтво про смерть, видане органами Державної реєстрації актів цивільного стану. У випадках біологічної смерті отримання цього документа не викликає складнощів, оскільки основою для його видачі є медична довідка про смерть. Проте у випадках смерті військовослужбовця та відсутності тіла, шлях отримання свідоцтва про смерть для родичів лежить через судове рішення, що значно ускладнює процес.

Необхідність вдосконалення правового регулювання у сфері встановлення факту смерті військовослужбовця обумовлена специфічними ознаками цього факту, які впливають на результати судочинства. Вирішення даної проблеми є необхідним для забезпечення захисту прав та інтересів осіб, заінтересованих у встановленні факту смерті військовослужбовця.

Метою даної статті є дослідження правової сутності факту смерті військовослужбовця та впливу його характеристик на судочинство у справах про встановлення факту смерті військовослужбовця. Це включає аналіз недоліків правового регулювання таких справ, дослідження правових наслідків факту смерті для померлого, спадкоємців та суспільства, а також визначення специфічних ознак, які впливають на результати судочинства. Особлива увага приділяється положенням Цивільного кодексу України та Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», а також процесу отримання свідоцтва про смерть у випадках смерті військовослужбовця.

Виклад основного матеріалу. Поняття чи назва «справи про встановлення факту смерті військовослужбовця» набула ознак усталеності і в наукових публікаціях, і у судовій практиці. Як бачимо, основним акцентом справ цієї категорії є фактор смерті, про встановлення якого наполягають заінтересовані у його встановленні особи.

Феномен смерті намагалися й намагаються розкрити представники різних наук, зокрема, філософії, логіки, психології, медицини тощо. Однак ними смерть людини аналізується в зовсім інших спектрах, ніж це має місце у правничій науці, хоча й юристи зазначають, що не існує єдиної думки щодо того, що являє смерть людини як юридичний факт [1, с. 166–170]. Але, як бачимо, у цій тезі стверджується про те, що смерть – це юридичний факт.

Одразу видається правильним зазначити, що смерть фізичної особи – це правове явище, адже з її настанням норми матеріального та процесуального права пов'язують виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків. І це можна продемонструвати, зокрема, на прикладах положень Цивільного кодексу України (далі ЦК України), при цьому поділивши правові наслідки смерті особи для померлого, та для його спадкоємців чи розпорядників, що були ним призначені за життя.

Отже, що стосується померлого, згідно із частиною 4 статті 25 ЦК України, у момент смерті фізичної особи припиняється її цивільна правоздатність, тобто здатність мати цивільні права та обов'язки; особисті папери померлої людини можуть бути використані, у тому числі шляхом опублікування, лише за згодою їхніх дітей, вдови (вдівця), а якщо їх немає, – батьків, братів та сестер (частина 4 статті 303 ЦК України); лише за згодою зазначених осіб можуть бути публічно показані фотографії, інші художні твори, на яких зображено померлу особу (частина 1 статті 308 ЦК України);

смерть власника майна, згідно із пунктом 11 частини 1 статті 346 Цивільного кодексу України, є підставою припинення права власності тощо.

Що стосується уповноваженої померлим особою, або у спадкоємців померлого, навпаки, у них також виникають права та обов'язки. Наприклад, якщо автором твору, який помер, було призначено особу для його охорони, його недоторканність охороняється саме такою особою, або ж, якщо такої особи не було призначено, спадкоємцями автора, іншими заінтересованими особами (частина 2 статті 439 ЦК України); до спадкоємців автора твору переходить право слідування, і діє воно до спливу строків чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір (частина 2 статті 448 ЦК України); до спадкоємців померлої особи переходять його права та обов'язки (спадщина) (стаття 1216 ЦК України); членам сім'ї померлого передаються суми заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів тощо, які належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя (ч. 1 ст. 1227 ЦК України); до складу спадщини входить також вклад у банку (фінансовій установі) (ч. 2 ст. 1228 ЦК України), страхові виплати (відшкодування) (ч. 1 ст. 1229 ЦК України) [2] тощо.

Важливим правовим наслідком смерті особи, є припинення шлюбу, в якому він перебував: згідно із частиною 1 статті 104 Сімейного кодексу смерть одного з подружжя є підставою припинення шлюбу [3].

Прикладів виникнення, зміни чи припинення прав і обов'язків внаслідок смерті особи, можна наводити безліч, але й наведених видається достатньо. Як бачимо, смерть однозначно несе зміну правового становища як померлої особи, так і її рідних. І так було завжди. Іще за римським правом, правовим наслідком смерті одного з подружжя вважалось, зокрема, припинення шлюбу, набуття родичами статусу спадкоємців, адже спадкування Юліан визначав як «ніщо інше, як наступність в усіх правах, що їх мав небіжчик» (Д. 50.17.62) тощо [4, с. 285, 424].

Про актуальність та значимість справ про встановлення факту смерті військовослужбовців стали говорити після 2014 року, адже з 2014 року Україна фактично перебуває у стані війни з РФ. Реалії війни полягають й у тому, що військові дії супроводжуються втратами військовослужбовців. Та одна справа, коли це відбувається за обставин, які дають можливість доставити тіло до місця його зберігання, проведення медичної експертизи, документального оформлення, передачі сім'ї для поховання, й інша, коли загибель військовослужбовця сталася в зоні бойових дій і обставини не дозволяють забрати тіло, або військові дії проводилися на тимчасово окупованій території України і туди немає доступу, або ж трагічна подія загибелі військовослужбовця сталася на неокупованій території України, але тіло знайти неможливо з різних причин.

Обставин, за яких тіла загиблих військовослужбовців не вдається знайти, або транспортувати тощо, безліч.

Наприклад, в одній із справ про встановлення факту смерті військовослужбовця зазначено, що згідно із актом про настання смерті, складеним помічником командира військової частини, офіцером з бойового управління, комендором команди бойового управління, матросом та іншими, військовослужбовець, щодо якого судом встановлювався факт смерті під час виконання бойового завдання, помер/загинув в районі Кінбурської коси, внаслідок влучення ракети в правий борт катера в районі машинного відділення. Після того, як катер почав йти під воду, члени екіпажу (підписанти акта) попливли до рятувального надувного плоту. Катер затонув з зазначеними координатами. Внаслідок ракетного удару пропало безвісті 11 членів екіпажу [5].

В іншій справі зазначається, що за результатами службового розслідування встановлено, що 07 березня 2022 року у м. Макарів внаслідок авіаудару сталася потрапляння снаряда на територію

ДП «Макарівський хлібзавод». Згідно з поясненнями очевидця, старший солдат ОСОБА 1 під час виконання бойового завдання у м. Макарів Київської області загинув внаслідок бомбардування ворожою авіацією території хлібзаводу, де він знаходився. Під час пошуково-рятувальних робіт тіла старшого солдата ОСОБА 1 серед загиблих не виявлено. Заходи з впізнання тіла ОСОБА 1 в морзі Житомирського обласного бюро судово-медичної експертизи результатів не дали [6].

Подекуди у документах побратимами загиблого зазначається, що «зادля збереження життя та здоров'я були змушені відступити на раніше займані позиції. Евакуювати тіло військовослужбовця через інтенсивність мінометно-артилерійських обстрілів не вдалося» [7].

Прикладів, які свідчать про обставини загибелі військовослужбовця, та причини, які унеможливили забрати тіло, можна наводити безліч. У кожному випадку своя трагічна історія. Але наразі слід зазначити, що кожна обставина загибелі військовослужбовця та відсутності тіла загиблого, має значення для вирішення справ про встановлення факту смерті військовослужбовця, та реалізації у майбутньому його родичами прав та обов'язків.

Обставини, за яких загинув військовослужбовець та причини, які унеможливили забрати тіло із зони виконання бойового завдання, як свідчать матеріали судової практики, зазначаються у різних документах, як то повідомлення територіального центру комплектування про смерть військовослужбовця, довідка про загибель військовослужбовця, що видається військовою частиною, акт про настання смерті, що складається побратимами на місці загибелі та підписується ними тощо. Однак, ці документи хоча й мають правове значення для родичів загиблого військовослужбовця, для подальшої реалізації ними своїх прав у відношенні майна загиблого, отримання юридичного статусу, державних вилат чи компенсацій тощо, тим не менш не є обґрунтованою підставою для отримання свідоцтва про смерть встановленого законом зразка, а саме свідоцтво про смерть є тим документом, який сприяє реалізації зазначених прав та інтересів. Отже, перед заінтересованими особами стоїть задача отримати саме свідоцтво смерті.

Порядок отримання свідоцтва про смерть будь-якої особи, в тому числі й військовослужбовця, урегульовано Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [8].

Згідно із статтю 2 зазначеного закону смерть будь-якої фізичної особи – акт цивільного стану, подія, яка є нерозривно пов'язаною із фізичною особою та припиняє її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. У цій же статті міститься імперативне положення, згідно із яким смерть підлягає державній реєстрації.

Зазначені положення саме у такій редакції відображені й у статті 49 Цивільного кодексу України.

Єдиним органом, що уповноважений державою здійснювати державну реєстрацію актів цивільного стану – це органи державної реєстрації актів цивільного стану, які прийнято скорочено називати органами ДРАЦСу (частина 2 статті 3 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»).

Офіційне визнання і підтвердження державою факту смерті – мета державної реєстрації смерті (частина 1 статті 9 Закону).

Як випливає із положень частини 1 статті 3 цього ж Закону, відомості про смерть підлягають обов'язковому внесенню до двох державних реєстрів: 1) до Державного реєстру актів цивільного стану громадян та 2) до Єдиного державного демографічного реєстру.

Державний реєстр актів цивільного стану громадян – це єдина компютерна база даних про акти цивільного стану, внесені до них зміни і доповнення, видачу свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану та витягів з Реєстру. Згідно із пунктом 7 Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, про померлу особу вносяться відомості: прізвище, власне ім'я та по батькові (за наявності), стать, громадянство, дата смерті, у якому віці померла особа, місце смерті та її причина, дата і місце народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків, серія і номер свідоцтва про смерть тощо [9].

Внесення відомостей про смерть особи до Єдиного державного демографічного реєстру, який являє собою електронну інформаційно-телекомунікаційну систему, призначену для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення інформації про особу та про документи, що оформлюються із застосуванням засобів Реєстру, сприяє не лише демографам у їх професійній діяльності, пов'язаній із вивченням процесів чисельного розвитку населення, його відновленням, взаємозв'язків зменшення чи збільшення населення із різними явищами, а й допомагає правникам у здійсненні повноважень, науковцям у дослідженнях різного роду тощо. Наприклад, «Порядок доступу нотаріусів до Єдиного державного демографічного реєстру», затверджений у 2023 році Кабінетом Міністрів України, дозволяє нотаріусам отримувати інформацію про дійсність документів, відомостей або інших персональних даних [10], тобто якісно вчинювати нотаріальні дії.

Державна реєстрація акту смерті проводиться шляхом складання актового запису про смерть – документу, який містить персональні відомості про померлу особу, складається у двох примірниках.

Актовий запис смерті, відповідно до частини 3 статті 9 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» є безспірним доказом факту смерті, до спростування його у судовому порядку.

Документами, які є підставою державної реєстрації смерті, згідно із частиною 1 статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», є:

1) документ встановленої форми про смерть, виданий закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою;

2) рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою.

З приводу даного положення слід зауважити, що воно не зовсім збігається із положеннями пункту 1 розділу 5 Наказу Міністерства юстиції України № 52/5 від 18.10.2000 року «Про затвердження правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні», якими також встановлено підстави для державної реєстрації смерті. Згідно із пунктом 1 розділу 5 зазначеного Наказу, підставами державної реєстрації смерті є: а) лікарське свідоцтво про смерть; б) фельдшерська довідка про смерть; в) лікарське свідоцтво про перинатальну смерть; г) рішення суду про оголошення особи померлою; г) рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час; д) повідомлення державного архіву або органів Служби безпеки України у разі реєстрації смерті осіб, репресованих за рішенням несудових та судових органів; е) повідомлення установи виконання покарань або слідчого ізолятора, надіслане разом з лікарським свідоцтвом про смерть [11].

Верховним Судом у даному сенсі зазначається, що пункт 1 розділу 5 Наказу «Про затвердження правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні», «деталізує положення статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [12].

Серед документів, встановлених частиною 1 статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», пунктом 1 розділу 5 Наказу «Про затвердження правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні», немає такого документа як акт про настання смерті, який, як зазначають юристи, що практикують, часто надаються родичам загиблого військовослужбовця [13], а отже, саме такий акт, як правило, надається родичами органам ДАЦСу, який, у зв'язку із невідповідністю документу, який вимагається частиною 1 статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», та підтверджує факт смерті військовослужбовця, відмовляє у державній реєстрації та видачі свіцтва про смерть, та видає відповідний лист про відмову.

Таким чином, у заінтересованих осіб лишається лише один шлях захисту своїх прав, свободи та інтересів – звернутися до суду із заявою про встановлення факту смерті військовослужбовця. І акт про настання смерті, підписаний свідками події загибелі військовослужбовця, безпосереднім командуванням тощо, у подальшому слугуватиме доказом, який підтверджує такий факт.

В контексті специфіки справ про встановлення факту смерті військовослужбовця, звертає на себе увагу частина 2 статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», якою встановлено строки подання заяв про державну реєстрацію смерті: не пізніше трьох днів з дня настання смерті або виявлення трупа, а в разі якщо неможливо одержати документ закладу охорони здоров'я або судово-медичної установи, – не пізніше п'яти днів.

Із зрозумілих причин, про які, в тому числі, йшлося й вище, зазначене положення не працює у випадках, пов'язаних із державною реєстрацією смерті військовослужбовця. Акти, довідки, повідомлення про смерть військовослужбовця та відсутність тіла загиблого, як правило, надходять не одразу після загибелі, тому звернення заінтересованих осіб до органів ДРАЦСу, затягується.

В контексті питання про співвідношення таких правових явищ як смерть фізичної особи та смерть фізичної особи – військовослужбовця, важливе значення має положення частини 1 статті 18 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», згідно із якою про факт державної реєстрації акту цивільного стану (смерті), органом державної реєстрації актів цивільного стану видається свідоцтво про смерть.

Слід зазначити, що якщо йдеться, наприклад, про біологічну смерть у лікарні, лікарем видається встановленої форми довідка про смерть із даними про померлого, причини смерті тощо. Така довідка є підставою для видачі органом ДРАЦСу свідоцтва про смерть, і це дає право на захоронення особи, набуття родичами у подальшому прав, реалізації інтересів тощо. У випадку ж із загибеллю військовослужбовця, тіло якого не знайдено, лише рішення суду про встановлення факту смерті військовослужбовця може бути підставою видачі органом ДРАЦСу свідоцтва про смерть, про що й йдеться у частині 1 статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану».

У статті 21 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», встановлено підстави відмови в державній реєстрації актів цивільного стану. Для справ про встановлення факту смерті військовослужбовця значення має пункт перший частини зазначеної статті, відповідно до якої у державній реєстрації актів цивільного стану може бути відмовлено, якщо державна реєстрація суперечить вимогам законодавства

України. Специфікою справ про встановлення факту смерті військовослужбовця, як раз і є та обставина, що заінтересована у встановленні факту смерті військовослужбовця особа не має документу встановленої форми про смерть, що виданий закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою, та який вимагається частиною 1 статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» для видачі свідоцтва про смерть. Сасме про цей факт часто зазначається й у Постановах Верховного Суду, з посиланням на статтю 21 зазначеного Закону [14].

Викладення положень щодо державної реєстрації факту смерті у Законі України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», що продемонстрована вище, не дає уявлення про послідовність дій органів ДРАЦСу. Враховуючи логіку речей, дані про померлого, які вносяться до Реєстрів, про які йшлося вище, видається правильним висновок, що юридичний факт смерті особи можна вважати підтвердженим державою за тріади умов та у такій послідовності: 1) складання органом ДРАЦСу актового запису про смерть – документу, який містить персональні відомості про померлу особу; 2) видачею органом ДРАЦСу свідоцтва про смерть; 3) внесення орагом ДРАЦСу відповідних відомостей про померлу особу до Державного реєстру актів цивільного стану громадян та до Єдиного державного демографічного реєстру.

Ітак, свідоцтво про смерть – той документ, яким держава офіційно підтверджує факт смерті особи. І це стосується усіх, без виключення, осіб, як пересічних, так і військовослужбовців. І лише у разі володіння свідоцтвом про смерть, можна реалізувати права, пов'язані із смертю близької людини.

Але, що стосується смерті військовослужбовців, тіло яких не знайдено, заінтересовані у встановленні факту смерті військовослужбовця особи, звертаються спочатку до органів ДРАЦС з вимогою про видачу відповіді-відмови у видачі свідоцтва про смерть.

Органи ДРАЦС вимушені надавати такого роду документи, адже у осіб, що звертаються з такими заявами, немає документів встановленої форми про смерть, які видаються закладами охорони здоров'я або судово-медичною установою, чи рішенням суду.

Така відповідь-відмова ДРАЦСу, у сукупності із іншими доказами, є підставою для звернення до суду, і, як зазначають практики, відіграє роль специфічного доказу, який підтверджує намагання заінтересованої особи врегулювати питання до звернення до суду [15].

Отже, факт смерті військовослужбовця у разі, якщо відсутнє тіло загиблого, за наявності документів, які підтверджують його смерть і зникнення тіла, або ж про неможливість забрати тіло із зони бойових дій, можна встановити лише у судовому

порядку, але звернення заінтересованої особи до органу ДРАЦСу є обов'язковим в силу вимог Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», та напрацьованої судової практики.

Наслідком ухвалення судом рішення про встановлення факту смерті військовослужбовця, є видача органом ДРАЦСу свідоцтва про смерть військовослужбовця.

Оскільки предметом даного дослідження є правова природа факту смерті військовослужбовця, не можна оминати питання про теоретичний характер такого факту. В цивільній, цивільній процесуальній теоріях факти прийнято поділяти на дії та події. Й це також іде з римського права, яке вже згадувалося вище. Автори підручника «Римське право» зазначають, що факт (*factum* – зроблене) означає дійсну, реальну подію або дію: землетрус, народження дитини, укладення договору, укладення шлюбу тощо. Дії – це факти, які настають за волею людей (наприклад, укладення різного роду правочинів). Факти, що мають правове значення, тягнуть певні правові наслідки, називаються юридичними [16].

В теорії судового доказування, яка найбільш повно розкриває зміст поняття «факт», вченими також зазначається, що однією з найбільш поширених класифікацій юридичних фактів у сучасній процесуальній науці, є поділ фактів на дії та події. При цьому смерть однозначно відносять до події, що не залежить від волі особи [17, с. 271].

Причин смерті людини може бути безліч. І для правових наслідків смерті причина смерті подекуди відіграє важливу роль. Наприклад, якщо смерть особи настала внаслідок злочинних дій родича, то такий родич позбавляється права на спадкування. Смерть, що настала внаслідок самогубства – факт, який зумовлений діями самого померлого. Але це також подія, проте, причинно – наслідковий характер настання смерті різниться. Тому не можна вважати, що у разі самогубства смерть необхідно вважати як факт-дію.

Якщо ж смерть настала внаслідок поранень, не сумісних із життям, під час виконання бойових дій, – це факт-подія, яка не залежала від волі військовослужбовця.

Зникнення тіла військовослужбовця за певних обставин, як-то, прямого попадання ракети, забороненої зброї, яка спалює тіло тощо, тобто коли тіла фактично немає, також є фактом, який може, за наявності певних документів, сприяти ухваленню судом рішення про встановлення факту смерті військовослужбовця. У випадку ж, коли свідків, які були очевидцями події, що стала причиною смерті, немає, можуть виникати припущення про потрапляння в полон тощо. І у цьому разі швидше йтиметься про оголошення особи померлою.

Таким чином, незалежно від причин смерті, смерть – це факт-подія, і цей висновок під-

тримувався більш старшим поколінням вчених [18, с. 269], та підтримується й сьогодні дослідниками правових наслідків смерті людини [19, с. 166–170].

Міркування про вплив причин смерті на правові наслідки зумовлюють думку про те, що якщо ми говоримо про саму смерть як юридичний факт, то видається обґрунтованим вважати причини загибелі військовослужбовця обставинами, що зумовили смерть.

І в контексті обставин загибелі військовослужбовця, важливою обставиною видається питання про те, чи настала смерть під час виконання бойового завдання. Це питання тісно пов'язане з метою звернення до суду інтересованої особи із заявою про встановлення факту смерті військовослужбовця.

Відомо, що у війську трапляються випадки, коли військовослужбовці гинуть внаслідок необережного поводження із зброєю, військовою технікою, порушень правил безпеки, вживання алкоголю, наркотиків, позастатутних відносин, самогубства, хвороби тощо. Зважаючи на це, видається правильним розрізняти обставини, які призвели до смерті військовослужбовця. У зв'язку із цим думається, що є потреба у виділенні самостійних понять «смерть військовослужбовця» та «загибель військовослужбовця».

Судова практика розгляду та вирішення справ про встановлення факту смерті військовослужбовця свідчить як раз про те, що доказується факт загибелі військовослужбовців при виконанні бойового завдання, і це одразу говорить про те, що воїн виконував бойове завдання, спрямоване на захист України, що він загинув внаслідок агресії РФ тощо. Поняття «смерть» для таких випадків дещо десонує із фактичними обставинами справи.

У зв'язку із зазначеним правильним видається називати такі справи «справами про встановлення факту загибелі військовослужбовця під час виконання бойового завдання». Назва «справи про встановлення факту смерті військовослужбовця» є не правильною по суті, але, у зв'язку із тим, що Цивільний кодекс України, Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», Сімейний кодекс України, та інші правові акти, оперують поняттям «смерть», урегульовують правові аспекти, пов'язані із смертю особи, вірогідно, саме тому й виникла назва «справи про встановлення факту смерті військовослужбовця».

Підсумовуючи роздуми про правову природу факту смерті військовослужбовця, видаються обґрунтованими наступні висновки:

1. Факт смерті військовослужбовця – це одночасно й *правове явище*, й *юридичний факт – подія*, з настанням якого норми матеріального та процесуального права пов'язують виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків як для загиблого бійця, так і для його рідних.

2. Якщо смерть військовослужбовця – юридичний факт, то те, що супроводжувало, впливало, зумовлювало тощо її настання – обставини смерті, які встановлюються судом і мають велике значення для задоволення чи відмову у задоволенні заяви про встановлення факту смерті військовослужбовця.

3. Факт смерті військовослужбовця у разі, якщо відсутнє тіло загиблого, за наявності документів, які підтверджують його смерть і зникнення тіла, або ж про неможливість забрати тіло із зони бойових дій, можна встановити лише у судовому порядку.

4. Однією з передумов подання до суду заяви про встановлення факту смерті військовослужбовця, є звернення заінтересованої особи до органу ДРАЦСу, на виконання вимог Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану». Звернення до органу ДРАЦСу є також способом намагання досудового врегулювання питання про отримання свідоцтва про смерть військовослужбовця, який є єдиним актом, що підтверджує факт смерті військовослужбовця.

5. Наслідком задоволення судом заяви про встановлення факту смерті військовослужбовця та ухвалення судом відповідного рішення, є видача органом ДРАЦСу свідоцтва про смерть військовослужбовця, реалізація рідними прав та виконання обов'язків, пов'язаних із фактом смерті.

Література

1. Анікіна Г.В. Смерть фізичної особи як юридичний факт. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2008. № 4 (28). С. 166–170.

2. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

3. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

4. О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. Римське право. Київ. Юрінком Інтер. 2006. С. 285, 424.

5. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова Верховного Суду. Справа № 506/358/22. Проведення № 61-7094св23.

6. Єдиний державний реєстр судових рішень. Постанова Верховного Суду. Справа № 295/4812/23. Проведення № 61-10246св23.

7. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 278/5415/23. Проведення № 2-о/292/35/23, Червоноармійський районний суд Житомирської області.

8. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон від 01.07.2010 р. № 2398-VI/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>

9. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян: Постанова від 22 серпня 2007 року № 1064 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2007-%D0%BF#Text>

10. Про затвердження Порядку доступу нотаріусів до Єдиного державного демографічного реєстру: Постанова від 11 липня 2023 року № 700 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/700-2023-%D0%BF#Text> Наказ Міністерства юстиції України № 52/5 від 18.10.2000 року «Про затвердження правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні». URL: zakon.rada.gov.ua

11. Постанова Верховного Суду від 28.02.2024. Справа № 506/358/22. Проведення № 61-7094св23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117624259>

12. Даниленко Т. Встановлення факту загибелі військовослужбовця під час проходження служби можливе лише у судовому порядку. *Юридична газета online*. 29 лютого 2023. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/viyskovove-pravo/vstanovlennya-faktu-zagibeli-viyskovosluzhbovcya-pid-chas-prohodzhennya-sluzhbi-mozhlive-lishe-u-sud.html> Постанова Верховного Суду від 28.02.2024. Справа № 506/358/22. Проведення № 61-7094св23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117624259>

13. Встановили факт смерті військовослужбовця на тимчасово окупованій території. 2022. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/vstanovyly-fakt-smerti-viyskovosluzhbovcya-na-tymchasovo-okupovanij-terytoriyi/>

14. О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. Римське право. Київ. Юрінком Інтер. 2006. С. 351–352.

15. Грабовська О.О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України. Київ. Юрінком Інтер. 2018. С. 271.

16. Фурса С.Я. Окреме провадження у цивільному процесі України. Київ. 1999. С. 269.

17. Анікіна Г.В. Смерть фізичної особи як юридичний факт. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2008. № 4 (28). С. 166–170.

УДК 347.633(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.5>

О. В. Мельник
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-5249-1425

УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена аналізу питань стосовно захисту прав дітей в умовах війни, характеристика особливостей українських реалій такого захисту, пошук шляхів вдосконалення процесу захисту прав дітей в умовах війни.

Зазначено, що проблематика питань стосовно захисту прав дітей в умовах війни виявляється в наступних аспектах: по-перше, вплив війни на дітей, що вміщує в собі поняття як фізичної безпеки, так і психологічного стану; по-друге, переміщення осіб, як в межах країни, так і за її межі; по-третє, отримання освіти, що включає як тимчасові перерви в навчанні, так і сам доступ до освіти; по-четверте, медичне обслуговування, куди відноситься як отримання медичних послуг, так і психологічна допомога; по-п'яте, соціальна підтримка, куди включаємо соціальні служби та неурядові організації та волонтери.

Зроблено висновок про те, що у сучасних умовах війни в Україні особливу увагу слід приділяти захисту прав дітей. Конфліктні ситуації, спричинені бойовими діями, створюють надзвичайні ризики для дітей, позбавляючи їх базових прав та можливостей для нормального розвитку. Діти стають жертвами фізичних та психологічних травм, втрати батьків та близьких, а також зазнають порушення прав на освіту, охорону здоров'я та захист.

Зазначається, що навіть у таких складних умовах, держава та громадські організації вживають значних заходів для захисту дітей. Важливою є роль міжнародних організацій та партнерів, які надають гуманітарну допомогу та підтримку. Основні зусилля спрямовані на забезпечення фізичної та психологічної безпеки дітей, доступу до освіти та медичних послуг, а також реінтеграцію дітей, які постраждали від війни, у суспільство.

Підкреслено, що в умовах війни захист прав дітей залишається одним із пріоритетних завдань як для держави, так і для міжнародної спільноти. Спільні зусилля можуть забезпечити безпеку та добробут дітей, навіть у найскладніших ситуаціях, та створити основу для їхнього майбутнього розвитку та процвітання.

Ключові слова: діти, захист прав, правове регулювання, національне законодавство, міжнародне законодавство, права дітей, воєнний стан, інтерес.

Melnyk O. V. UKRAINIAN REALITIES OF THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN THE CONDITIONS OF WAR

The article is devoted to the analysis of issues related to the protection of children's rights in wartime conditions, the characteristics of Ukrainian realities of such protection, the search for ways to improve the process of protecting children's rights in wartime conditions.

It is noted that the problematic of issues related to the protection of children's rights in the conditions of war is manifested in the following aspects: first, the impact of war on children, which includes the concepts of both physical safety and psychological state; secondly, the movement of persons, both within and outside the country; thirdly, getting an education, which includes both temporary breaks in education and access to education itself; fourth, medical care, which includes both receiving medical services and psychological assistance; fifth, social support, which includes social services and non-governmental organizations and volunteers.

It was concluded that in the current conditions of the war in Ukraine, special attention should be paid to the protection of children's rights. Conflict situations caused by hostilities create extreme risks for children, depriving them of basic rights and opportunities for normal development. Children are victims of physical and psychological injuries, loss of parents and loved ones, as well as violations of their rights to education, health care and protection.

It is noted that even in such difficult conditions, the state and public organizations take significant measures to protect children. The role of international organizations and partners that provide humanitarian aid and support is important. The main efforts are aimed at ensuring children's physical and psychological safety, access to education and medical services, as well as the reintegration of war-affected children into society.

It is emphasized that in the conditions of war, the protection of children's rights remains one of the priority tasks for both the state and the international community. Working together can ensure the safety and well-being of children, even in the most difficult situations, and lay the foundation for their future development and prosperity.

Key words: children, protection of rights, legal regulation, national legislation, international legislation, children's rights, martial law, interest.

Постановка проблеми. В нинішніх умовах, зокрема, наявності дії воєнного стану питання захисту прав дітей є надзвичайно актуальним та складним. Проблематика, зокрема, виявляється в наступних аспектах: по-перше, вплив війни на дітей, що вміщує в собі поняття як фізичної безпеки (діти можуть стати жертвами фізичних травм, каліцтв або навіть загибелі внаслідок бойових дій

тощо), так і психологічного стану (діти, які стали свідками або учасниками військових дій, часто зазнають серйозних психологічних травм, які можуть мати довгострокові наслідки для їхнього психічного здоров'я); по-друге, переміщення осіб, як в межах країни (багато сімей змушені залишати свої домівки, що створює серйозні виклики для забезпечення дітей основними потребами – жит-

лом, харчуванням, освітою та медичним обслуговуванням), так і за її межі (багато дітей разом зі своїми сім'ями змушені виїздити за кордон, де стикаються з мовними бар'єрами, культурними відмінностями та часто недостатнім рівнем підтримки з боку приймаючих країн); по-третє, отримання освіти, що включає як тимчасові перерви в навчанні (військові дії призводять до закриття шкіл та перерв у навчальному процесі, а дистанційне навчання не завжди є доступним через відсутність інтернету чи технічних засобів), так і сам доступ до освіти (переміщені діти часто стикаються з проблемами адаптації в нових школах, відсутністю документів та інколи з дискримінацією); по-четверте, медичне обслуговування, куди відноситься як отримання медичних послуг (військові конфлікти часто призводять до руйнування медичних закладів та браку медичних ресурсів, що особливо відчувається дітьми з хронічними захворюваннями або спеціальними потребами), так і психологічна допомога (дефіцит кваліфікованих психологів та психотерапевтів, які могли б надати необхідну допомогу дітям, що пережили травматичні події); по-п'яте, соціальна підтримка, куди включаємо соціальні служби (під час війни навантаження на соціальні служби зростає, але їхні можливості надавати підтримку обмежені через дефіцит ресурсів) та неурядові організації та волонтери (багато роботи з підтримки дітей виконують неурядові організації та волонтери, але їхні можливості теж обмежені). Отже, можна впевнено стверджувати про складність і багатоаспектність проблеми захисту прав дітей в умовах війни в Україні. Для ефективного вирішення цих проблем необхідна комплексна підхід, що включає як державні, так і міжнародні зусилля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання забезпечення прав дитини, були предметом досліджень великої кількості науковців, серед яких: Т. В. Боднар, В. І. Борисова, І. В. Венедіктова, М. К. Галянтич, К. М. Глиняна, І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, О. Ю. Ільїна, І. С. Канзафарова, В. І. Кисіль, В. М. Коссака, О. В. Кохановська, Н. С. Кузнецова, З. В. Ромовська, І. В. Спасибо-Фатеева, Р. О. Стефанчук, С. Я. Фурса, С. І. Шимон та інші. Водночас існує потреба більш детального вивчення питань щодо захисту прав дітей в умовах війни.

Метою даної статті є аналіз питань стосовно захисту прав дітей в умовах війни, характеристика особливостей українських реалій такого захисту, пошук шляхів вдосконалення процесу захисту прав дітей в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Питання юридичного захисту дітей у міжнародному гуманітарному праві було порушено після Другої світової війни, а от у Гаазькій конвенції (про закони та звичай війни 1899 і 1907) діти не були виділені

як окремі суб'єкти, мова йшла про гарантії «для цивільного населення під час війни» (статті 23, 28, 43–47, 50–53) [1]. Так, з прийняттям у 1949 році Женевської конвенції дітям передбачалося надання правового захисту під час міжнародних збройних конфліктів [2]. Також Женевська конвенція містить спеціальні положення щодо захисту дітей від наслідків воєнних дій. Зокрема, якщо: «у наслідок збройного конфлікту територія країни, на яку було вчинено збройний напад, була окупована країною – агресором, на цих територіях діти, вагітні жінки, матері неповнолітніх дітей, повинні продовжувати користуватися перевагами стосовно медичного догляду, харчування, захисту від наслідків бойових дій, при цьому держава, яка є окупантом, зобов'язана сприяти роботі установ, піклуванням яким були довірені діти на окупованій території» [2]. Отже, Женевська конвенція вперше юридично закріпила принцип захисту дітей як частини цивільного населення під час збройних конфліктів міжнародного характеру.

Згодом практика потребувала розширення та уточнення деяких існуючих положень, внаслідок чого були прийняті Додаткові протоколи, щоб уникнути ризику втратити вже наданого правового захисту. У таких протоколах було чітко сформульовано принцип особливого захисту дітей під час міжнародних збройних конфліктів (ст. 77 Протоколу 1 та п. 3 ст. 4 Протоколу 2).

Також захисту прав дітей присвячена ухвалена у 1989 році Конвенція «Про права дитини», яка передбачає комплексний захист прав дітей. Стаття 38 Конвенції зазначає, що: «держави-учасниці зобов'язуються поважати норми міжнародного гуманітарного права, які стосуються дітей, та забезпечувати їх дотримання» [3]. Водночас, передбачається, що: «держави повинні вживати всіх можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли 15-річного віку, не брали прямої участі у військових діях, при цьому держави також повинні утримуватися від прийняття на службу до своїх збройних сил осіб, які не досягли 15 років». Отже, ста. 38 Конвенції про права дитини фактично відображає ст. 77 Додаткового протоколу 1, та не вносить нічого нового в сферу регулювання питань захисту дітей у збройних конфліктах.

Україна приєдналася до всіх основних міжнародних угод у сфері міжнародного гуманітарного права, включаючи Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року. Також країна ратифікувала Конвенцію про права дитини 1989 року, зобов'язавшись впроваджувати ці норми у своє національне законодавство. Однак в Україні немає спеціального законодавства, яке регулює захист дітей під час збройних конфліктів. У національному законодавстві є лише окремі положення, що визначають правовий статус окремих категорій населення з цього питання.

Так, Закон України «Про охорону дитинства» (стаття 30) забороняє: «залучати дітей до участі у військових діях, збройних конфліктах, пропаганду серед дітей війни та насильства, створення військових формувань» [4].

З початку повномасштабного військового вторгнення РФ на територію України, ведення бойових дій, а також тимчасової окупації окремих територій, діти стали однією з найуразливіших груп населення України. Так, діти зазнають прямого впливу насильства, травматичних подій та емоційного стресу, що надає глибокий психологічний вплив на їх розвиток та майбутнє благополуччя.

Один із найбільш відчутних ефектів війни на дітей є втрата батьків, близьких родичів та друзів. Багато дітей залишаються сиротами або змушені жити в несприятливих умовах, що створює не лише матеріальні труднощі, а й призводить до емоційного травмування, відчуття втрати та відчуження.

Закон України «Про охорону дитинства» передбачає: «захист прав дітей-біженців: діти-біженці, які втратили житло та особисте майно внаслідок військових дій, збройних конфліктів на національному чи іншому ґрунті, мають право на захист своїх інтересів. Державні органи охорони дитинства вживають заходів для розшуку батьків чи родичів дитини, надають матеріальну, медичну та іншу допомогу, тощо» [4] (стаття 30¹). Такі заходи захисту дітей закріплюється й у Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [5] і поширюються загалом цю категорію населення.

В умовах бойових дій, діти також стикаються з небезпекою вибухів, обстрілів та мінних полів. У таких умовах, діти змушені жити у постійному страху за своє життя та безпеку. Разом із тим, багато дітей отримують як фізичні так і психологічні травми, і деякі стають інвалідами внаслідок бойових дій.

Однією з найрезонансних справ щодо Росії, з того моменту, як вона напала на Україну, став розгляд про незаконну депортацію дітей. Насильницьке переміщення осіб, що знаходяться під захистом, з окупованої території на територію держави, що окупує, є грубим порушенням статті 7 та заборонено статтею 49 Четвертої Женевської конвенції. Стаття 50 тієї ж Конвенції також забороняє зміну персонального статусу дітей, включаючи громадянство, окупаційними силами. Парламентська асамблея Ради Європи нещодавно ухвалила резолюцію, яка визнала депортацію українських дітей до Росії геноцидом.

З метою допомоги українським дітям, які постраждали від агресії РФ, урядом України з ініціативи Президента України було розроблено план «Bring Kids Back UA», який передбачає: «повернення депортованих Росією українських

дітей; розвиток сімейних форм виховання; реінтеграцію дітей, повернутих з Росії, організацію їх соціалізації та освітні ініціативи; створення центру захисту прав дітей (Child Rights Protection Center); фіксацію злочинів та притягнення до відповідальності Росії; міжпарламентську взаємодію; комунікацію та громадські заходи» [6].

Отже, аналіз українського національного законодавства свідчить про те, що здійснені заходи щодо впровадження міжнародного гуманітарного права для захисту дітей у період збройних конфліктів загалом відповідають встановленим стандартам у цій сфері.

Забезпечення прав дитини в умовах бойових дій в Україні є глобальною проблемою сучасності, яка хвилює всю світову спільноту. Це пов'язано з важливою роллю молодого покоління в забезпеченні життєздатності українського суспільства та прогнозуванні його майбутнього розвитку. Існуючі проблеми дітей свідчать про неможливість вирішення цього питання лише на національному рівні, що ініціює потребу в об'єднанні зусиль світової спільноти. Саме це призвело до створення інституту міжнародно-правового захисту прав дитини.

Міжнародний захист прав дитини під час збройного конфлікту в Україні представляє собою систему узгоджених дій держав та міжнародних міжурядових і неурядових організацій. Ці дії спрямовані на розробку та забезпечення прав дитини, формування повноцінної та гармонійно розвиненої особистості, закріплення прав у українському законодавстві та надання міжнародної допомоги українським дітям.

На сьогоднішній день стала очевидною необхідність розвитку інституту захисту прав дітей у період збройних конфліктів у таких напрямках: необхідно домагатися застосування міжнародних стандартів та викорінення безкарності (якщо у минулі десятиліття основний наголос робився на розробку нормативної бази, то в даний час головним завданням є забезпечення її практичного застосування: держави мають ратифікувати існуючі стандарти у сфері захисту дітей та виконувати відповідні керівні принципи, що дозволяють покращити захист дітей); розробка та прийняття певних правил та процедур, що регламентують механізми взаємодії між регіональними та міжнародними організаціями для більш оперативного реагування та надання відповідної необхідної допомоги та підтримки дітям; розробка ефективних заходів та стратегій з реінтеграції та реабілітації дітей у повоєнний період.

Висновки. У сучасних умовах війни в Україні особливу увагу слід приділяти захисту прав дітей. Конфліктні ситуації, спричинені бойовими діями, створюють надзвичайні ризики для дітей, позбавляючи їх базових прав та можливостей для

нормального розвитку. Діти стають жертвами фізичних та психологічних травм, втрати батьків та близьких, а також зазнають порушення прав на освіту, охорону здоров'я та захист.

Проте, навіть у таких складних умовах, держава та громадські організації вживають значних заходів для захисту дітей. Важливою є роль міжнародних організацій та партнерів, які надають гуманітарну допомогу та підтримку. Основні зусилля спрямовані на забезпечення фізичної та психологічної безпеки дітей, доступу до освіти та медичних послуг, а також реінтеграцію дітей, які постраждали від війни, у суспільство.

Система захисту прав дітей в умовах війни потребує подальшого вдосконалення та адаптації до викликів часу. Необхідно розробити ефективні механізми моніторингу та реагування на порушення прав дітей, а також забезпечити їхнє дотримання на всіх рівнях.

В умовах війни захист прав дітей залишається одним із пріоритетних завдань як для держави, так і для міжнародної спільноти. Спільні зусилля можуть забезпечити безпеку та добробут дітей,

навіть у найскладніших ситуаціях, та створити основу для їхнього майбутнього розвитку та процвітання.

Література

1. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 / П. Д. Біленчук, В. М. Кочетков, В. Б. Міщенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (ратифікована в Україні 03.07.1954, набула чинності для України 03.01.1955). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
3. Про правадитини: Конвенція від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
5. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 року № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>
6. Bring Kids Back UA. URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/>

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.6>**Р. В. Пожоджук**

кандидат юридичних наук, старший дослідник, головний консультант
Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України, докторант
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України
orcid.org/0000-0002-6414-4797

ПРАВО СПОЖИВАЧА НА ВІДПОВІДНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ

Право на належну якість продукції та обслуговування вважається одним із невід'ємних прав споживачів. Водночас, як правове явище, це право не позбавлене здатності до еволюції, враховуючи динамічний розвиток споживчих відносин. У статті досліджується правове регулювання споживчих відносин у контексті права на належну якість та обслуговування і його зміну правом на безпечну та належної якості продукцію. При цьому автор залишається на позиції, що перше право є більш ширшим та правильним.

У статті також аналізуються положення Директиви (ЄС) 2019/771 Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 2019 року про певні аспекти договорів купівлі-продажу товарів, яка вносить зміни до Регламенту (ЄС) 2017/2394 і Директиви 2009/22/ЄС та скасовує Директиву 1999/44/ЄС, що дозволяє зробити висновок про існування нового права споживача – права на відповідність продукції. Це право є доволі широким, оскільки включає вимоги щодо опису, кількості, якості та інших характеристик продукції. При цьому воно має як суб'єктивну, так і об'єктивну сторону, а тому дозволяє моделювати поведінку учасників споживчих правовідносин як ними самостійно, так і з урахуванням вимог закону.

У висновках зазначається, що новітнє правове регулювання споживчих відносин свідчить про певну еволюцію права споживача на належну якість продукції та обслуговування, яким тепер є право споживача на відповідність продукції. Це право включає суб'єктивні та об'єктивні критерії щодо оцінки відповідності. Суб'єктивні вимоги – це ті, які сторони фактично погодили і, які містяться в тексті споживчого договору. Об'єктивні вимоги відповідності – це ті, які містяться в законі і є обов'язковими для сторін споживчого договору. При цьому право споживача на відповідність продукції включатиме збереження права на належну якість продукції та обслуговування, однак лише як однієї із складових нового права споживача.

Ключові слова: споживач, право споживача на відповідність продукції, право споживача на належну якість продукції та обслуговування, захист прав споживачів.

Pozhodzhuk R. V. CONSUMER'S RIGHT TO CONFORMITY OF PRODUCTS

The right to proper quality of products and services is considered one of the inalienable rights of consumers. At the same time, as a legal phenomenon, this right is not devoid of the ability to evolve, given the dynamic development of consumer relations. The article examines the legal regulation of consumer relations in the context of the right to proper quality and service and its replacement by the right to safe and proper quality products. The author maintains that the first right is broader and more correct.

The article also analyses the provisions of Directive (EU) 2019/771 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the sale of goods, amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directive 2009/22/EC, and repealing Directive 1999/44/EC, which allows to conclude that a new consumer right has been established – the right to conformity of products. This right is quite broad, as it includes requirements for the description, quantity, quality, and other characteristics of products. At the same time, it has both subjective and objective aspects and, therefore, allows for modeling the behavior of participants in consumer relations both independently and with due regard to the requirements of the law.

The article concludes that the latest legal regulation of consumer relations indicates a certain evolution of the consumer's right to proper quality of products and services, which is now the consumer's right to conformity of products. This right includes subjective and objective criteria for assessing conformity. Subjective requirements are those that the parties have agreed upon and are contained in the text of the consumer contract. Objective conformity requirements are those contained in the law and are binding on the parties to the consumer contract. At the same time, the consumer's right to conformity of products will include the preservation of the right to proper product quality and service, but only as one of the components of the new consumer right.

Key words: consumer, consumer's right to conformity of products, consumer's right to proper quality of products and services, consumer protection.

Постановка проблеми. Споживачі як учасники споживчих відносин щодня придбавають продукцію для задоволення особистих (побутових) потреб. Цілком зрозуміло, що споживачі бажають придбати відповідну продукцію, яка є належної якості та відповідає їхнім очікуванням. Проте суб'єкти господарювання не завжди є добросовісними у відносинах зі споживачами, а тому держава встановлює вимоги щодо

продукції та запроваджує систему контролю за її якістю. Водночас стрімкий розвиток споживчих відносин об'єктивно вимагає постійного дослідження їх правового регулювання, зокрема у контексті якості.

Метою дослідження є висвітлення еволюції права споживача на належну якість продукції та обслуговування, а також аналіз правової природи права споживача на відповідність продукції.

Виклад основного матеріалу. Згідно з частиною четвертою статті 42 Конституції України держава здійснює контроль за якістю і безпекою продукції та усіх видів послуг і робіт. Це положення гарантує споживачу, що випущена на ринок продукція є якісною та безпечною. І у разі недотримання цих вимог суб'єктом господарювання держава застосовуватиме певних заходів впливу. Питання права на відповідність продукції безпосередньо пов'язане з якістю продукції, а тому доцільним видається з'ясування поняття «якість» у контексті товару, роботи чи послуги та відповідно категорії «належна якість».

Р.О. Стефанчук та М.О. Стефанчук під поняттям «якість» розуміють сукупність властивостей, які відображають новизну, довговічність, надійність, економічність, ергономічність, естетичність, екологічність, безпеку експлуатації, споживання товару тощо та надають йому здатність задовольняти інтереси та потреби покупця [1, с. 219]. Наведене бачення доволі позитивно характеризує якість товару через окремі його властивості та їх зв'язок із задоволенням інтересів та потреб покупця. Це зокрема відображає той факт, що основна увага повинна приділятися інтересам та потребам покупця, що є своєрідним базисом для подальшого встановлення відповідності якості.

О.П. Письменна розглядає «якість товару» як сукупність його істотних властивостей, установлених відповідно до договору та нормативних актів, що встановлюють обов'язкові вимоги до їхньої якості, інформації про товар, поширеної виробником, виконавцем, продавцем і рекламодавцем, а також звичайно пропонованими вимогами (звичаями ділового обігу) [2, с. 63–64]. Своєю чергою О.Ю. Черняк, у правовому аспекті, під якістю продукції розуміє рівень юридичного закріплення властивостей, показників, критеріїв, що характеризують корисність, надійність, безпеку, ремонтпридатність, економічність, енергоємність та інші властивості в нормативно-технічній документації, рішеннях і договорах [3, с. 183]. Наведені визначення дещо інакше характеризують якість, однак є позитивними, оскільки відображають прив'язку якості до правил, стандартів, умов тощо, що дозволяє говорити про наявність певних критеріїв для встановлення наявності чи відсутності якості товару. Водночас це має враховувати і задоволення інтересів та потреб споживача.

За загальним правилом пункту 2 статті 4 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-ХІІ (далі – Закон № 1023-ХІІ) споживачі під час укладення, зміни, виконання та припинення договорів щодо отримання (придбання, замовлення тощо) продукції, а також при використанні продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на належну якість продукції

та обслуговування. Відповідно до пункту 13 частини першої статті 1 Закону № 1023-ХІІ «належна якість товару, роботи або послуги» – властивість продукції, яка відповідає вимогам, встановленим для цієї категорії продукції у нормативно-правових актах, та умовам договору із споживачем [4].

Зазначене вище право розкрито у статті 6 згаданого Закону, частинами першою та другою якої передбачено, що продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості, а також надати інформацію про цю продукцію; продавець (виробник, виконавець) на вимогу споживача зобов'язаний надати йому документи, які підтверджують належну якість продукції. Наведені обов'язки суб'єкта господарювання є гарантією споживача щодо задоволення його інтересу чи отримання відповідного відшкодування. Крім того, частиною третьою згаданої статті 6 конкретизовано, що вимоги до продукції щодо її безпеки для життя, здоров'я і майна споживачів, а також навколишнього природного середовища встановлюються нормативно-правовими актами, в тому числі технічними регламентами.

Для забезпечення реалізації вказаного права на суб'єкта господарювання покладаються обов'язки щодо забезпечення певного строку служби продукції. Так, зокрема, згідно з частиною п'ятою статті 6 Закону № 1023-ХІІ виробник (виконавець) зобов'язаний забезпечити використання продукції за призначенням протягом строку її служби, передбаченого нормативно-правовим актом або встановленого ним за домовленістю із споживачем, а в разі відсутності такого строку – протягом десяти років; виробник (виконавець) зобов'язаний забезпечити технічне обслуговування та гарантійний ремонт продукції, а також її випуск і поставку для підприємств, що здійснюють технічне обслуговування та ремонт, у необхідному обсязі та асортименті запасних частин протягом усього строку її виробництва, а після зняття з виробництва – протягом строку служби, в разі відсутності такого строку – протягом десяти років. Відтак, Закон № 1023-ХІІ передбачає окреме право споживача на належну якість продукції та обслуговування, а також визначає механізм його здійснення та захисту.

Своєю чергою пунктом 1 частини першої статті 4 Закону України «Про захист прав споживачів» від 10.06.2023 № 3153-ІХ (далі – Закон № 3153-ІХ) передбачено, що споживачі мають право на безпечну та належної якості продукцію. При цьому у частині другій статті 5 передбачено, що споживач має право отримати, а суб'єкт господарювання зобов'язаний передати споживачу товар належної якості (якщо товар має характеристики, до яких застосовуються такі вимоги), який: 1) відповідає інформації про споживчі властивості, має кількісні, якісні та інші характери-

стики і ознаки, у тому числі щодо довговічності, функціональності, інтероперабельності або сумісності цифрового вмісту і безпечності, визначені договором; 2) відповідає цілям, для яких він придбавається споживачем, про які споживач повідомив суб'єкта господарювання до укладення договору і щодо яких суб'єкт господарювання надав згоду; 3) відповідає цілям, для яких призначений товар такого типу, з дотриманням вимог законодавства (якщо товар має характеристики, до яких застосовуються такі вимоги), а також технічних регламентів або національних стандартів, а в разі відсутності технічних регламентів, національних стандартів – кодексу поведінки, до якого приєднався суб'єкт господарювання; 4) має всі аксесуари та інструкції з використання, у тому числі з установки, визначені договором; 5) передається/надається споживачу з оновленнями, визначеними договором; 6) відповідає якості (якщо товар має характеристики, до яких застосовуються такі вимоги) та інформації про споживчі властивості зразка або моделі, які були продемонстровані суб'єктом господарювання споживачу до укладення договору; 7) передається/надається споживачу (якщо товар має характеристики, до яких застосовуються такі вимоги) разом з аксесуарами, включаючи пакування, інструкції з використання, у тому числі з установки, які відповідають обґрунтованим очікуванням споживача щодо їх отримання; 8) має кількісні, якісні та інші характеристики, у тому числі щодо довговічності, функціональності, інтероперабельності або сумісності цифрового вмісту і безпечності, які мають товари такого типу і на які обґрунтовано очікує споживач виходячи з природи такого товару та враховуючи інформацію про товар, надану споживачу до укладення договору суб'єктом господарювання або від його імені в рекламі, на етикетці або в інший спосіб; 9) не порушує прав третьої сторони, зокрема прав інтелектуальної власності та/або суміжних прав, під час його використання [5]. При цьому аналіз зазначених положень дозволяє зробити висновок, що назва права, визначеного у статті 5 є вужчою ніж його зміст.

Отже, Закон № 3153-ІХ передбачає право на безпечну та належної якості продукцію, яке є відмінним від права на належну якість продукції та обслуговування. Право на якість об'єднано з правом на безпечність, що видається не зовсім коректним, з огляду на новітні тенденції визначення права на безпечність продукції як окремого права.

У контексті вимог щодо якості продукції слід звернутися до Директиви (ЄС) 2019/771 Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 2019 року про певні аспекти договорів купівлі-продажу товарів, яка вносить зміни до Регламенту (ЄС) 2017/2394 і Директиви 2009/22/ЄС та скасовує Директиву 1999/44/ЄС (далі – Директи-

ва 2019/771). Так, згідно зі статтею 1 Директиви її метою є сприяння належному функціонуванню внутрішнього ринку та забезпечення високого рівня захисту прав споживачів шляхом встановлення загальних правил щодо певних вимог до договорів купівлі-продажу, укладених між продавцями та споживачами, зокрема правил щодо відповідності товарів умовам договору, засобів правового захисту у випадку їхньої невідповідності, способів реалізації цих засобів, а також комерційних гарантій [6]. При цьому Директива 2019/771 вимагає повної гармонізації її положень, а тому з огляду на наші євроінтеграційні прагнення повне врахування її вимог є необхідним.

Директива 2019/771 містить цікавий підхід щодо належних характеристик товару та оперує категорією «відповідність товару» (стаття 5), і встановлює «суб'єктивні» (стаття 6) та «об'єктивні» (стаття 7) вимоги до відповідності [6]. Водночас ключовим критерієм відповідальності продавця є відповідність товару умовам договору [7].

Суб'єктивні критерії – це ті, що містяться в тексті самого договору. Вони називаються «суб'єктивними» тому, що суб'єкти права (споживач і продавець), принаймні з юридичної точки зору, «погодилися» з ними (споживач натиснув кнопку або поставив підпис). У споживчих договорах слабша сторона (споживач) зазвичай не має жодного впливу на зміст цих «суб'єктивних» критеріїв і часто навіть не знає про них, оскільки вони заховані серед сотень інших «умов» договору. І навіть якщо споживач знає про них, на практиці шанси на те, що постачальник популярної операційної системи, комп'ютерної програми або мобільного додатку змінить їх через окремого споживача, досить обмежені через різницю в переговорній силі сторін. Це призвело до того, що законодавці в різних країнах запровадили так звані «об'єктивні» критерії відповідності. Об'єктивні в тому сенсі, що вони впливають не з фактичного тексту договору, а з «об'єктивних» критеріїв, незалежних від окремих договірних сторін. Тобто, ні окремий бізнес, ні окремий споживач не мають жодного впливу на ці об'єктивні критерії, які визначаються іншими факторами, такими як звичай торгівлі, ринкова кон'юнктура, очікування середньостатистичного споживача тощо [8].

Статтею 6 Директиви 2019/771 визначено, що для того, щоб відповідати договору купівлі-продажу, товари повинні, зокрема, у відповідних випадках: (а) відповідати опису, типу, кількості та якості, а також функціональності, сумісності, взаємодійності та іншим характеристикам, визначеним у договорі купівлі-продажу; (б) бути придатними для конкретної мети, для якої вони потрібні споживачеві, і про яку споживач повідомив продавця не пізніше ніж під час укладення договору купівлі-продажу, і щодо якої продавець

надав згоду; (с) поставлятися з усіма аксесуарами та інструкціями, в тому числі щодо встановлення, як це передбачено договором купівлі-продажу; та (d) постачатися з оновленнями, як це передбачено договором купівлі-продажу.

На додаток до дотримання будь-яких суб'єктивних вимог щодо відповідності, товари повинні: (а) бути придатним для цілей, для яких товари такого ж типу зазвичай використовуються, беручи до уваги, де це застосовно, будь-яке існуюче законодавство ЄС та національне законодавство, технічні стандарти або, за відсутності таких технічних стандартів, застосовні галузеві кодекси поведінки; (b) де це застосовно, бути якісним та відповідати опису зразка або моделі, які продавець надав споживачеві до укладення договору; (с) де це застосовно, бути доставленим разом з такими аксесуарами, включаючи упаковку, інструкції зі встановлення або інші інструкції, на отримання яких споживач має право обґрунтовано розраховувати; та (d) бути у кількості та мати якості та інші характеристики, у тому числі щодо довговічності, функціональності, сумісності та безпеки, які є звичайними для товарів того самого типу і на які споживач може обґрунтовано очікувати з огляду на характер товарів та з урахуванням будь-якої публічної заяви, зробленої продавцем або від його імені, або іншими особами в попередніх ланках ланцюга транзакцій, включаючи виробника, зокрема в рекламі або на маркуванні (стаття 7(1)) [6].

Таким чином, цей підхід відображає не лише вимоги щодо якості продукції та обслуговування, а є більш широким та включає в себе якість і обслуговування. При цьому об'єктивні вимоги відповідності, як можна помітити, також і встановлюють міру можливої поведінки суб'єкта господарювання, що фактично відображає необхідність наявності належної якості обслуговування.

Новелою правового регулювання споживчих відносин є встановлення вимог до продавця, які стосуються функціонування товарів з цифровими елементами. Так, статтею 7(3) Директиви 2019/771 визначено, що у випадку товарів з цифровими елементами продавець повинен забезпечити інформування споживача та надання йому оновлень, у тому числі оновлень безпеки, необхідних для підтримання цих товарів у належному стані, протягом періоду часу: (а) який споживач може обґрунтовано очікувати, враховуючи тип і призначення товарів та цифрових елементів, а також беручи до уваги обставини та природу договору, якщо договір купівлі-продажу передбачає одноразове постачання цифрового контенту або цифрової послуги; або (b) зазначений у статті 10(2) або (5), залежно від обставин, якщо договір купівлі-продажу передбачає безперервне постачання цифрового контенту або цифрової послуги протягом певного періоду часу.

Крім того, об'єктивний критерій відповідності у контексті товарів з цифровими елементами передбачає баланс інтересів сторін. Зокрема, у статті 7(4) Директиви 2019/771 визначено, що, якщо споживач не встановив протягом розумного строку оновлення, надані відповідно до параграфу 3, продавець не несе відповідальності за будь-яку невідповідність, що виникла виключно через відсутність відповідного оновлення, за умови, що: (а) продавець поінформував споживача про наявність оновлення та наслідки його не встановлення споживачем; та (b) не встановлення або неправильне встановлення споживачем оновлення не було спричинене недоліками інструкцій з встановлення, наданих споживачеві [6]. Відтак, відповідальність суб'єкта господарювання у цьому випадку є обмежена фактичною поведінкою споживача.

Отже, з наведеного можна зробити висновок, що загалом товари повинні мати якості та властивості, що притаманні товарам такого самого типу і які споживач може обґрунтовано очікувати з огляду на характер товару і будь-яку публічну заяву, зроблену суб'єктами господарювання у ланцюгу операцій від виготовлення до продажу товару. Крім того, мета використання товарів також має значення, оскільки встановлюється вимога щодо оцінки товару на предмет відповідності цілям, для яких товари такого типу зазвичай використовують (включаючи відповідні аксесуари та інструкції), а також відповідності товару попередньо запропонованому споживачеві зразку чи моделі.

Водночас, як доволі слушно зазначив Р. Манько (R. Mańko), питання вибору критеріїв для оцінки відповідності договору по суті зводиться до того, коли можна з упевненістю сказати, що товари або послуги, надані споживачеві, мають недоліки («не відповідають»), щоб споживач міг вдаватися до засобів правового захисту (наприклад, вимагати ремонту, заміни або часткового чи повного відшкодування) [8]. Тобто, така деталізація відповідності, яка включає різні елементи (належна якість, належне обслуговування, цілі використання тощо) дозволяє ефективно оцінювати належне виконання умов споживчого договору та ефективно застосувати відповідні засоби правового захисту.

Окремо зазначаємо, що Закон № 1023-ХІІ та Закон № 3153-ІХ передбачають, що товар має відповідати також вимогам щодо його безпечності для навколишнього природного середовища. У цьому контексті слід навести доволі цікавий підхід Директиви 2019/771 щодо екологічного споживання.

Так, у декларації 32 Директиви 2019/771 зазначається, що забезпечення довшого терміну служби товарів є важливим для досягнення більш сталих моделей споживання та циркулярної економіки [6]. Відповідно Директива 2019/771 запроваджує новий критерій відповідності, який пере-

тинається із якістю – довговічність. У пункті 13 статті 2 Директиви 2019/771 «довговічність» означає здатність товарів зберігати свої необхідні функції та продуктивність в умовах звичайного використання. У цьому контексті цікавим є міркування Е. Ван Гула (E. Van Gool) та А. Мішель (A. Michel), які відзначили, що основним внеском нових критеріїв відповідності є їхній потенціал для стримування «технологічного старіння». Це стає дедалі важливішим, оскільки розширення «Інтернету речей» збільшує кількість товарів, що підпадають під цей ризик, а також тому, що електроніка має значний вплив на сталий розвиток, особливо з точки зору видобутку рідкісних ресурсів у зонах конфліктів, умов праці та електронних відходів [9]. Отже, йдеться про певну екологічність споживчого законодавства, що сприятиме сталому розвитку. Крім того, стримування технологічного старіння, окрім впливу на сталий розвиток також певною мірою запобігає втягуванню споживача в перегони за новинками.

Європейський Парламент у своїй резолюції від 4 липня 2017 року «Про довший строк служби продуктів: переваги для споживачів та компаній» зазначив, *inter alia*, що надійні та довговічні продукти забезпечують співвідношення ціни та якості для споживачів і запобігають надмірному використанню ресурсів та відходам; тому важливо, щоб строк корисного використання споживчих товарів продовжувався за рахунок проектування, забезпечення міцності та можливості ремонту, модернізації, розбирання та переробки продукту [10].

Водночас, навіть попри позитивний ефект правового закріплення нового критерію відповідності, до його суті висловлювалися певні застереження. Так, М.Г. Голдар (M. G. Goldar) вважає, що це визначення «довговічність», яке надано у Директиві 2019/771, є досить вузьким, оскільки в ньому не згадується про плин часу. На її переконання, доцільніше було б розглядати довговічність як здатність товару зберігати свої функції (...) протягом періоду часу, на який споживач може обґрунтовано розраховувати, беручи до уваги специфічні характеристики товару. Як обґрунтування, зокрема автор вказує, що споживачі здебільшого асоціюють довговічність з продуктами, які тривають і можуть використовуватися в ідеальному стані протягом тривалого часу [11]. Зазначена позиція авторки є слушною, оскільки більш визначеною з юридичної точки зору є ситуація, за якої існує гарантований період часу для ідеального використання, чи невизначений період часу за умови «звичайного використання». В останньому випадку межі стираються і саме звичайне використання є для кожного різним. Зазначення періоду часу є важливим також і з огляду на той факт, що історія вже знає випадки заниження виробником продуктивності товарів з цифровими

елементами (зокрема у ситуації зі смартфонами Apple Iphone) [12], що призводило до необхідності оновлення таких товарів.

У науці також висловлювалися міркування, щодо зменшення ступеня захисту споживачів. Так, М. Томала та Ф. Цолль вважають, що сучасне національне право України у сфері захисту прав споживачів більш екологічне, ніж положення Директиви 2019/771. Водночас максимальний характер гармонізації Директиви 2019/771 зобов'язує запровадити гіршу систему з екологічної точки зору, тому що включена до неї ієрархія поступається за своєю інноваційністю актуальним українським рішенням [13]. Крім того, Х.М. Карвальо (J.M. Carvalho) зазначив, що у контексті продажу споживчих товарів, одним із головних наслідків Директиви 2019/771 буде зниження рівня захисту споживачів у багатьох державах-членах, оскільки національні правові системи більше не можуть надавати споживачеві право негайно розірвати договір (за винятком перших 30 днів після доставки) [14, с. 195]. Схожого висновку дійшли Г.М. Поперечна та Л.М. Саванець [15].

У резолюції Європейського Парламенту стосовно прав споживачів та боротьби із запланованою застарілістю закликає Європейську Комісію розробити, в консультації з відповідними зацікавленими сторонами, широку стратегію, яка б передбачала заходи, що диференціюють категорії продуктів і враховують ринкові та технологічні зміни, для підтримки бізнесу та споживачів, а також для залучення до сталих моделей виробництва та споживання. Водночас ця стратегія повинна включати: заходи щодо уточнення переддоговірної інформації, яка надається, про передбачуваний строк служби та ремонтпридатності продукту; заходи щодо розробки та запровадження обов'язкового маркування, щоб надати споживачам чітку, відразу видиму та зрозумілу інформацію про передбачуваний строк служби та ремонтпридатність продукту під час його придбання; заходи для боротьби з передчасним старінням продуктів шляхом розгляду можливості доповнення переліку, наведеного в Додатку I до Директиви Європейського Парламенту і Ради № 2005/29/ЄС від 11 травня 2005 року стосовно недобросовісних комерційних практик бізнесу щодо споживачів на внутрішньому ринку та внесення змін до Директиви Ради 84/450/ЄЕС, директив Європейського Парламенту і Ради 97/7/ЄС, 98/27/ЄС та 2002/65/ЄС та Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2006/2004 («Директива про недобросовісні комерційні практики») (далі – Директива 2005/29) [16], практиками, які ефективно скорочують строк служби продукту з метою збільшення коефіцієнта його заміни і надмірно обмежують можливість відновлення продуктів, включаючи програмне забезпечення [17].

У контексті наведеного слід зауважити, що загалом концепція сталих моделей споживання є об'єктивно необхідною з огляду на невпинний технологічний розвиток та завдання шкоди екології. Однак зазначена концепція може мати позитивний вплив на споживчі відносини загалом. Так, встановлення законодавчих правил, які посилюють необхідність дотримання вимог щодо сталого споживання (особливо щодо товарів з цифровими елементами), може призвести до підвищення захисту прав споживачів, оскільки зменшить вплив виробників/продавців на споживача шляхом втягнення його в перегони за новинками, створення враження щодо необхідності придбання декількох товарів для однієї мети, а також дозволить уникнути, наскільки це можливо, надмірного споживання. Водночас К.М. Крива-Цудна (К.М. Kryva-Cudna) вважає, що законодавці можуть ще більше підвищити довговічність та тривалість використання товарів, збільшивши строки, протягом яких можна вимагати усунення недоліків, а також поклавши тягар доведення часу, коли невідповідність виникла, на продавця, а не на покупця [18].

Своєю чергою Р.В. Компте (R.V. Compte) висловила доволі цікаве міркування, що можливим вирішенням проблеми запланованого застарівання може стати «данський підхід», який передбачає аналіз передчасного зносу товарів з точки зору Директиви 2005/29 та звернення до загального положення статті 5. Практика, яка зменшує строк корисного використання товару (наприклад, одночасне постачання як необхідних, так і непотрібних модифікацій), є недобросовісною комерційною практикою, оскільки вона суперечить професійній обачності та може спотворити економічну поведінку споживача [19]. Такий підхід, на нашу думку, фактично підвищить вимоги до якості товару, що охоплюватиме його довговічність.

Відтак, наведений аналіз дозволяє стверджувати, що Директива 2019/771 закріплює новий підхід щодо відповідності товару, внаслідок виокремлення суб'єктивних та об'єктивних вимог до відповідності. При цьому відповідність повинна охоплювати як матеріальні, так і юридичні дефекти (декларация 35). Також цікавим фактом є те, що Директива 2019/771 допускає поширення її вимог і на договори, які містять положення як щодо товарів, так і щодо послуг.

Окремо зазначаємо, що іншим документом, який аналогічно як і Директива 2019/771 встановлює вимоги до відповідності товарів договору (суб'єктивні та об'єктивні), визначає засоби захисту правового захисту у разі їхньої невідповідності, методи використання таких засобів правового захисту є Директива (ЄС) 2019/770 Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 2019 року про певні аспекти договорів на постачання цифрового

контенту та цифрових послуг (далі – Директива 2019/770) [20]. Директиви 2019/770 і 2019/771 є взаємодоповнюючими, а їхні цілі не перетинаються (декларация 20 та 13 відповідно). Водночас Директива 2019/770 спрямована на правове регулювання постачання цифрового контенту та цифрових послуг, тобто її предметом є нові відносини у контексті цифрового середовища.

Висновки. У сучасних умовах правового регулювання споживчих відносин можна говорити про певну еволюцію права споживача на належну якість продукції та обслуговування, яким тепер є право споживача на відповідність продукції. Своєю чергою відповідність включатиме суб'єктивні та об'єктивні критерії щодо її оцінки. Суб'єктивні вимоги – це ті, які сторони фактично погодили і які містяться в тексті споживчого договору. Вони є суб'єктивними, оскільки споживач і продавець фактично погодилися з ними. Внаслідок неможливості споживача завжди вплинути на них, вони моделюються законом. Об'єктивні вимоги відповідності – це ті, які містяться в законі і є обов'язковими для сторін споживчого договору. Відтак, право споживача на відповідність продукції включатиме, збереження права на належну якість продукції та обслуговування, однак лише як однієї із складових нового права споживача.

Література

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2005. Т. II. 1088 с.
2. Письменна О.П. Правовідносини, що виникають узв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Письменна Олена Пилипівна; Одеська національна юридична академія. О., 2007. 200 арк.
3. Черняк О.Ю. Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. Ю. Черняк; НАПН України, НДІ приват. права і підприємництва. К., 2011. 230 с.
4. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1023-12#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
5. Закон України «Про захист прав споживачів» від 10.06.2023 № 3153-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> (дата звернення: 28.05.2024).
6. Directive (EU) 2019/771 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the sale of goods, amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directive 2009/22/EC, and repealing Directive 1999/44/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L0771> (accessed: 07.05.2024).
7. Smits, Jan M., The New EU Proposal for Harmonised Rules for the Online Sales of Tangible Goods (COM (2015) 635): Conformity, Lack of Conformity and Remedies (February 12, 2016). European Parliament Committee on Legal and Parliamentary Affairs,

briefing note PE 536.492, European Union Publications Office, February 2016, Maastricht European Private Law Institute Working Paper No. 2016/01, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2731811> (accessed: 29.04.2024).

8. Rafał Mańko Towards new rules on sales and digital content: Analysis of the key issues In-Depth Analysis March 2017. European Parliamentary Research Service. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/599359/EPRS_IDA%282017%29599359_EN.pdf (accessed: 29.04.2024).

9. Van Gool and Michel, «The New Consumer Sales Directive 2019/771 and Sustainable Consumption», *Journal of European Consumer and Market Law (EuCML)* [2021], 136-147. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3732976>.

10. European Parliament resolution of 4 July 2017 on a longer lifetime for products: benefits for consumers and companies (2016/2272(INI)) OJ C 334, 19.9.2018, p. 60–68 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0287> (accessed: 22.05.2024).

11. García Goldar, M. (2022). The inadequate approach of Directive (EU) 2019/771 towards the circular economy. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 29(1), 9–24. <https://doi.org/10.1177/1023263X211051827>.

12. Apple apologizes for slowing iPhone, drops battery prices. Heather Kelly. CNN BUSINESS URL: <https://money.cnn.com/2017/12/28/technology/apple-battery-apology/index.html> (accessed: 21.05.2024).

13. Tomala, Margaryta, and Frederick Zoll. “The Problem of Consistency of Ukrainian Private Law With the Provisions of Directive 2019 771 on Consumer Rights in Case of Non-Conformity of the Goods Transferred under the Sales Contract”. *Actual Problems of Law*, no. 4, Mar. 2023, pp. 149–57, <https://doi.org/10.35774/app2022.04.149>.

14. Jorge Morais Carvalho, ‘Sale of Goods and Supply of Digital Content and Digital Services – Overview of Directives 2019/770 and 2019/771’, (2019), 8, *Journal of European Consumer and Market Law*, Issue 5, pp. 194–201.

15. Poperechna H. Legal regulation for sale of goods and supply digital content in EU – analysis of novelties of new EU directives/ H. Poperechna, L. Savanets. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право* / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород, 2023. Т. 2. Вип. 78. Р. 413–418. Бібліогр.: р. 417–418 (14 назв). URL <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286651/280501> (accessed: 30.04.2024).

16. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council (‘Unfair Commercial Practices Directive’) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005L0029> (accessed: 07.06.2024).

17. European Parliament resolution of 25 November 2020 Towards a more sustainable single market for business and consumers (2020/2021(INI)) OJ C 425, 20.10.2021, p. 10–18 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020IP0318> (accessed: 22.05.2024).

18. Katarzyna Kryla-Cudna, ‘Sales Contracts and the Circular Economy’, (2020), 28, *European Review of Private Law*, Issue 6, pp. 1207–1230 <https://doi.org/10.54648/erpl2020073>.

19. Barceló Compte, Rosa. «From Conformity to Sustainability: Understanding the Implications of Digital Content Modifications under Directives 2019/770 and 771» *Global Jurist*, vol. 24, no. 1, 2024, pp. 25–54. <https://doi.org/10.1515/gj-2023-0005>.

20. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L0770> (accessed: 07.06.2024)

УДК 347.9 :347.961(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.7>

І. Б. Факас
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-4408-7668

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ ЗА ВИКОНАВЧИМ НАПИСОМ НОТАРІУСА В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена дослідженню виконавчого напису нотаріуса як різновиду виконавчих документів, процедури його вчинення, особливостей його примусового виконання в період дії воєнного стану. Виконавчий напис розглядається як специфічний вид нотаріального акту та виконавчого документа, який поєднує в собі елементи обох інститутів. Досліджуються ознаки виконавчого напису нотаріуса як нотаріального акту, сформульовано його характерні ознаки як виконавчого документа.

Аналізуються зміни в законодавстві України, що стосуються процедури вчинення виконавчих написів у період дії воєнного стану, зокрема, введення мораторію, його вплив на виконання таких документів, на права кредиторів та боржників.

Зроблено акцент на неузгодженості положень Закону України «Про нотаріат», що регулюють процедуру вчинення виконавчих написів положенням Закону України «Про виконавче провадження» в частині встановлення заборони на вчинення нотаріусами виконавчих написів. Констатовано, що мораторій на виконання виконавчих написів нотаріусів в період воєнного стану є вимушеним, але необхідним заходом.

Аналізується судова практика у справах про визнання виконавчих написів нотаріусів такими, що не підлягають виконанню, констатовано тенденцію до збільшення кількості таких справ в період воєнного стану, сформульовано типові підстави для їх оскарження та скасування.

Виокремлюються основні проблеми, що виникають у зв'язку із застосуванням виконавчих написів в умовах воєнного стану та пропонуються шляхи їх вирішення.

У статті обґрунтовується необхідність подальшого вдосконалення законодавства про нотаріат та законодавства про виконавче провадження з метою узгодження процедур вчинення виконавчих написів нотаріусами та їхнього виконання. Усунення суперечностей дозволить уникнути дублювання дій, спростить взаємодію між нотаріусами та виконавцями, сприятиме забезпеченню ефективного захисту прав усіх учасників цивільних правовідносин. Акцентовано на доцільності розробки чіткого алгоритму відновлення виконавчого провадження після завершення воєнного стану для забезпечення балансу інтересів кредиторів та боржників.

Ключові слова: виконавче провадження, виконавчий документ, виконавчий напис нотаріуса, нотаріальна дія, нотаріальний акт.

Fakas I. B. PECULIARITIES OF ENFORCEMENT UNDER THE EXECUTIVE INSCRIPTION OF A NOTARY DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW

The article is devoted to the study of the executive inscription of a notary as a type of executive document, the procedure for its execution, the features of its enforcement during the period of martial law.

Executive inscription is considered as a specific type of notarial act and executive document, which combines elements of both institutions. The features of the notary's executive inscription as a notarial act are studied, its characteristic features as an executive document are formulated.

Changes in the legislation of Ukraine related to the procedure for execution of executive inscriptions during the period of martial law are analyzed, in particular, the introduction of a moratorium, its impact on the execution of such documents, on the rights of creditors and debtors.

Emphasis is placed on the inconsistency of the provisions of the Law of Ukraine «On Notaries», which regulate the procedure for execution of writs of execution, with the provisions of the Law of Ukraine «On Execution Proceedings» in terms of establishing a ban on the execution of writs of execution by notaries. It was established that the moratorium on the execution of notaries' executive inscriptions during martial law is a forced but necessary measure.

Jurisprudence in cases of recognition of executive inscriptions of notaries as unenforceable is analyzed, a tendency to increase the number of such cases during the period of martial law is noted, and typical grounds for their appeal and cancellation are formulated.

The main problems that arise in connection with the use of executive inscriptions in the conditions of martial law are highlighted and ways of solving them are proposed.

The article substantiates the need for further improvement of the legislation on the notary and the legislation on executive proceedings in order to harmonize the procedures for execution of executive inscriptions by notaries and their execution.

Eliminating contradictions will avoid duplication of actions, simplify interaction between notaries and executors, and contribute to effective protection of the rights of all participants in civil legal relations.

Emphasis is placed on the expediency of developing a clear algorithm for resuming executive proceedings after the end of martial law to ensure the balance of interests of creditors and debtors.

Key words: executive proceedings, executive document, executive inscription of a notary, notarial action, notarial deed.

Виконавчий напис нотаріуса – це зручний інструмент для стягнення безспірної заборгованості, однак його застосування в період дії воєнного стану має свої особливості та обмеження.

Постановка проблеми. Одним з ключових аспектів є те, що Законом України «Про виконавче провадження» було введено мораторій на примусове виконання виконавчих написів нотаріусів у період дії воєнного стану. Таку заборону було введено перш за все для захисту боржників, оскільки багато громадян в умовах війни опинилися у складній фінансовій ситуації і така заборона покликана була захистити їх від втрати майна. Також передбачалося, що обмеження на стягнення боргів сприятиме стабілізації економічної ситуації в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні дослідження виконавчого напису нотаріуса здійснювали такі науковці як: Т.С. Андрущенко, В.В. Баранкова, Н.В. Безмертна, О.М. Демченко, М.М. Дякович, Ю.В. Желіховська, В.В. Комаров, І.С. Мельник, С.Я. Фурса, І.М. Череватенко та ін. У цих та інших працях виконавчий напис нотаріуса досліджувався як різновид нотаріального акту чи як позасудова форма захисту цивільних прав та законних інтересів. Тому розгляд виконавчого напису нотаріуса як різновид виконавчого документа та особливості його примусового виконання в період дії воєнного стану актуальний для дослідження.

Метою статті є дослідження виконавчого напису нотаріуса як різновиду виконавчих документів, особливостей його примусового виконання в період дії воєнного стану, а також аналіз судової практики у справах про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню.

Виклад основного матеріалу. Запровадження воєнного стану внесло суттєві зміни у правове поле України, зокрема, стосовно процедури виконання виконавчих написів нотаріусів. Так, 25 серпня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності приватних виконавців та примусового виконання судових рішень, рішень інших органів (посадових осіб) у період дії воєнного стану» від 27 липня 2022 року № 2455-ІХ [1]. Відповідно до пункту 2 Закону № 2455-ІХ пункт 102 розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження» [2] було доповнено, зокрема, абзацом чотирнадцятим, відповідно до якого заборонялося у період дії воєнного стану примусове виконання виконавчих написів нотаріусів. Разом з тим, до Закону України «Про нотаріат» [3], не було внесено жодних змін, які б стосувалися процедури вчинення виконавчих написів або встановлювали заборону на вчинення нотаріусами виконавчих написів на документах, що встановлюють заборгованість.

Таким чином Законом № 2455-ІХ від 27 липня 2022 року було встановлено повну заборону примусового виконання виконавчих написів нотаріусів, що унеможливило примусове виконання зобов'язань у сфері лізингу, де витребування об'єкта лізингу здебільшого відбувалося на підставі виконавчого напису нотаріуса. До того ж вказаним законом заблоковано виконання виконавчих написів, зокрема про стягнення аліментів на нотаріально посвідчених шлюбних угодах, знівельовано інститут стягнення заборгованості за аграрними розписками [4].

Для усунення прогалин, які містило чинне законодавство та для захисту інтересів стягувачів 11 квітня 2023 року було прийнято Закон № 3048-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану», який набрав чинності 06 травня 2023 року [5].

Підпунктом 3 пункту 2 Закону № 3048-ІХ у новій редакції було викладено пункт 10-2 розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону «Про виконавче провадження», зокрема згідно із абзацом 24 забороняється відкриття виконавчих проваджень на підставі виконавчих написів нотаріусів, вчинених на кредитних договорах, які не посвідчені нотаріально.

Таким чином, нова редакція Закону по суті повернула виконання виконавчих написів. Законодавець дозволив державним та приватним виконавцям здійснювати виконання виконавчих написів, які вчинені на нотаріально посвідчених договорах застави, іпотечних договорах, незалежно від часу їх вчинення; виконавчих написів про витребування предмета договору (об'єкта) фінансового лізингу, вчинених на договорах фінансового лізингу, незалежно від часу їх вчинення; виконавчих написів, що вчинені до запровадження в Україні воєнного стану [4].

Поняттю «виконавчий напис» законодавцем офіційного визначення не надано. Найбільш вдало зазначене поняття визначено Н.В. Безмертною та Ю.В. Желіховською, які під виконавчим написом нотаріуса розуміють підтвердження нотаріальним органом наявності заборгованості між боржником і стягувачем та розпорядження про примусове стягнення з боржника цієї заборгованості, вчинене на документах, які підтверджують безспірні зобов'язання останнього [6, с. 158; 7, с. 124].

Вчинення нотаріусом виконавчого напису (п. 19 ст. 34 Закону України «Про нотаріат») – це нотаріальна дія й елемент правореалізуючої функції нотаріату, що націлена на реалізацію суб'єктивних прав з метою досягнення чітко визначеного правового результату [8, с. 52].

Виконавчий напис нотаріуса вважається одним із найбільш дієвих форм захисту цивільних прав

нотаріусом. Нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом (ст. 18 Цивільного кодексу України) [9].

Оскільки виконавчий напис нотаріуса є не лише нотаріальним актом, а й виконавчим документом, йому притаманні ознаки як нотаріальних актів, так і виконавчих документів.

Як нотаріальному акту йому притаманні такі основні ознаки:

- є правовим актом індивідуального характеру;
- є актом правозастосування норм цивільного права;
- є юридичною формою вираження процесуального рішення нотаріуса, в якому зафіксований результат нотаріальної дії;
- є аутентичним, що слугує презумпцією достовірності його походження;
- має обов'язкову юридичну силу та породжує правові наслідки;
- наділений доказовою та виконавчою силою;
- має законодавчо закріплену форму (структуру та реквізити), порушення якої тягне визнання його недійсним;
- ґрунтується на матеріально-правових нормах, якими визначається коло фактів, що підлягає встановленню, а вчиняється на підставі нотаріально-процесуальних норм;
- є завершальною стадією нотаріального провадження у конкретній справі та може бути оскаржений до суду [10, с. 302].

Як виконавчого документа можна виокремити такі основні ознаки виконавчого напису нотаріуса:

- є безпосередньою підставою для відкриття виконавчого провадження та проведення виконавчих дій;
- наявність у ньому владного припису (вимоги), який підлягає примусовому виконанню;
- є процесуальним документом та має цілком самостійне процесуальне значення;
- чітко визначений предмет стягнення (гроші, майно);
- зазначена точна сума боргу, яка підлягає стягненню;
- зазначений строк пред'явлення до виконання;
- може бути скасований лише судом.

Правове регулювання виконавчого напису нотаріуса в Україні здійснюється низкою нормативно-правових актів, серед яких ключовими є:

- Цивільний кодекс України;
- Закон України «Про нотаріат» (Глава 14);
- Закон України «Про виконавче провадження»;
- Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22.02.2012 № 296/5 (Глава 16 розділу II);

– Постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 № 1172 «Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів».

Для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість. Стягнення за виконавчим написом нотаріусів допускається лише у випадках, чітко передбачених чинним законодавством. Такі підстави наведені у вищезазначеній Постанові Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 р. № 1172. Необхідно відзначити, що упродовж дії воєнного стану зміни до цієї постанови вносились тричі та стосувались питань доступу до єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, стягнення заборгованості з виплати дивідендів, а також використання печаток.

Принадно зауважимо, що постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 року № 480 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» з Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 р. № 1172, виключено розділ «Стягнення заборгованості з підстав, що впливають з кредитних відносин», що відповідає постанові Київського апеляційного адміністративного суду від 22.02.2017 р. в адміністративній справі № 826/20084/14 (залишений без змін ухвалою Вищого адміністративного суду України від 01.11.2017 р. та Постанові Великої палати Верховного суду від 20.06.2018 р.), якою визнано незаконною та нечинною постанову Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 662 «Про внесення змін до переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів», що допускала вчинення виконавчих написів за кредитними договорами, які не є нотаріально посвідченими, за якими боржниками допущено прострочення платежів за зобов'язаннями. Крім цього, пунктом 2 постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» встановлено заборону вчинення виконавчих написів на кредитних договорах, які не є нотаріально посвідченими [11].

Таким чином, законом заборонено вчиняти виконавчі написи для примусового стягнення боргів за кредитами, якщо сам кредитний договір не був посвідчений нотаріально.

Нотаріус може вчиняти виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років.

У виконавчому написі повинні зазначатися:

- дата (рік, місяць, число) його вчинення, посада, прізвище, ім'я, по батькові нотаріуса, який вчинив виконавчий напис;
- найменування та адреса стягувача;
- найменування, адреса, дата і місце народження боржника, місце роботи (для фізичних осіб), номери рахунків в установах банків (для юридичних осіб);
- строк, за який провадиться стягнення;
- суми, що підлягають стягненню, або предмети, які підлягають витребуванню, в тому числі пеня, проценти, якщо такі належать до стягнення;
- розмір плати, сума державного мита, сплачуваного стягувачем, або мита, яке підлягає стягненню з боржника;
- номер, за яким виконавчий напис зареєстровано;
- дата набрання юридичної сили;
- строк пред'явлення виконавчого напису до виконання.

Виконавчий напис скріплюється підписом і печаткою нотаріуса.

Стягнення за виконавчим написом провадиться в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження».

Відповідно до статті 91 Закону України «Про нотаріат» [3] виконавчий напис може бути пред'явлено до примусового виконання протягом трьох років з моменту його вчинення. Поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого напису здійснюється відповідно до Закону України «Про виконавче провадження». Частинами четвертою, п'ятою статті 12 Закону України «Про виконавче провадження» [2] встановлено, строки пред'явлення виконавчого документа до виконання перериваються у разі: 1) пред'явлення виконавчого документа до виконання; 2) надання судом, який розглядав справу як суд першої інстанції, відстрочки або розстрочки виконання рішення. У разі повернення виконавчого документа стягувачу у зв'язку з неможливістю в повному обсязі або частково виконати рішення строк пред'явлення такого документа до виконання після переривання встановлюється з дня його повернення, а в разі повернення виконавчого документа у зв'язку із встановленою законом заборонаю щодо звернення стягнення на майно чи кошти боржника, а також проведення інших виконавчих дій стосовно боржника – з дня закінчення строку дії відповідної заборони. При цьому згідно зі статтею 88 Закону України «Про нотаріат» [3]

нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років. Якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено інший строк давності, виконавчий напис видається у межах цього строку.

Звернення до судової практики визнання виконавчих написів нотаріуса таким, що не підлягають виконанню дозволяє констатувати той факт, що суди все частіше задовольняють позови про скасування виконавчих написів, що були вчинені з порушенням закону. Так, наприклад, у справі № 947/10174/21 (провадження № 61-11444св22), Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду, скасувавши рішення нижчестоящих судів, зробив такі правові висновки. Суд першої інстанції визнав виконавчий напис про звернення стягнення на предмет іпотеки таким, що не підлягає виконанню, оскільки нотаріус не переконався в безспірності боргу. Апеляційний суд змінив мотивувальну частину рішення, звернув увагу на те, що на час вчинення виконавчого напису діяв Закон України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті».

Колегія суддів вказала, що встановлений Законом України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті» мораторій на стягнення майна, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті, не передбачає втрату кредитором права на звернення стягнення на предмет іпотеки (застави) у випадку невиконання боржником зобов'язань за договором, а лише тимчасово забороняє примусово стягувати (відчувувати без згоди власника) [12].

У справі № 757/60132/21-ц провадження № 61-18600св23 колегія суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду зазначила, що вирішуючи спір про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, суд не повинен обмежуватися лише перевіркою додержання нотаріусом формальних процедур і факту подання стягувачем документів на підтвердження безспірної заборгованості боржника згідно з Переліком. Водночас порушення нотаріусом порядку вчинення виконавчого напису є самостійною і достатньою підставою для визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню [13].

У справі № 671/1211/22 провадження № 61-13889св23 виконавчий напис було видано всупереч вимогам законодавства, оскільки позивачка не була повідомлена про початок позасудового врегулювання спору, заборгованість, яку визначив нотаріус до стягнення, не є безспірною [14].

Таким чином, аналіз судової практики у справах про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню дозволяє виокремити низку типових підстав для скасування судом даного напису. Найбільш поширеною підставою є відсутність безспірності боргу. Серед інших підстав: порушення нотаріусом порядку вчинення виконавчого напису та порядку повідомлення боржника, відсутність необхідних документів, неправильне застосування норм права тощо.

Висновки. Воєнний стан вніс суттєві корективи у процедуру примусового виконання виконавчих написів нотаріусів. Запроваджений мораторій на виконання таких документів з одного боку захищає права боржників, а з іншого ускладнив відновлення порушених прав кредиторів. Аналіз судової практики у справах про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, свідчить про збільшення кількості таких справ в період воєнного стану.

Приведення положень Закону України «Про нотаріат» у відповідність із Законом України «Про виконавче провадження» в частині вчинення виконавчих написів є необхідним кроком для вдосконалення системи примусового виконання судових рішень та інших рішень, що підлягають виконанню, та забезпечення ефективного захисту прав кредиторів і боржників.

Література

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності приватних виконавців та примусового виконання судових рішень, рішень інших органів (посадових осіб) у період дії воєнного стану : Закон України від 27 липня 2022 року № 2455-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2455-20#Text>. (дата звернення: 22.08.2024).
2. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 30, ст.542.
3. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 39, ст. 383.
4. Чи дозволила ВР виконувати виконавчі написи? URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/chidozvolila-vr-vikonuvati-vikonavchi-napisi-.html>. (дата звернення: 22.08.2024).
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану : Закон України від 11 квітня 2023 року № 3048-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 68, ст.236.
6. Желіховська Ю. Виконавчий напис як засіб захисту цивільних прав нотаріусом. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2011. № 5 (59). С. 157–160.
7. Безсмертна Н. Виконавчий напис як один із способів захисту суб'єктивних цивільних прав. *Юридичні науки*. 2007. № 74–76. С. 123–126.
8. Золотухіна О.М. Функціональне призначення нотаріату: теоретико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2018. 261 с.
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40–44, ст. 356.
10. Салай М.Г. Особливості виконавчого напису як нотаріального акта. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 301–306.
11. Щодо заборони примусового виконання виконавчих написів нотаріусів. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2022/08/2455inf.pdf> (дата звернення 23.08.2024).
12. Постанова Верховного Суду від 15 лютого 2023 року у справі № 947/10174/21 (провадження № 61-11444св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109132244>. (дата звернення 26.08.2024).
13. Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 757/60132/21-ц (провадження № 61-18600св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109132244>. дата звернення (26.08.2024).
14. Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 671/1211/22 (провадження № 61-13889св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117624240> (дата звернення 26.08.2024).

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.62

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.8>

В. В. Добровольська

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри господарського права і процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0000-0002-9304-3792

О. Р. Гофман

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри господарського права і процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0000-0002-3034-6550

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена поняттю та ознакам альтернативної енергетики як самостійної галузі вітчизняного господарства шляхом виокремлення відповідного правового забезпечення. Нормативне регулювання альтернативної енергетики представляє собою систему нормативно-правових актів різної юридичної сили, яка є складовою господарського законодавства, для якого притаманним є комплексність (змішаний характер від приватно-правових до публічно-правових засад) та специфічність норм. У період воєнної економіки важки часи та стан нестабільності і загрози притаманні для всього національного господарства, але енергетика є ключовим життєво-важливим сектором, а тому її підтримка та належне функціонування повинно стати у пріоритеті сучасного нормативного регулювання.

Господарсько-правове регулювання альтернативної енергетики належним чином забезпечує існування, відновлення, стимулювання, підтримку та належне функціонування в умовах воєнної та повоєнної економіки. Можливо виокремити генерацію електричної, теплової та механічної енергії з альтернативних джерел енергії як різновид господарської діяльності яка представляє собою процес вироблення, споживання, продажу енергії з відновлювальних джерел на засадах конкурентоспроможності, вільного різноманіття, спрощеного порядку легалізації, зокрема: енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, тощо та внести зазначене шляхом змін до ст. 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії».

Самостійність альтернативної енергетики як галузі господарства України, визначають суб'єктно-об'єктні складові, які можливо встановити і дослідити через призму господарсько-правового забезпечення.

Ключові слова: альтернативна енергетика, відновлювальні джерела енергії, суб'єкти господарювання, «зелений тариф», господарське законодавство.

Dobrovol'ska V. V., Hofman O. R. ECONOMIC AND LEGAL ASPECT OF ALTERNATIVE ENERGY IN UKRAINE

The article is devoted to the concept and features of alternative energy as an independent branch of the domestic economy by highlighting the appropriate legal support. Regulatory regulation of alternative energy is a system of regulatory acts of different legal force, which is a component of economic legislation, which is characterized by complexity (mixed nature from private legal to public legal bases) and specificity of norms. In the period of the war economy, difficult times and a state of instability and threats are inherent in the entire national economy, but energy is a key vital sector, and therefore its support and proper functioning should become a priority of modern regulatory regulation.

Economic and legal regulation of alternative energy properly ensures the existence, restoration, stimulation, support and proper functioning in the conditions of the war and post-war economy. it is possible to single out the generation of electric, thermal and mechanical energy from alternative energy sources as a type of economic activity that represents the process of production, consumption, sale of energy from renewable sources on the basis of competitiveness, free diversity, a simplified legalization procedure, in particular: solar, wind, geothermal energy, hydrothermal, aérothermal, wave and tidal energy, hydropower, biomass energy, gas from organic waste, gas from sewage treatment plants, biogas, and secondary energy resources, etc. and to introduce the above by means of changes to Article 1 of the Law of Ukraine «On Alternative Energy Sources».

The independence of alternative energy as a branch of the economy of Ukraine is determined by subject-object components that can be established and investigated through the prism of economic and legal support.

Key words: alternative energy, renewable energy sources, economic entities, «green tariff», economic legislation.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, в умовах воєнної економіки важливим є підтримка, розвиток та належне функціонування стратегічно-важливої галузі вітчизняного – альтернативної енергетики. Внаслідок військової агресії тільки станом на червень 2022 року вже було виведено з ладу близько 30% сонячної та понад 90% вітрової генерації [1]. Очевидно, що ці показники станом на лютий-березень 2023 року є значно більшими, особливо враховуючи те, що найбільша кількість об'єктів сонячної електрогенерації була сконцентрована на півдні та сході України – регіонах, що на даний час найбільш потерпають від воєнних дій. Згідно даних ДТЕК Донецькі електромережі за підсумками 2021 року в Донецькій області до п'ятірки лідерів із найвищими показниками підключення домашніх сонячних електростанцій до мереж компанії входили: Маріуполь – 127 нових СЕС, загальна кількість – 267; Лиман – 123 нових СЕС, загальна кількість – 187; Мангуш – 102 нових СЕС, загальна кількість – 186; Никольське – 96 нових СЕС, загальна кількість – 169; Слов'янськ – 66 нових СЕС, загальна кількість – 135. Кожен просьюмер в середньому міг забезпечити чистою електрикою до 10 домогосподарств [2]. На думку авторів Кириленко І. Г., Дем'янчук В. В., Андрущенко Б. В., українці якнайшвидше мають усвідомити, що потрібно терміново вирішувати питання енергобезпеки за рахунок власних джерел, через розумне споживання та сувору економію, за рахунок впровадження інноваційних енергоощадних технологій, адже це посилює перспективи України стати потужною, самодостатньою та дійсно незалежною державою [3, с. 66].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Положення щодо визначення та правового забезпечення альтернативної енергетики у цілому та окремих її видів певним чином представлено у науковій літературі. Так, дослідження проблем альтернативної енергетики, займаються як юристи так й економісти, серед яких можливо виділити праці таких вчених як: Б. В. Андрущенко, І. І. Григорєвська, В. В. Дем'янчук, А. О. Касич, О. І. Кулик, Є. Ю. Рибнікова, Д. О. Штода та інші. Однак, залишається проблемою, а отже, й актуальним визначення господарсько-правового забезпечення існування, відновлення, стимулювання, підтримки та належного функціонування альтернативної енергетики в умовах воєнної та повоєнної економіки.

Метою статті є виокремлення та аналіз господарсько-правових засад поняття та ознак альтернативної енергетики як самостійної галузі вітчизняного господарства через суб'єктно-об'єктні складові і спеціальне нормативне забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Альтернативна енергетика представляє собою певну самостійну

галузь господарства України, для якої притаманним є суб'єктно-об'єктні складові, які можливо визначити через призму господарсько-правового забезпечення. Насамперед, «економічне зростання значною мірою залежить від рівня розвитку енергетики країни, яка являє собою основу для функціонування всіх секторів економіки, тобто формує чи сприяє формуванню значної частини ВВП, а також для забезпечення потреб населення в енергоресурсах для побутових потреб. Найдієвішими шляхами вирішення цієї проблеми є:

1) підвищення енергоефективності економіки так, щоб за рахунок скорочення кількості спожитої енергії знизити витрати на її придбання;

2) розвиток альтернативних видів енергії, що дасть змогу забезпечити енергетичну незалежність від зовнішніх економічних та політичних чинників» [4, с. 97].

В Законі України «Про альтернативні джерела енергії» альтернативна енергетика визначена як сфера енергетики, що забезпечує вироблення електричної, теплової та механічної енергії з альтернативних джерел енергії. Крім зазначеного законодавчого акту ціла низка актів різної юридичної сили містить положення щодо альтернативної енергетики. Як правило, ці акти входять до системи господарського законодавства та вирізняються спеціально-галузевим характером. Спірною є позиція Л. О. Бондаря, який вважає, що правові норми, які регулюють суспільні відносини у сфері використання альтернативних джерел енергії, сформували новий правовий інститут у складі природоресурсного права [5, с. 340]. Д. Штода виокремлює адміністративно-правовий вплив уповноважених суб'єктів, що здійснюється за допомогою норм адміністративного права та інших адміністративно-правових засобів, орієнтований на цілеспрямовану діяльність із забезпечення публічного інтересу щодо розвитку альтернативної енергетики в Україні, та гарантування кожному реальному дотримання прав щодо виробництва, збереження, транспортування, постачання, передачі і споживання енергії, отриманої з альтернативних джерел, а також належного рівня захисту цих прав у разі їх порушення [6, с. 90]. На думку інших «правові норми, які регулюють суспільні відносини у сфері використання альтернативних джерел енергії, становлять міжгалузевий (комплексний) інститут права, який утворився на перетині енергетичного, екологічного, господарського, адміністративного, цивільного, фінансового, митного та ін. галузей права. Ці норми покликані регулювати суспільні відносини, що виникають між суб'єктами господарювання, а також між державою і юридичними та фізичними особами з приводу виробництва, зберігання, транспортування, постачання, передачі і споживання енергії, виробленої з альтер-

нативних джерел, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної та енергетичної безпеки у сфері альтернативної енергетики» [7, с. 59]. Представляється, що саме використання альтернативних джерел енергії відбувається на господарсько-правових засадах, а саме: комплексність господарського законодавства; наявність суб'єктів господарювання, які виробляють енергію з альтернативних джерел; укладання і виконання договору з виробництва і постачання енергії; конкурентні відносини між виробниками енергії з альтернативних джерел, тощо. Також, законодавство щодо альтернативної енергетики представляє собою систему нормативно-правових актів різної юридичної сили, яка є складовою господарського законодавства, для якого притаманним є комплексність (змішаний характер від приватно-правових до публічно-правових засад) та специфічність норм. Саме господарсько-правове регулювання альтернативної енергетики належним чином забезпечує її існування, відновлення, стимулювання, підтримку та належне функціонування в умовах воєнної та повоєнної економіки. Господарське законодавство також є динамічним, тобто об'єктом постійних змін, уточнень та оновлень у зв'язку із соціально-економічними реаліями, тобто «удосконалення нормативно-правової бази та розуміння важливості розвитку альтернативної енергетики на загальнодержавному рівні зумовило зміни законодавчої бази у провідних країнах світу, яка стала рушійним поштовхом для розвитку відновлювальної енергетики як альтернативи традиційній» [8, с. 97].

Також процес виробництва (розподілу, продажу) альтернативних джерел енергії є різновидом господарювання, так, О. Кулик зазначає що «виробництва енергії з використанням альтернативних джерел як об'єкта стимулювання, а саме: це – господарська діяльність з генерування енергії з альтернативних джерел на електричну або теплову енергію на об'єктах альтернативної енергетики з метою реалізації енергії» [9, с. 5]. На думку інших саме «суспільні відносини в сфері альтернативної енергетики виникають з приводу здійснення господарської діяльності в одному секторі економіки, розвиваються у взаємодії. Для них є характерним широке коло учасників – суб'єктів господарювання, споживачів, держави. Такі відносини демонструють предметне різноманіття (ознаки приналежності до предмету регулювання різних галузей права – господарського, екологічного, адміністративного, фінансового, земельного та інших галузей права). Будучи єдиними за економічною сутністю, вони одночасно зазнають впливу норм різної галузевої належності, поєднаних специфічною ціллю регулювання» [10, с. 13]. На нашу думку, можливо виокремити генерацію електричної, теплової та механічної

енергії з альтернативних джерел енергії як різновид господарської діяльності яка представляє собою процес вироблення, споживання, продажу енергії з відновлювальних джерел, зокрема: енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, тощо та внести зазначене шляхом змін до ст. 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії».

У період воєнної економіки важки часи та стан нестабільності і загрози притаманні для всього національного господарства, але енергетика є ключовим життєво-важливим сектором, а тому її підтримка та належне функціонування повинно стати у пріоритеті сучасного нормативного регулювання. На переконання І. І. Григорєвської саме «енергетична стратегія України не передбачає стрімкого підвищення рівня енергоефективності української економіки, яка наразі є найбільш енергетично марнотратною в Європі – на одиницю валового внутрішнього продукту в нашій країні зараз витрачається в 3–4 рази більше енергії ніж в країнах – державах Європейського Союзу» [11, с. 13]. За твердженням Є. О. Платонові з ухваленням Закону України «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства» від 15.12.2010 Україна взяла на себе зобов'язання здійснити імплементацію низки директив Європейського Союзу, серед яких Директива 2001/77/ЄС щодо сприяння використанню електроенергії, виробленої за допомогою відновлюваних джерел енергії, на внутрішньому ринку електроенергії [12, с. 253]. Спираючись на мету у 20% на 2020 рік, оновлена Директива щодо відновлюваної енергії 2018/2001/EU встановила нову обов'язкову ціль щодо відновлюваної енергії для ЄС на 2030 рік у розмірі щонайменше 32% із застереженням про можливий перегляд у бік збільшення до 2023 року. 18 травня 2022 року Комісія опублікувала план REPowerEU, який визначає відповідні заходи для швидкого зменшення залежності ЄС від російського викопного палива заздалегідь до 2030 року шляхом прискорення переходу на чисту енергію. План REPowerEU базується на трьох компонентах: енергозбереження, виробництво чистої енергії та диверсифікація енергопостачання ЄС. У межах розширення використання відновлюваних джерел енергії в електроенергетиці, промисловості, будівництві та транспорті Комісія пропонує збільшити ціль у директиві до 45% до 2030 року [13].

Об'єктною складовою альтернативної енергетики є відновлювальні (альтернативні) ресурси, які відносяться до нових або нетрадиційних. У літературі відновлювальні джерела енергії від-

носять до «предмета господарського правового регулювання, під якими запропоновано розуміти відтворювані біосферою невикопні джерела енергії, які забезпечують якомога дешевий та локальний спосіб отримання енергії, що гарантує енергетичну безпеку України» [14, с. 6]. На думку О. Рудої це «джерела, які існують або періодично виникаючих у довкіллі потоків енергії, речовини або процесів різної інтенсивності; енергія цих джерел існує у довкіллі та не є наслідком цілеспрямованої діяльності людини (за винятком біомаси)» [15, с. 23]. Також, слушною є думка про те, що «основною перевагою використання відновлюваних енергоресурсів є їх невичерпність та екологічна чистота, що сприяє поліпшенню екологічного стану і не призводить до зміни енергетичного балансу на планеті. При використанні відновлюваних джерел енергії відпадає необхідність у видобуванні, переробці, збагаченні та транспортуванні палива, знімається проблема утилізації або захоронення шкідливих відходів традиційних енергетичних виробництв» [16, с. 147]. Для об'єктної характеристики альтернативної енергетики важливим є положення щодо «зеленого тарифу» як цінового її виразу, адже «зелений тариф по-суті своїй – це абсолютно адекватний у всіх країнах світу інструмент залучення інвестицій. Власне, з його прийняттям у 2009 році, в Україні зайшли великі інвестори, оскільки були впевнені у правилах гри та у готовності України слідувати прикладу усього світу і розвивати екологічно чисті джерела енергії. Більше того, розмір зеленого тарифу варіюється в залежності від виду генерації (вітрова, сонячна, біоенергетика тощо), потужності станції і дати її введення в експлуатацію» [17]. Тобто, саме «зелений» тариф альтернативної енергетики є важливим її ціновим чинником, який також можливо розглядати як засіб інвестиційної привабливості як для іноземних так й для вітчизняних інвесторів.

Суб'єктна складова також є важливим чинником самостійності альтернативної енергетики. На думку Д. Молдованова «суб'єкти у сфері альтернативної електроенергетики, що це – суб'єкти господарювання незалежно від їх відомчої належності та форми власності, які здійснюють господарську діяльність з генерації, передачі або споживання електроенергії, виробленої з альтернативних джерел енергії. суб'єктів у сфері альтернативної електроенергетики, що це – суб'єкти господарювання незалежно від їх відомчої належності та форми власності, які здійснюють господарську діяльність з генерації, передачі або споживання електроенергії, виробленої з альтернативних джерел енергії» [18, с. 257]. Також, у літературі пропонується визначити у законодавстві правовий статус нових зазначених суб'єктів, наприклад, «просьюмера як суб'єкта, що виробляє електрич-

ну енергію з альтернативних джерел (на генеруючих установках визначеної цим законом потужності) для власного споживання з можливістю реалізації надлишків згенерованої електроенергії на ринку електричної енергії. Обов'язковими умовами для набуття статусу таких суб'єктів запропоновано встановити: вироблення енергії з альтернативних джерел; дотримання максимально дозвільної потужності генеруючих установок; основна мета використання згенерованої енергії – задоволення власних потреб» [19, с. 222].

Висновки. Законодавство щодо альтернативної енергетики представляє собою систему нормативно-правових актів різної юридичної сили, яка є складовою господарського законодавства, для якого притаманним є комплексність (змішаний характер від приватно-правових до публічно-правових засад) та специфічність норм. Саме господарсько-правове регулювання альтернативної енергетики належним чином забезпечує її існування, відновлення, стимулювання, підтримку та належне функціонування в умовах воєнної та повоєнної економіки.

«Зелений» тариф альтернативної енергетики є важливим її ціновим чинником, базою оподаткування та джерелом прибутку, який також можливо розглядати як засіб інвестиційної привабливості як для іноземних так й для вітчизняних інвесторів.

Вважаємо за доцільно визначити у ст. 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» поняття генерації електричної, теплової та механічної енергії з альтернативних джерел енергії як різновиду господарської діяльності яка представляє собою процес вироблення, споживання, продажу енергії з відновлювальних джерел на засадах конкурентоспроможності, вільного різноманіття, спрощеного порядку легалізації, зокрема: енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, тощо.

Література

1. Міненерго: під час війни виведено з ладу 30% сонячної та понад 90% вітрової генерації. Фінанси та економіка. 15.06.2022 р. URL: <https://finbalance.com.ua/>
2. За підсумками 2021 року ДТЕК Донецькі електромережі під'єднав до мереж понад 700 просьюмерів. URL: <https://grids.dtek.com/media-center/press>
3. Кириленко І. Г., Дем'янчук В. В., Андрющенко Б. В. Формування ринку українського біопалива: передумови, перспективи, стратегія. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 62–66.
4. Касич А.О., Литвиненко Я.О. Чинники розвитку альтернативної енергетики у сучасних умовах. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 12. С. 93–99.
5. Природоресурсне право України : навчальний посібник; за ред. І. І. Каракаша. К.: Ісина, 2005. 376 с.

6. Штода Д. О. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 235 с.
7. Бодак О. Місце альтернативних джерел енергії в системі об'єктів екологічного права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 57–61.
8. Див. пос. 4.
9. Кулик О.І. Господарсько-правове забезпечення стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право. Донецький національний університет імені Василя Стуса, Міністерство освіти і науки України, Вінниця, 2019. 22 с. URL: <https://abstracts.donnu.edu.ua/>
10. Шендер Т. Ю. Правовідносини у сфері використання альтернативних (відновлювальних) джерел енергії. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 5. С. 40–46.
11. Григорецька І.І. Правове регулювання відновлювальної енергетики: європейський та український підходи. *Морська безпека та оборона*. 2023. № 1. С. 9–15.
12. Платонова Є.О. Етапи розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 251–255. URL: <http://lsej.org.ua> (дата звернення: 20.07.2024).
13. Renewable energy targets. URL: <https://energy.ec.europa.eu>
14. Рибнікова Е. Ю. Господарсько-правове стимулювання використання відновлюваних джерел енергії в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018. Видавництво «Юридична література». 23 с.
15. Руда О. Ефективність функціонування електроенергетичних підприємств на базі поновлювальних джерел енергії (на прикладі ВЕС у Карпатському регіоні) : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка підприємства і організація виробництва». Тернопіль, 2001. 205 с.
16. Гайдаєнко І. Альтернативна енергетика в Україні: стан та перспективи розвитку. *Наукові записки з української історії*. Збірник наукових статей. (34). 146–151.
17. Конеченков А. Як криза на ринку електроенергії прикривається зеленим тарифом? 12.04.2021 р. URL: <https://biz.nv.ua/>
18. Молдаванов Д. Суб'єкт електроенергетики у сфері альтернативної енергетики як об'єкт фінансового права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 255-258.
19. Артеменко О.В., Ладиченко В.В., Улютіна О.А. Просьюмери як суб'єкти відносин у сфері альтернативної енергетики: окремі аспекти правового забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 220–223. URL: <http://lsej.org.ua> (дата звернення: 20.07.2024).

Е. М. Феделеш

кандидат юридичних наук, докторант

Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»

orcid.org/0009-0003-8612-840X

ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛОГІСТИЧНИХ ОПЕРАТОРІВ

Предметом дослідження наукової статті є дослідження практичного застосування засобів державного регулювання до господарської діяльності логістичного оператора. Першочерговим питанням є визначення поняття засобів державного регулювання та аналіз існуючої системи засобів державного регулювання за національним законодавством.

Автором визначено найбільш сталий підхід до категоризації засобів державного регулювання, що існує у вітчизняній науці. З посиланням на ідеолога відповідної категоризації зазначено, що поділ засобів державного регулювання на економіко-правові засоби, організаційно-правові та юридичні є найбільш точним з точки зору відображення суті кожної конкретної групи.

Автором послідовно аналізується можливість застосування засобів державного регулювання з кожної групи до сфери господарської діяльності логістичного оператора.

Зазначається, що такі економіко-правові засоби як державне замовлення та державні закупівлі вкрай рідко можуть бути застосовані, адже логістичні оператори фокусують увагу на укладенні довгострокових угод з можливістю зміни умов договорів та тарифів, за якими надаються послуги, що, у випадку з державою, є важчим, ніж з юридичними особами приватного права. Регулювання ж цін та тарифів державою є засобом, який в сфері господарювання логістичного оператора може бути реалізований виключно через державні контракти. Щодо будь-яких пільг, які надаються державою, то у даному випадку, мова йде про сферу комерційної логістики вантажів, якій застосування пільг чи надання компенсацій не є притаманним.

Як зазначає автор, організаційно-правові засоби, такі як ліцензування та видача дозвільних документів відіграють основну роль в аспекті регулювання господарської діяльності логістичного оператора. Виходячи з бази нормативно-правового регулювання, задля отримання права на здійснення певних видів перевезень логістичний оператор повинен пройти процедуру ліцензування. Отримання права на провадження митної брокерської діяльності теж потребує отримання дозволу від контролюючих органів, які діють від імені держави.

Встановлено, що юридичні засоби державного регулювання можуть бути застосовані до будь-якого суб'єкта господарювання, але визначальними є конкретні умови та обставини, за яких такі засоби можуть бути застосовані.

Ключові слова: логістичний оператор, державне регулювання підприємництва, державна підтримка, методи державного регулювання, інструменти державного регулювання.

Fedelesh E. M. MEANS OF STATE REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITIES OF LOGISTICS OPERATORS

The subject of the article is a study of the practical application of the state regulation means to the economic activities of a logistics operator. The primary issue is to define the concept of state regulation and analyse the existing system of state regulation under national legislation.

The author identifies the most sustainable approach to the categorisation of the means of state regulation which exists in the national science. With reference to the ideologue of the relevant categorisation, the author notes that the division of the state regulation means into economic and legal means, organisational and legal means, and legal means is the most accurate in terms of reflecting the essence of each particular group.

The author consistently analyses the possibility of applying the means of state regulation from each group to the sphere of economic activity of a logistics operator.

It is noted that such economic and legal means as the state order and public procurement can rarely be applied, since logistics operators focus on concluding long-term agreements with the possibility of changing the terms of contracts and tariffs under which services are provided, which is more difficult in the case of the state than with legal entities under private law. Regulation of prices and tariffs by the state is a means that can be implemented in the business of a logistics operator exclusively through state contracts. As for any benefits provided by the state, in this case, we are talking about the field of commercial cargo logistics, which does not have any benefits or compensation.

According to the author, organisational and legal means, such as licensing and issuance of permits, play a major role in the regulation of the logistics operator's business activities. Based on the regulatory framework, in order to obtain the right to carry out certain types of transportation, a logistics operator must undergo a licensing procedure. Obtaining the right to carry out customs brokerage activities also requires obtaining a permit from the regulatory authorities acting on behalf of the state.

It is established that legal means of state regulation may be applied to any business entity, but the specific conditions and circumstances under which such means may be applied are decisive.

Key words: logistics operator, state regulation of entrepreneurship, state support, methods of state regulation, instruments of state regulation.

Постановка проблеми. Логістичний оператор є суб'єктом господарювання, сферою діяльності якого є надання комплексу логістичних послуг.

Господарська діяльність логістичного оператора є одним із різновидів діяльності, які разом утворюють економічну екосистему держави.

Відтак, господарська діяльність логістичного оператора підпадає під дію засобів державного регулювання, які передбачені чинним законодавством.

У той же час, поняття логістичного оператора як суб'єкта господарювання є відносно новим поняттям, адже національне законодавство не містить визначення та закріплює основні риси, які притаманні логістичному оператору.

Відтак, відкритим, в контексті державного регулювання господарської діяльності логістичного оператора, залишається питання якими ж засобами держава може здійснювати регулювання такої діяльності.

Дане дослідження буде присвячене визначенню можливості практичного застосування існуючої системи засобів державного регулювання до господарської діяльності логістичного оператора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження засобів державного регулювання господарської діяльності присвячена значна кількість наукових праць. До найбільш відомих дослідників засобів державного регулювання господарської діяльності слід віднести В. С. Щербину, О. А. Беяневич, Д. В. Задихайло та інші.

Однак, логістичний оператор як суб'єкт господарювання ще не був об'єктом комплексного дослідження, а відтак у вітчизняній науці відсутні дослідження можливості безпосереднього практичного застосування засобів державного регулювання саме до господарської діяльності логістичних операторів.

Метою статті є дослідження засобів державного регулювання, які застосовуються при регулюванні господарської діяльності логістичного оператора.

Виклад основного матеріалу. Основним нормативно-правовим актом, що регламентує засоби державного регулювання господарської діяльності є Господарський кодекс України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 12 Господарського кодексу України, держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності [1].

Частиною 2 ст. 12 Господарського кодексу України визначено, що основними засобами державного регулювання господарської діяльності є: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій [1].

Найбільш влучним та сталим є поділ засобів державного регулювання господарської діяль-

ності на групи запропонований В. С. Щербиною, а саме: на економіко-правові засоби (державне замовлення та державні закупівлі, регулювання цін та тарифів, надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій, податкових пільг, субсидій); організаційно-правові (ліцензування, квотування, сертифікація та стандартизація, технічне регулювання, видача документів дозвільного характеру) та юридичні (штрафні та адміністративно-правові санкції, організаційно-господарські договори, типові та примірні договори) [2].

Господарська діяльність логістичного оператора в Україні теж підпадає під дію засобів державного регулювання, водночас, не усі з перерахованих засобів є такими, що можуть бути застосовані.

В даному дослідженні пропонується розглянути засоби державного регулювання господарської діяльності, що передбачені чинним законодавством та їх безпосереднє застосування до господарської діяльності логістичного оператора. Дослідження засобів державного регулювання буде проведено з застосуванням категоризації, запропонованої В. С. Щербиною.

Як вже було зазначено вище, до першої групи належать державне замовлення та державні закупівлі, регулювання цін та тарифів, надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій, податкових пільг та субсидій.

Державне замовлення та державні закупівлі як засоби державного регулювання господарської діяльності є пов'язаними та повинні розглядатися в комплексі.

Так, відповідно до частини 1 статті 13 Господарського кодексу України, державне замовлення є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання, незалежно від їх форми власності [1].

Частиною ж 2 статті 13 Господарського кодексу України, визначено, що державний контракт – це договір, укладений державним замовником від імені держави з суб'єктом господарювання – виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні та правові зобов'язання сторін і регулюються їх господарські відносини [1].

У той же час, п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі» визначено, що договір про закупівлю – це господарський договір, що укладається між замовником і учасником за результатами проведення процедури закупівлі/спрощеної закупівлі та передбачає платне надання послуг, виконання робіт або придбання товару [3].

Тобто, державне замовлення як форма прояву попиту та державна закупівля як гарантія задо-

волення попиту спрямовані на безперешкодне та стабільне функціонування механізму задоволення потреб держави, у тому числі, й в сфері логістичних послуг.

Щодо практичного впливу таких засобів державного регулювання на діяльність логістичного оператора, то зауважимо, що такий вплив є незначним, адже господарська діяльність логістичного оператора спрямована, в першу чергу, на отримання прибутку з мінімальними ризиками.

Специфіка ж співпраці з державою в особі тих чи інших органів ускладнена вимогами, що передбачені чинним законодавством, зокрема, Законом України «Про публічні закупівлі».

Логістичний оператор як суб'єкт господарювання спеціалізується на наданні комплексних логістичних послуг та зацікавлений в укладенні довгострокових договорів, спрямованих на наданні широкого спектру послуг з можливістю індексації тарифів в залежності від зміни кон'юнктури ринку.

Відтак, основними контрагентами логістичних операторів традиційно виступають комерційні підприємства, укладення договорів з якими є простішим та ґрунтується на рівності сторін з можливістю врегулювання спірних ситуацій шляхом переговорів з відшкодування завданих логістичного оператору збитків чи додаткових витрат, у той час, коли державні контракти містять елемент нерівності сторін.

Таким чином, зважаючи на стратегію масштабування господарської діяльності логістичного оператора, то останній, зазвичай, не проявляє значного інтересу до державних замовлень та державних закупівель.

Щодо таких засобів державного регулювання як регулювання цін та тарифів, то зазначимо, що такі засоби до логістичних операторів не застосовуються з огляду на свободу підприємницької діяльності та можливість вільного вибору контрагентів, ринків збуту послуг та формування цінових пропозицій. Ціноутворення у сфері господарської діяльності логістичних операторів є ліберальним, адже жодний з логістичних операторів не займає монопольне становище, відтак втручання держави не є необхідним.

Натомість при укладенні державних контрактів застосування такого засобу як регулювання цін та тарифів матиме місце, хоч й не матиме публічного зовнішнього прояву.

Надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій, податкових пільг та субсидій як засіб державного регулювання господарської діяльності нерозривно пов'язаний з запровадженням певних програм або ініціатив. Сфера ж логістики, де провадить свою діяльність логістичний оператор, є сферою послуг, якій не притаманне таке явище як дотації, компенсації, цільові інновації, податкові пільги чи субсидії.

Отже, економіко-правові засоби державного регулювання фактично не беруть участі у державному регулюванні господарської діяльності логістичних операторів з огляду на галузь, де провадиться господарська діяльність та право вибору контрагента для надання послуг.

Наступною групою засобів державного регулювання господарської діяльності логістичного оператора є організаційно-правові засоби такі як ліцензування, квотування, сертифікація та стандартизація, технічне регулювання, видача документів дозвільного характеру.

Відповідно до ст. 14 Господарського кодексу України, ліцензування, патентування та квотування спрямовані на захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів [1].

Ліцензування передбачає отримання спеціального дозволу – ліцензії на здійснення певних видів господарської діяльності. Законом України від «Про ліцензування видів господарської діяльності», передбачено вичерпний перелік видів діяльності, що потребують ліцензування, порядок отримання та анулювання ліцензій, а також повноваження державних органів та відповідальність за порушення у сфері ліцензування.

В контексті господарської діяльності логістичного оператора ліцензування відіграє вагомий роль при переході логістичного оператора з національного на міжнародний рівень.

Так, відповідно до пункту 24 частини 1 статті 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», ліцензуванню підлягають перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів внутрішнім водним, морським, автомобільним, залізничним та повітряним транспортом, міжнародні перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом [4].

Зважаючи на різноманітність видів транспорту, якими може здійснюватися перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів, національне законодавство містить значний масив нормативно-правових актів, що регулюють порядок отримання відповідної ліцензії:

Постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2015 р. № 1186 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів внутрішнім водним, морським транспортом» [5];

Постанова Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2015 р. № 1001 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом» [6];

Постанова Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2015 р. № 1168 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів залізничним транспортом» [7];

Постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 р. № 134 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів повітряним транспортом» [8].

Слід зауважити, що з початком повномасштабної військової агресії про Україну та запровадженням воєнного стану до Постанови Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2015 р. № 1001 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом» було внесено зміни, якими запроваджено спрощення в частині отримання на період дії воєнного стану в Україні та протягом 90 календарних днів, наступних за днем його припинення або скасування [9].

Щодо патентування та квотування, то такі засоби державного регулювання не притаманні сфері господарської діяльності логістичних операторів.

Водночас, квотування стосувалося господарської діяльності логістичних операторів лише в контексті здійснення міжнародних перевезень, зокрема, необхідним було взяти участь у конкурсі щодо розподілу обмеженої кількості дозволів держав-членів Європейського Союзу та відповідно отримати квоту на здійснення транзитних та міжнародних перевезень вантажів автомобільним транспортом до території держав-членів Європейського Союзу та/або через територію Європейського Союзу.

Проте, через вже згадану повномасштабну військову агресію проти України, між Україною та Європейським Союзом було укладено Угоду про вантажні перевезення автомобільним транспортом, затв. Указом Президента № 654/2022 від 16.09.2022, яка нівелювала потребу в одержанні дозволів та квот та врегулювала відносини сторін в аспекті транзитних та міжнародних перевезень [10].

Технічне регулювання, як засіб державного регулювання, отримав свій прояв у Технічному регламенті безпеки інфраструктури залізничного транспорту, затв. Постановою Кабінету Міністрів України № 494 від 11.07.2013 року та Технічний регламент безпеки рухомого складу залізничного транспорту, затв. Постановою Кабінету Міністрів України № 1194 від 30.12.2015 року [11; 12].

Однак, серед національних логістичних операторів відсутні суб'єкти господарювання, які підпадають під дію технічних регламентів через відсутність рухомого складу у приватній власності.

Щодо такого засобу державного регулювання як видача документів дозвільного характеру, то слід зазначити, що до переліку послуг логістичного оператора традиційно входять також митні брокерські послуги.

Відповідно до Наказу Міністерства фінансів України № 517 від 27.09.2021 «Про деякі питання провадження митної брокерської діяльності» та положень Митного кодексу України, для провадження митної брокерської діяльності суб'єкт господарювання повинен отримати дозвіл на провадження відповідної діяльності [13; 14].

Дозвіл, згідно з Порядком подання та розгляду заяв, надання, переоформлення, зупинення дії та анулювання дозволів на провадження митної брокерської діяльності, затв. Наказом Міністерства фінансів України № 517 від 27.09.2021, надається шляхом автоматичного присвоєння підприємству, яке подало заяву про надання Дозволу, реєстраційного номера митного брокера та включення цього митного брокера до Реєстру [13].

Отже, отримання дозволу є формальністю, для виконання якої суб'єкт господарювання, у тому числі логістичний оператор, не повинен відповідати жодним специфічним вимогам.

Водночас, за допущені порушення законодавства дозвіл може бути зупинено або ж анульовано.

На думку автора, в даному випадку, такий формат реалізації засобу державного регулювання є виправданим з огляду на постійний контроль з боку держави, в особі митних органів, за митною брокерською діяльністю.

Отже, за результатами дослідження організаційно-правових засобів державного регулювання приходимо до висновку, що саме ця група засобів відіграє значну роль у регулюванні господарської діяльності логістичних операторів.

Третьою групою засобів державного регулювання є юридичні, тобто штрафні та адміністративно-правові санкції, організаційно-господарські, типові та примірні договори.

Яскравим прикладом адміністративно-правових санкцій, які застосовуються до логістичного оператора якщо останній безпосередньо здійснює перевезення вантажів автомобільним транспортом, є відповідальність передбачена статтею 60 Закону України «Про автомобільний транспорт» [15].

При відсутності державного елементу у взаємовідносинах між логістичним оператором та замовником послуг, то мова про штрафи йтиме лише в тому розмірі, який передбачено договором. В цілому, такий засіб державного регулювання як штраф може бути застосований до логістичного

оператора як до звичайного суб'єкта господарювання без акценту на його статусі.

На протипагу штрафам адміністративно-правові санкції можуть мати прояв не лише у грошовій формі, зокрема, як зупинення дії ліцензії, тощо.

Щодо організаційно-господарських, типових та примірних договорів, то в контексті господарської діяльності логістичних операторів проявом реалізації даного засобу державного регулювання є дотримання вимог щодо форми та змісту договорів, які укладаються логістичним оператором.

Типові або ж примірні договори як засіб державного регулювання могли б використовуватись для регулювання господарської діяльності комерційного (недержавного) логістичного оператора лише за умови монопольного становища у останнього або ж спеціальної матеріальної бази, яка б включала парк повітряних суден, судна-контейнеровози або залізничну інфраструктуру.

Отже, юридичні засоби державного регулювання є більш загальними засобами, що можуть застосовуватися за конкретних обставин та носять спеціальний характер.

Висновки. Засоби державного регулювання, що застосовуються до господарської діяльності логістичного оператора, є конкретними та свідчать про поміркований підхід держави в аспекті втручання у діяльність логістичного оператора. Відсутність потреби держави у залученні логістичного оператора до виконання державних контрактів є перевагою та недоліком одночасно. Відсутність у логістичних операторів обов'язку укладати та виконувати державні контракти полегшує процес господарювання, водночас відсутність такої потреби з боку держави може свідчити про певну недовіру до логістичних операторів. Відсутність великого обсягу державних контрактів прямо свідчить про відсутність потреби у регулюванні цін та тарифів, що є перевагою для логістичного оператора.

Ліцензування лише окремих видів діяльності та отримання дозволу для тієї чи іншої діяльності, які логістичний оператор провадить виключно за власним бажанням, є перевагою державного регулювання та свідчить про вільний доступ до такого виду господарювання.

Застосування ж штрафних чи іншого виду санкцій чи обов'язку дотримуватися певних вимог при укладенні договорів є загальними вимогами до суб'єктів господарювання, що ще раз підкреслює відсутність жорсткого регулювання господарської діяльності логістичного оператора.

Література

1. Господарський кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 21.07.2024).

2. Щербина В. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 94. С. 10–15.

3. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 грудня 2015 року № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення 21.07.2024).

4. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> (дата звернення 21.07.2024).

5. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів внутрішнім водним, морським транспортом : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2015 р. № 1186. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-2015-%D0%BF#n8> (дата звернення 21.07.2024).

6. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом : Постанова Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2015 р. № 1001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2015-%D0%BF#n16> (дата звернення 21.07.2024).

7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів залізничним транспортом : Постанова Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2015 р. № 1168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1168-2015-%D0%BF#n9> (дата звернення 21.07.2024).

8. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів повітряним транспортом : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 р. № 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/134-2017-%D0%BF#n8> (дата звернення 21.07.2024).

9. Про внесення змін до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2022 р. № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2022-%D0%BF#n10> (дата звернення 21.07.2024).

10. Угода між Україною та Європейським Союзом про вантажні перевезення автомобільним транспортом від 29.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-22#n2 (дата звернення 21.07.2024).

11. Про затвердження Технічного регламенту безпеки інфраструктури залізничного транспорту : Постанова Кабінету Міністрів України № 494 від 11.07.2013 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення 21.07.2024).

12. Про затвердження Технічного регламенту безпеки рухомого складу залізничного транспорту : Постанова Кабінету Міністрів України № 1194 від 30.12.2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1194-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 21.07.2024).

13. Про деякі питання провадження митної брокерської діяльності: Наказ Міністерства фінансів України № 517 від 27 вересня 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1672-21#Text> (дата звернення 21.07.2024).

14. Митний кодекс України: Закон України від 23 серпня 2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення 21.07.2024).

15. Про автомобільний транспорт: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2344-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (дата звернення 21.07.2024).

УДК 340.1:620.9
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.10>

В. С. Хомин
аспірант

Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»
orcid.org/0000-0001-8567-8475

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті проведено дослідження інвестиційно-інноваційних правових засад енергетичної трансформації в Україні. Здійснене дослідження показало, що в Україні розроблена досить об'ємна загальна та спеціальна законодавча основа для інвестування в енергетичну трансформацію.

Зокрема, були визначені та охарактеризовані три головні способи стимулювання інвестиційної діяльності в напрямі енергетичної трансформації: власна державна інвестиційна активність, використання імперативних зобов'язань, надання прямої підтримки. Виявлено, що усі закріплені в законодавстві механізми не створюють певної стрункої продуманої системи, яка за рахунок взаємодії посилювала би позитивний вплив на інвестиційну привабливість енергетичної трансформації.

Відсутність чітко закріплених принципів правового регулювання такого інвестування призводить до відсутності єдиної методології розвитку законодавства і правозастосування у цій сфері. Обґрунтовано такі основні принципи правового забезпечення інвестування в енергетичну трансформацію: стратегічність, системність, стабільність, передбачуваність, гарантування прав інвесторів. Виявлені порушення цих основоположних принципів на практиці призводять до гальмування інвестиційних процесів, сповільнення темпів енергетичної трансформації, зниження енергетичної безпеки держави.

У зв'язку з цим доцільно нормативно закріпити відповідні принципові засади під час майбутньої кодифікації інвестиційно-інноваційного законодавства України. При цьому виявлено негативні прояви посиленого інвестиційного стимулювання, а саме: поширення паразитарних інвестиційних проєктів та зниження мотивації до інноваційного розвитку.

Тобто енергетичне законодавство має передбачати не лише правові механізми, що заохочують інвестування в енергетичну трансформацію, – паралельно із цим воно має стимулювати інвесторів до економічної виправданості та перманентного інноваційного удосконалення.

Ключові слова: енергетична трансформація, альтернативна енергетика, відновлювана енергетика, інвестиції, інновації, державна підтримка.

Khomyn V. S. INVESTMENT AND INNOVATION LEGAL FRAMEWORK FOR ENERGY TRANSFORMATION OF UKRAINE

The article researches the investment and innovation legal foundations of energy transformation in Ukraine. The conducted research showed that Ukraine has developed a fairly extensive general and special legislative basis for investing in energy transformation.

In particular, three main ways of stimulating investment activity in the direction of energy transformation were identified and characterized: own state investment activity, use of mandatory obligations, provision of direct support. It was found that all the mechanisms enshrined in the legislation do not create a specific, well-thought-out system, which, due to interaction, would increase the positive impact on the investment attractiveness of energy transformation.

The absence of clearly established principles of legal regulation of such investment leads to the absence of a unified methodology for the development of legislation and law enforcement in this area. The following main principles of legal support for investing in energy transformation are substantiated: strategicness, systematicity, stability, predictability, guarantee of investors' rights. Identified violations of these fundamental principles in practice lead to inhibition of investment processes, slowing down the pace of energy transformation, and a decrease in the state's energy security.

In this regard, it is expedient to standardize the relevant principles during the future codification of the investment and innovation legislation of Ukraine. At the same time, negative manifestations of increased investment stimulation were revealed, namely: the spread of parasitic investment projects and a decrease in motivation for innovative development.

That is, energy legislation should provide not only legal mechanisms that encourage investment in energy transformation, but at the same time, it should stimulate investors to economic justification and permanent innovative improvement.

Key words: energy transformation, alternative energy, renewable energy, investments, innovations, state support.

Постановка проблеми. Як самостійне явище та складова комплексної протидії негативним змінам клімату енергетична трансформація полягає в перебудові усієї системи виробництва та споживання енергії на засадах декарбонізації та сталого розвитку. Масштаб змін, які відбуваються в процесі енергетичної трансформації, важко досягнути, оскільки вони зачіпають майже усі сторони

суспільного життя. У зв'язку з цим недивним є рішення багатьох держав світу про щорічне виділення на енергетичну трансформацію багатомільйонних фінансових ресурсів. Однак, незважаючи на це, жодна держава не здатна здійснити енергетичну трансформацію лише за рахунок бюджетних коштів. Саме тому кожна країна, яка не лише декларує енергетичний перехід, але й має реальні

наміри його втілення, постає перед одним і тим самим завданням: створити сприятливі умови для масштабного інвестування в процеси енергетичної трансформації. Як прямолінійно зазначається в іноземній літературі, «передові технології не запускаються самі» [1]. У зв'язку з цим надзвичайно важливо визначити, які правові засади інвестиційної та інноваційної діяльності в сфері енергетичної трансформації створено в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова доктрина містить багато досліджень, присвячених проблематиці інвестиційних та інноваційних правовідносин. Значна увага юридичним питанням інвестиційних відносин приділялася в царині вітчизняного господарського права. Зокрема, було обґрунтовано формування інвестиційного права [2] та потребу кодифікації інвестиційного законодавства [3]; розроблено теоретико-правові основи державної інвестиційної політики [4]; розкрито господарсько-правові аспекти інноваційно-інвестиційного розвитку економіки [5]; досліджено законодавчий досвід організації інвестиційної діяльності [6] тощо. Специфічні різновиди інвестиційних відносин вивчалися і представниками адміністративно-правової науки, наприклад, С. М. Лісніченко [7], Д. В. Кравцовим [8], Ю. О. Світличною [9], В. В. Степаненком [10] тощо. Паралельно із дослідженням правових засад інвестування науковці розробляли теоретичні та практичні основи інноваційних правовідносин. Так, юридичні питання інноваційної діяльності розглядалися у працях Д. І. Адамюка [11], Ю. Є. Атаманової [12], І. В. Гиренко [13], О. В. Голяшкіна [14], К. Ю. Іванової [15] тощо. Питання, пов'язані із довоєнною стратегією та повоєнною трансформацією енергетичного законодавства України в цілому стали предметом дослідження Р. С. Кіріна та С. В. Грищака [16].

Однак безпосередньо проблемам правового забезпечення інноваційного розвитку у сфері енергетичної трансформації було присвячено лише окремі нечисленні статті [17]. Саме тому, проаналізувавши існуючі наукові напрацювання, можна констатувати, що у вітчизняній доктрині недостатньо уваги приділено проблемам створення оптимальних інвестиційно-інноваційних правових засад енергетичної трансформації.

У зв'язку з цим **метою даної статті** є визначення основних особливостей інвестиційно-інноваційних засад енергетичної трансформації в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається в літературі, інвестиційні відносини в Україні регулюються більше ніж сотнею нормативно-правових актів, але, незважаючи на їх велику кількість та об'ємність, говорити про цілісну і взаємоузгоджену систему законодавства у цій галузі поки передчасно [18]. У рамках нашого дослідження

важливо проаналізувати вітчизняне інвестиційне законодавство на предмет спроможності задовольняти потреби енергетичної трансформації.

Передусім, необхідно зазначити, що законодавче забезпечення інвестування в енергетичну трансформацію може бути поділене на загальне та спеціальне. Цілком зрозуміло, що загальним законодавством утворюється нормативно-правова основа для інвестиційної діяльності, визначаються термінологія, головні механізми, суб'єктно-об'єктні ознаки таких відносин тощо. Натомість спеціальне законодавство у цій сфері покликане врегульовувати безпосередньо ті правові механізми, які спрямовані суто на енергетичні відносини. У своїй сукупності загально-правова та спеціально-правова площини покликані створити оптимальне законодавче забезпечення продуктивної інвестиційно-інноваційної діяльності у напрямі енергетичної трансформації.

Основу загального інвестиційного законодавства складає Закон України «Про інвестиційну діяльність», який був прийнятий у далекому 1991 році та досі виконує функції головного регулятивного акту в цій сфері. Ним передбачається широке розуміння інвестицій як різних «видів майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект» [19]. Крім того базовий Закон дає поняття інвестиційного проекту, під яким розуміється «комплекс заходів (організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних), визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку національної економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секторів економіки, виробництв, регіонів, виконання яких здійснюється суб'єктами інвестиційної діяльності з використанням цінностей відповідно до положень цього Закону» [19].

Через свій рамковий характер Закон України «Про інвестиційну діяльність» не претендує на детальне регулювання усієї різноманітності інвестиційних відносин. Саме тому інвестиційне законодавство містить цілу низку інших нормативно-правових актів, що покликані детально врегульовувати реалізацію окремих видів інвестиційних проектів. З огляду на таку розгалуженість, для того, щоб визначити правові вимоги в кожному конкретному випадку, інвестиційний проект має бути проаналізовано на предмет існування деяких важливих ознак: а) якщо це *державний або місцевий інвестиційний проект*, то його реалізація здійснюється за нормами бюджетного законодавства [20]; б) якщо це інвестиційні проекти з державною підтримкою, то їх виконання здійснюється із дотриманням норм Зако-

ну України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [21]; в) якщо інвестиційний проєкт реалізується *на умовах державно-приватного партнерства*, то обов'язковим є дотримання положень Закону України «Про державно-приватне партнерство» [22] (може додатково вимагатися регламентація Законом України «Про концесію» [23]); г) якщо планується *проєкт зі значними інвестиціями*, то спеціальним регулюванням виступає Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями» [24]; д) якщо інвестиційний *проєкт має локальну прив'язку до АРК*, то релевантним стає Закон України «Про особливості провадження інвестиційної діяльності на території Автономної Республіки Крим» [25]; е) якщо інвесторами виступають *іноземні суб'єкти*, то обов'язковими стають вимоги Закону України «Про режим іноземного інвестування» [26].

Як помітно, спеціального законодавчого акту, який би закріплював особливості інвестування в сфері енергетичної трансформації, в Україні наразі немає. Фактично, інвестиційні проєкти в сфері енергетичної трансформації можуть мати будь-які з перерахованих негалузевих юридичних ознак (наприклад, іноземне походження інвестицій, їхній значний обсяг, використання державно-приватного партнерства тощо), а це значить, що законодавче регулювання реалізації енергетичних проєктів може відрізнятися одне від одного. Таким чином, характерною ознакою інвестиційних проєктів у сфері енергетичної трансформації є варіативність загального законодавчого забезпечення.

Однак лише зарахунок загальних інвестиційно-правових засад енергетичну трансформацію не прискорити, що доведено досвідом багатьох країн світу. Для ефективного стимулювання припливу інвестицій в галузі, пов'язані із енергетичним переходом, необхідні також спеціально розроблені заходи з боку держави. Аналіз іноземного та вітчизняного правового досвіду дає можливість виділити три основні способи впливу на інвестиційну привабливість енергетичної трансформації, які ми послідовно розглянемо.

Власна державна інвестиційна активність. Як передбачає Закон України «Про інвестиційну діяльність», держава може виступати рівноправним інвестором поряд із іншими суб'єктами. Не можна недооцінювати такий спосіб, оскільки: а) він є маркером справжньої зацікавленості держави в просуванні енергетичної трансформації на відміну, наприклад, від програмних декларацій; б) державні інвестиції створюють економічний імпульс, який запускає або підтримує на належному рівні розвиток суспільних відносин у потрібній сфері. Конкретні прояви інвестиційної активності держави можуть бути різними. Це не обов'язково

такі очевидні інвестиційні проєкти, як, наприклад, будівництво електростанцій, що працюють на відновлюваних джерелах енергії (ВДЕ). Держава може спрямувати власні інвестиції, наприклад, на вирішення соціально-екологічних проблем регіонів, які історично прив'язані до видобування та використання викопного палива, на перепрофілювання працівників, їх перекваліфікацію на роботу в альтернативній енергетиці тощо. Україна провадить дещо суперечливу політику в цьому напрямі. Наприклад, незважаючи на задекларовану підтримку альтернативної енергетики, у переліку державних інвестиційних проєктів протягом 2018–2021 років фігурували проєкти, пов'язані із викопним паливом [27]. В той же час очевидним став розвиток права альтернативної енергетики в умовах енергетичної трансформації України [28].

Використання імперативних зобов'язань. На перший погляд, такий спосіб може здатися чужорідним для інвестиційних відносин, але насправді він є досить ефективним. Справа в тому, що в рамках такого способу імперативні вимоги не спрямовуються безпосередньо на інвесторів, адже законодавством прямо заборонено змушувати осіб інвестувати чи втручатися в їхній вільний вибір напрямів та форм інвестування. Сутність цього способу полягає у тому, щоб підвищити інвестиційну привабливість енергетичної трансформації за рахунок створення державою певного опосередкованого інвестиційного імпульсу. Найбільш легко пояснити та проілюструвати цю думку на конкретних прикладах.

Перший приклад стосується машинобудування. Так, процес енергетичної трансформації потребує нового обладнання, нових пристроїв, інструментів тощо. Увесь цей сектор виробництва з'явився паралельно із розвитком альтернативної енергетики, еволюцією підходів до енергоефективності тощо. Усвідомлюючи потенціал цієї нової галузі промисловості, деякі країни світу одразу ж розпочали активний розвиток такого технологічного виробництва. Наприклад, для того, щоб допомогти вітчизняним виробникам обладнання для альтернативної енергетики, Індія передбачила імперативне правило: власники сонячних електростанцій мають право на державну підтримку лише за умови використання вітчизняного обладнання [29; 30]. Механізм такого державного впливу досить простий: імперативне правило щодо використання техніки та обладнання вітчизняного виробництва автоматично створює і посилює попит на таку продукцію, а значить – стимулює інвесторів вкладати кошти в дану галузь промисловості.

Подібний прийом було застосовано і у вітчизняному законодавстві. Однак на відміну від індійського сценарію, що характеризувався бурхливим розвитком сонячної енергетики, український досвід призвів до кількарічного блокування відносин

у сфері відновлюваної генерації. Це сталося тому, що виробники енергії з відновлюваних джерел не могли виконати жорсткі вимоги по локалізації обладнання, а значить не могли отримувати «зелений» тариф – через це їх діяльність не була рентабельною та втрачала інвестиційну привабливість. У цьому випадку інвестиційного імпульсу, створеного лише імперативним зобов'язанням, виявилось недостатньо для розвитку виробництва вітчизняного енергетичного обладнання для забезпечення енергетичної трансформації – навпаки застосований механізм перетворився на важкий бар'єр для становлення альтернативної енергетики в Україні. У зв'язку з цим імперативний спосіб був трансформований у стимуляційний, а саме: з 2015 року у разі використання вітчизняного обладнання виробники енергії з ВДЕ отримали право на додаткову підтримку – надбавку [31].

Другий приклад стосується будівництва. Досить популярний спосіб створити інвестиційну привабливість для виробників обладнання в рамках енергетичної трансформації – це закріплення законодавчих вимог щодо енергетичного забезпечення об'єктів будівництва. Важливим кроком у цьому напрямі стало прийняття Закону України «Про енергетичну ефективність будівель» від 22.06.2017 року, яким визначаються правові, соціально-економічні та організаційні засади діяльності у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель, та який спрямований на зменшення споживання енергії у будівлях [32]. Паралельно вказані норми мають поступово сприяти розширенню виробництва необхідних приладів та обладнання за рахунок формування їх ринку збуту.

Третій приклад стосується використання «зелених» сертифікатів. Згідно з цим популярним у світі механізмом уряд встановлює для учасників ринку електроенергії обов'язкові квоти на обсяг виробництва або споживання альтернативної електроенергії в загальному об'ємі виробництва. Для підтвердження успішного виконання свого зобов'язання учасник ринку електроенергії має подати «зелені» сертифікати, які відповідають кількості електроенергії, яку він мав виробити або спожити. Якщо якийсь виробник (споживач) електроенергії не може виконати цю квоту, він має купити «зелені» сертифікати на ринку або заплатити штраф, сума якого вище вартості «зелених» сертифікатів [33]. Цей механізм є досить цікавим з позицій посилення інвестиційної привабливості енергетичної трансформації. З одного боку, держава не несе витрат на пряму підтримку енергетичних змін, перекладаючи їх на бізнес. З іншого боку, існування зобов'язань щодо придбання «зелених» сертифікатів діє двовекторно: а) суб'єкти, які змушені купувати такі сертифікати, зацікавлені в інвестуванні у власну енергетичну трансформацію, щоб зменшувати

витрати; б) виробники «зеленої» енергії зацікавлені в інвестуванні, оскільки держава створила додатковий попит на їхню продукцію. Серйозний крок до втілення такої моделі було зроблено Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та "зеленої" трансформації енергетичної системи України» від 30.06.2023 року [34], яким було регламентовано питання гарантій походження електричної енергії, виробленої з відновлюваних джерел.

Четвертий приклад стосується палива. Законодавчі вимоги щодо обов'язкового вмісту в паливі частки біопалива діють по такому ж принципу: створюється додатковий попит на продукцію альтернативної енергетики, що стимулює її виробництво і споживання, а значить створює сприятливі умови для інвестування в цю сферу. Український досвід щодо біопалива досить суперечливий. Запровадження окремих вимог Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо виробництва та використання моторних палив з вмістом біокомпонентів» від 19 червня 2012 року було припинено уже Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12 лютого 2015 року. Наступні законодавчі ініціативи та дискусії тривали майже десять років, аж поки не було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо обов'язковості використання рідкого біопалива (біокомпонентів) у галузі транспорту» від 04.06.2024 року. Ним передбачено нормативно визначену обов'язкову частку вмісту рідкого біопалива (біокомпонентів) в обсягах бензинів автомобільних, що становить з 1 травня 2025 року не менш як 5 відсотків об'ємних [35].

В цілому використання способу імперативних зобов'язань є досить популярним у світі, адже базується здебільшого на застосуванні класичних економічних правил, і тому може бути ефективним за умов врахування специфічних національних обставин.

Надання прямої підтримки. Якщо обираючи попередній спосіб, держава діє опосередковано, ніби підштовхуючи бізнес до інвестування за рахунок використання економічних законів попиту, то даний спосіб полягає в прямолінійній поведінці держави, яка спрямована на прискорення енергетичної трансформації шляхом цілеспрямованих заходів підтримки. Найбільш ефективними заохочувальними заходами можна вказати тарифні, податкові та митні види підтримки:

а) тарифні заходи – найбільш популярний правовий механізм, спеціалізований на стимулюванні інвестиційної привабливості виробництва енергії з ВДЕ. Гарантуючи викуп «зеленої» енергії у виробників за підвищеним тарифом, держава забезпечує прибутковість такої діяльності

та одночасно сприяє енергетичній трансформації. Уперше запроваджений Німеччиною «зелений» тариф був визнаний найбільш вдалим механізмом для заохочення інвестицій в альтернативну енергетику на етапі її становлення. Згодом «зелений» тариф використовувався у більшості країн, які ставали на шлях енергетичної трансформації. Не стала виключенням і Україна, яка запровадила відповідні правові норми з 2009 року;

б) *податкові пільги*. Вітчизняне законодавство знає багато прикладів використання окремих податкових пільг, пов'язаних із енергетичною трансформацією. При цьому податкове законодавство було застосоване для стимулювання інвестицій паралельно із тарифними механізмами. Яскравим прикладом може стати значний блок таких пільг, що був запропонований для інвестиційного розвитку біоенергетики майже п'ятнадцять років тому: а) акцизний збір з виготовлення біологічних видів палива моторного обчислювався за нульовою ставкою; б) до 1 січня 2014 року встановлювалася нульова ставка акцизного збору на частку палива, що є біокомпонентом у сумішевих видах палива моторного; в) тимчасово, строком на 10 років, починаючи з 1 січня 2010 року звільнявся від оподаткування прибуток виробників біопалива, отриманий від продажу біопалива; г) тимчасово, строком на 10 років, починаючи з 1 січня 2010 року звільнявся від оподаткування прибуток підприємств, отриманий ними від діяльності з одночасного виробництва електричної і теплової енергії та/або виробництва теплової енергії з використанням біологічних видів палива; д) на період до 1 січня 2019 року з метою стимулювання інвестицій в оновлення основних фондів дозволялося застосування бонусної амортизації для нових основних фондів [36] та інші пільгові механізми. Такі заходи мали в основі економічні розрахунки: держава, відмовляючись від податкових надходжень та власних доходів, забезпечує зростання доходності суб'єктів, які займаються діяльністю у напрямі енергетичної трансформації. На жаль, політична воля щодо податкового стимулювання інвестицій в енергетику виявилася мінливою, тому більшість податкових пільг були скасовані ще до закінчення заявлених строків.

в) *митні пільги*. Вони здебільшого спрямовані на полегшення імпорту обладнання, необхідного для функціонування об'єктів ВДЕ. Наприклад, відповідно до ст. 282 Митного кодексу України «при ввезенні на митну територію України або вивезенні за її межі від оподаткування митом звільняються: а) устаткування, яке працює на ВДЕ, енергозберігаюче обладнання і матеріали, засоби вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів, обладнання та матеріали для виробництва альтерна-

тивних видів палива або для виробництва енергії з ВДЕ за умови, що ці товари застосовуються платником податків для власного виробництва та якщо ідентичні товари з аналогічними якісними показниками не виробляються в Україні; б) матеріали, устаткування та комплектуючі, що використовуються для виробництва: устаткування, що працює на ВДЕ; матеріалів, сировини, устаткування та комплектуючих, що будуть використовуватися у виробництві альтернативних видів палива або виробництві енергії з ВДЕ; енергозберігаючого обладнання і матеріалів, виробів, експлуатація яких забезпечує економію та раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів» [37].

Отже, проаналізувавши законодавство України в розрізі створення сприятливих умов для інвестицій в енергетичну трансформацію, можна погодитися, що існує досить розгалужене та об'ємне загальне і спеціальне законодавче забезпечення відповідних відносин. Дослідивши три різні способи стимулювання інвестиційної активності в енергетичній сфері, слід визнати існування їхніх проявів у вітчизняній юридичній практиці. Однак при цьому усі нами вивчені механізми не створюють певної стрункої продуманої системи, яка за рахунок взаємодії посилювала би позитивний вплив на інвестиційну привабливість енергетичної трансформації.

Розглядаючи ці проблеми, можна дійти висновку про методологічну недосконалість сучасного інвестиційного законодавства України. В рамковому Законі України «Про інвестиційну діяльність» не закріплено основних принципів регулювання такої діяльності, і це створює відчутний концептуальний вакуум. Відсутність таких методологічних засад позбавляє усю сукупність механізмів стимулювання інвестицій внутрішньої єдності та одного спрямування, і тому перетворює такі механізми у простий набір не завжди узгоджених між собою норм. На наш погляд, правове регулювання інвестиційної діяльності в сфері енергетичної трансформації має відбуватися на основі таких принципів:

Стратегічність, тобто будь-які правові рішення, спрямовані на прискорення енергетичної трансформації, мають бути оцінені в комплексі з іншими організованими заходами, поставленими цілями та взятими зобов'язаннями. Це дуже важливо, оскільки енергетична трансформація не є чимось механічним, на кшталт зміни одного пристрою на інший. Це явище є всебічним, воно пронизує все суспільне життя, економіку, використання природних ресурсів тощо. Ігноруючи цю системність та внутрішні взаємозв'язки різних проявів енергетичної трансформації, нормотворець здатен необачними рішеннями призвести до дискредитації енергетичного переходу та відсутити його перспективу.

Яскравим прикладом може стати конфлікт навколо будівництва вітроелектростанції на карпатській полонині Боржава. Гонитва за інвестиціями призвела до скандального зведення потужної вітроелектростанції, проти якого категорично виступили екологи та громадськість. Зокрема, було грубо порушено принцип стратегічності, адже зведення потужної вітроелектростанції на полонині ігнорувало інші правові зобов'язання щодо цієї території. По-перше, вона входить до Смарагдової мережі, а значить існують особливі зобов'язання в рамках виконання Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція) від 19.09.1979 року. По-друге, полонина Боржава є органічною складовою екосистеми Карпат, а значить Україна має зобов'язання за Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат від 22.05.2003 року. По-третє, територія полонини має унікальні природні та туристичні властивості, які будуть безповоротно втрачені через будівництво вітроелектростанції. Стратегічне бачення усіх кроків, що здійснюються під егідою енергетичної трансформації, забезпечує від подібних ситуацій та виключає ризик проводити таку трансформацію ціною екологічних жертв, коли жоден економічний ефект не здатен виправдати потенційні майбутні втрати. Енергетична трансформація має відбуватися на засадах сталого розвитку, тобто гармонійно поєднувати економічні, екологічні та соціальні інтереси з урахуванням стратегічних змін.

Системність, яка полягає у всебічному врахуванні об'єктивних та потенційних умов реалізації того чи іншого правового заходу стимулювання інвестиційної привабливості енергетичної трансформації. Прикладом може стати запровадження в Україні пільгового режиму ввезення електроавтомобілів із нульовою ставкою ПДВ. Таке заохочення, яке суттєво знижувало вартість електроавтомобілів для споживачів, поки не стало серйозним стимулом для значного розширення відповідного сегменту в Україні. Однією з причин стала недосконалість спеціальної інфраструктури, зокрема відсутність необхідних доступних місць для зарядки таких авто, їх ремонту тощо. У результаті точкова інвестиційно орієнтована пільга не створила бажаного ефекту, адже не враховувала необхідності паралельного розвитку технічних умов експлуатації такого специфічного транспорту.

Стабільність нормативно-правових вимог. Звичайно, у такій динамічній сфері суспільних відносин як енергетична трансформація повної консервації та «знерухомлення» законодавства досягати не можливо та й не потрібно. Однак існуючий темп динамічності законодавчих засад є зависоким, що не сприяє інвестуванню. Наприклад, протягом останнього десятиліття

з 2013 по 2023 роки Закон України «Про альтернативні джерела енергії» зазнавав щорічних змін. Не відстає в своїй мінливості і Закон України «Про ринок електричної енергії», до якого перші зміни були внесені вже через півроку після прийняття, а потім вносилися неодноразово кожного року протягом усього періоду існування (2017–2024). Перманентна зміна законодавчих вимог до функціонування енергетичної сфери робить її інвестиційно ризикованою та нівелює значну частину зусиль держави, що витрачаються на заохочення капіталовкладень у напрямі енергетичної трансформації.

Передбачуваність. Зміни законодавства є цілком нормальним процесом за умов передбачуваності та планомірності таких змін. Це досягається, наприклад, за допомогою створення перехідних періодів, які дають змогу пристосуватися та підготуватися до моменту зміни регулятивних правил. Непередбачуваність вітчизняного законодавства є відчутним ударом по інвестиційній привабливості енергетичних відносин. Напевно найбільш хрестоматійним прикладом порушення цього принципу слід вказати низку нормативно-правових рішень 2019–2020 років, коли внаслідок стрімкого збільшення кількості об'єктів ВДЕ було створено колапс по виплатах за «зеленим» тарифом. Внаслідок раптового та масштабного збою у виконанні зобов'язань держави було швидко змінено важливі законодавчі засади функціонування альтернативної енергетики. Зокрема, було знижено «зелений» тариф для сонячних та вітроелектростанцій, хоча попереднє законодавство містило гарантії щодо непорушності цих норм та неодноразово гарантувало збереження пільгових протекційних умов виробництва енергії з альтернативних джерел [38].

Гарантування прав інвесторів – це той принцип, який закладає фундамент довіри до держави та нормотворця і тому сприяє активному інвестуванню. Усвідомлюючи ключове значення безпеки інвестицій, законодавець передбачив у ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність» поняття державних гарантій захисту інвестицій, під якими розуміється «система правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів)» [19]. Насправді сутність та значення цього поняття настільки важливі, що їх офіційне тлумачення навіть надавалося Конституційним Судом України. Так, своїм рішенням КСУ визнав, що «спеціальне законодавство України про іноземні інвестиції, а також державні гарантії захисту іноземних інвестицій, визначені законодавством України, не регулюють питання валютного, митного та податкового законодавства, чинного на території України, якщо інше не передбачене міжнародни-

ми договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [39]. Слід визнати, що легальне визначення державних гарантій захисту інвестицій є занадто рафінованим, оскільки обмежене в частині поширення на фінансово-господарську діяльність та обов'язкові платежі. Бідність такого визначення стає очевидною, якщо загадати, що майже всі дієві види державної підтримки стосувалися саме податкових, митних та тарифних пільг.

Узагалі, питання щодо розуміння змістовного наповнення та меж державних гарантій захисту інвестицій є актуальним протягом усього періоду незалежності України, і від невизначеності в ньому страждали як представники альтернативної, так і представники традиційної енергетики. Наприклад, Указом Президента України «Про заходи щодо залучення інвестицій для доробки нафтових родовищ із важковидобувними та виснаженими запасами» від 17.06.1996 року № 433/96 видобувні підприємства було звільнено від рентної плати за додатково видобуті нафту і газ понад базові обсяги, і інвестори вважали таке звільнення державною гарантією захисту інвестицій, адже такі норми були прийняті до внесення змін до Закону України «Про інвестиційну діяльність» щодо обмеження поняття державних гарантій захисту інвестицій виключенням із нього питань сплати податків і зборів. Суди оцінювали цю юридичну ситуацію по-різному. В одних рішеннях було висловлено думку про те, що аналізовані норми не є державними гарантіями захисту інвестицій, а зміна законодавства тягне за собою зміни зобов'язань таких інвесторів [40]. В інших судових рішеннях обґрунтовувалася протилежна позиція, відповідно до якої визнання Закону України «Про рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат» таким, що втратив чинність, як і наступне введення в дію Податкового кодексу України не відмінює дію гарантії, що надана згідно з Указом № 433/96 та діє протягом усього періоду експлуатації родовищ [41]. Невизначеність у цьому важливому питанні посилена тим, що в аналогічних за своєю суттю спорах адміністративні суди приймають рішення не в інтересах інвесторів [42].

У 2020 році паралельно зі зниженням «зелених» тарифів, ніби перепрошуючи за це, законодавець вніс до Закону України «Про режим іноземного інвестування» норми, якими намагався заспокоїти незадоволених інвесторів. Так, ч. 1 ст. 8 цього Закону була викладена в такій редакції: «якщо в подальшому спеціальним законодавством України про іноземні інвестиції або законами України, які надають державні гарантії, будуть змінюватися гарантії захисту іноземних інвестицій, зазначені в розділі II цього Закону або в законах України, які надають державні гарантії, то протягом 10 років з дня набрання чинно-

сті таким законодавством на вимогу іноземного інвестора застосовуються державні гарантії захисту іноземних інвестицій, передбачені цим Законом або іншими законами України, які надають такі державні гарантії. Державні гарантії захисту іноземних інвестицій, пов'язані із застосуванням "зеленого" тарифу, застосовуються на весь строк дії "зеленого" тарифу» [26]. Вважаємо, що цим нормотворчим кроком допущено дискримінацію вітчизняних інвесторів. Для усунення цього порушення, на нашу думку, законодавець має чітко визначити в Законі України «Про інвестиційну діяльність» особливості реалізації принципу гарантування прав інвесторів незалежно від їх резидентства. Зокрема, було би доречно чітко фіксувати за інвестором можливість застосовувати той режим сприяння, який діяв на визначений момент, та захистити його від негативних змін законодавства у цій частині.

Отже, ми можемо простежити з проведеного вище аналізу, що незважаючи на окремі недоліки та проблеми, в Україні створено досить розгалужені правові умови для інвестування в енергетичну трансформацію. Однак без чітко визначених орієнтирів такої політики може статися так, що держава стимулюватиме не лише суспільно корисні інвестиційні процеси. На жаль, Україна уже стикнулася із подібними проблемами через недосконалість законодавства та недалекоглядність політичного передбачення. Мова йде про такі негативні процеси, як:

а) *поширення паразитарних інвестиційних проєктів*, тобто таких, що створені не для досягнення певного екологічного ефекту і реального вкладу в енергетичну трансформацію, а суто для отримання прибутку, втіленого в «зеленому» тарифі. Україна зіткнулася із цією проблемою в кінці 2010-х років, коли високий та нібито гарантований на тривалий строк «зелений» тариф привабив багатьох інвесторів, які мали метою заробити на державній підтримці та не переймалися стратегічним вибором місця розташування електростанцій, дотриманням вимог щодо охорони довкілля, оптимальним плануванням використання територій тощо. На прикладі сонячної енергетики у літературі було продемонстровано негативні ефекти такої необмеженої підтримки енергетичної трансформації, яка стимулює передусім будівництво великих комерційних енергетичних об'єктів та провокує ризики, що неодмінно супроводжують такі проєкти: а) зайняття значних площ землі; б) втрата сільськогосподарських земель; в) зміна ландшафтів тощо [43]. На думку Х. А. Григор'євої, під час прийняття рішення про розміщення певного геліоенергетичного об'єкту мають бути оцінені три важливі критерії в їхній сукупності: а) потреба у додатковому місцевому енергопостачанні; б) економіко-екологічна

доцільність (поєднання фізичних та економічних показників); в) доцільність геліоенергетичного проєкту порівняно із альтернативними варіантами використання території [44].

Для боротьби із проблемою паразитарних енергетичних проєктів ефективним може стати підхід, за якого держава відходить від обов'язкового викупу «зеленої» енергії, і натомість пропонує виробникам самостійно знаходити собі контрагентів. Така ідея запроваджена Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та "зеленої" трансформації енергетичної системи України» від 30.06.2023 року [34]. По-перше, це є лакмусом для паразитарних енергетичних проєктів, адже попит на їх продукцію є найбільш переконливим доказом виправданості інвестицій та державної підтримки таких проєктів. По-друге, держава знижує свої витрати на тарифну підтримку енергетичної трансформації, оскільки за нового підходу виробнику виплачується ринкова премія (різниця між «зеленим» тарифом та ціною ринкового продажу «зеленої» електроенергії);

б) *пониження або відсутність мотивації до інновацій*. Технології в сфері енергетики стрімко розвиваються, що зумовлює перманентне зниження вартості обладнання та самого процесу виробництва енергії з ВДЕ. Однак, якщо дохід виробника енергії з ВДЕ гарантований за рахунок державної підтримки, то такий виробник демотивується до впровадження інновацій та подальшого здешевлення виробництва. Для того, щоб держава підтримка виконувала свої завдання та не перетворювалася в бар'єр для енергетичної трансформації, застосовуються деякі важливі заходи. Так, для боротьби із гальмуванням інноваційного розвитку корисним є застосування механізму «зелених» аукціонів, тобто такого способу визначення суб'єктів господарювання, які набувають право на підтримку у виробництві електричної енергії з альтернативних джерел енергії, який полягає в обранні найнижчої запропонованої ціни електроенергії. Перехід на «зелені» аукціони стимулює виробника до зниження вартості виробництва енергії з ВДЕ, адже чим нижча собівартість, тим вищі шанси отримати право на державну підтримку за аукціоном. Цей механізм є економіко-правовим стимулом до невпинного інноваційного розвитку в напрямі енергетичної трансформації. Посилити ці позитивні процеси можна, наприклад, сприяючи вирішенню проблем із утилізацією та переробкою відпрацьованого та зміненого обладнання. Іноземний правовий досвід доводить, що ефективним є також використання кредитної підтримки для інноваційної діяльності в енергетичних відносинах.

Висновки. Проведене дослідження щодо визначення основних особливостей інвестиційно-

інноваційних засад енергетичної трансформації в законодавстві України дало підстави для таких узагальнень.

Встановлено, показало, що в Україні розроблена досить об'ємна загальна та спеціальна законодавча основа для інвестування в енергетичну трансформацію. Зокрема, були визначені та охарактеризовані три головні способи стимулювання інвестиційної діяльності в напрямі енергетичної трансформації: власна державна інвестиційна активність, використання імперативних зобов'язань, надання прямої підтримки. Однак відсутність чітко закріплених принципів правового регулювання такого інвестування призводить до відсутності єдиної методології розвитку законодавства і правозастосування у цій сфері.

Обґрунтовано такі основні принципи правового забезпечення інвестування в енергетичну трансформацію: стратегічність, системність, стабільність, передбачуваність, гарантування прав інвесторів. Виявлені порушення цих основоположних принципів на практиці призводять до гальмування інвестиційних процесів, сповільнення темпів енергетичної трансформації, зниження енергетичної безпеки держави. У зв'язку з цим доцільно нормативно закріпити відповідні принципи засади під час майбутньої кодифікації інвестиційно-інноваційного законодавства України.

Виявлено негативні прояви посиленого інвестиційного стимулювання, а саме: поширення паразитарних інвестиційних проєктів та зниження мотивації до інноваційного розвитку. Тобто вітчизняне законодавство має передбачати не лише правові механізми, що заохочують інвестування в енергетичну трансформацію, – паралельно із цим воно має стимулювати інвесторів до економічної виправданості та перманентного інноваційного удосконалення. У зв'язку з цим позитивно оцінюється впровадження до енергетичного законодавства механізмів ринкових премій та «зелених» аукціонів.

Література

1. Huber B. R. Paying for Energy. In: Mathis, K., Huber, B. (eds) Energy Law and Economics. Economic Analysis of Law in European Legal Scholarship. 2018. Vol. 5. Springer, Cham. DOI https://doi.org/10.1007/978-3-319-74636-4_7
2. Поединок В. Інвестиційне право як підгалузь господарського права України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 3 (97). С. 35–39.
3. Кудрявцева В. В. Кодифікація інвестиційного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2010. 20 с.
4. Кухар В.І. Господарсько-правове забезпечення державної інвестиційної політики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2008. 21 с.
5. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2013. 38 с.

6. Хрімлі К.О., Гостева О.Ю. Правове регулювання інвестиційної діяльності в зарубіжних країнах. *Економіка та право*. 2019. Вип. 2 (53). С. 56–63.
7. Лісниченко С. М. Фінансово-правове регулювання іноземного інвестування в Україні (за законодавством України та країн ЄС і США): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 1999. 18 с.
8. Кравцов Д.В. Фінансово-правове регулювання інвестиційної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2005. 19 с.
9. Світлична Ю. О. Адміністративно-правові засади державного регулювання іноземного інвестування в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2017. 39 с.
10. Степаненко В. В. Організаційно-правові засади інвестування коштів в агропромисловий комплекс України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 20 с.
11. Адамюк Д. І. Інноваційний продукт як об'єкт правового регулювання за законодавством України та ЄС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2016. 20 с.
12. Атаманова Ю. Є. Основні проблеми системного господарсько-правового регулювання відносин в інноваційній сфері: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2009. 37 с.
13. Гиренко І. В. Правове регулювання агроінноваційної діяльності: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2010. 19 с.
14. Голяшкін О. В. Адміністративно-правове регулювання інноваційної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.
15. Іванова К. Ю. Господарсько-правове регулювання договірних зобов'язань інноваційного характеру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2012. 20 с.
16. Роман Кірін, Сергій Грищак. Енергетичне законодавство України: довоєнна стратегія, повоенна трансформація. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022, № 4 (48). С. 353-362. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.56>
17. Кузьміна М. М. Правове регулювання інноваційного розвитку у сфері відновлюваної енергетики. *Право та інновації*. 2017. № 1 (17).
18. Гуменна К. Систематизація інвестиційного законодавства України. *Демократичне врядування*. 2013. Вип. 12.
19. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 646.
20. Бюджетний кодекс від 08.07.2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572.
21. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 34. Ст. 1173.
22. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 524.
23. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 року. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 48. Ст. 325.
24. Про державну підтримку інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями: Закон України від 17.12.2020 року. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 33.
25. Про особливості провадження інвестиційної діяльності на території Автономної Республіки Крим: Закон України від 10.10.2013 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 22. Ст. 770.
26. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 19. Ст. 80.
27. Перелік державних інвестиційних проєктів. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=854a0a66-60cc-4897-81df-acd4e098a1a0&tag=PerelikDerzhavnikhInvestitsiynikhProektiv> (дата звернення: 01.07.2024 року)
28. Кірін Р.С., Хомин В.С. Розвиток права альтернативної енергетики в умовах енергетичної трансформації України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2024. № 2. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-2-9630>
29. Ghori U. "Reverse Permissibility" in the Renewable Energy Sector: Going Beyond the US – India Solar Cells Dispute. *Asian Journal of International Law*. 2018. Vol. 8 (2). P. 322–349.
30. Johnson O. Promoting green industrial development through local content requirements: India's National Solar Mission. *Climate Policy*. 2016. Vol. 16. Issue 2. P. 178–195.
31. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 04.06.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 33. Ст. 324.
32. Про енергетичну ефективність будівель: Закон України від 22.06.2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 33. Ст. 359.
33. Гелетуха Г. Г. Аналіз механізмів стимулювання розвитку «зеленої» електроенергетики у Європейському Союзі. *Пром. теплотехніка*. 2011. Т. 33. № 5. С. 35–41.
34. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30.06.2023 року. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 82. Ст. 301.
35. Про внесення змін до деяких законів України щодо обов'язковості використання рідкого біопалива (біокомпонентів) у галузі транспорту: Закон України від 04.06.2024 року. *Урядовий кур'єр*. 2024. № 143.
36. Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива: Закон України від 21 травня 2009 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 40. Ст. 577.
37. Митний кодекс України від 13.03.2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. Ст. 552.
38. Павлига А. В. Правове регулювання використання альтернативних джерел енергії в Україні: дис. доктора філос. 081 Право. Одеса, 2023. 231 с.
39. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 5 Закону України «Про усунення дискримінації оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» та ч. 1 ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність» (справа про оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями) від 29.01.2002 року у справі № 1-17/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-02#Text> (дата звернення: 01.07.2024 року)
40. Рішення Господарського суду Чернігівської області від 28 травня 2008 року у справі № 18/147(6/192). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1731535> (дата звернення: 01.07.2024 року)
41. Постанова Вищого господарського суду України від 22 лютого 2012 року у справі № 20/29(11/149(6/131)). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/21675676> (дата звернення: 01.07.2024 року).

42. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 09 вересня 2014 року у справі № К/9991/11590/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40843005> (дата звернення: 01.07.2024 року)

43. Харитоновна Т. Є., Григор'єва Х. А. Особливості геліоенергетичних правовідносин в Україні (на мате-

ріалах практики). *Часопис Київського університету права*. 2021. Вип. 3. С. 224–230.

44. Григор'єва Х. А. Правове забезпечення сонячної енергетики в Україні: між протекцією, конкуренцією та байдужістю. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 41–51.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.11>

Д. В. Гринь
доктор філософії з права
orcid.org/0000-0003-1687-6923

КОНЦЕПЦІЯ БАЛАНСУ МІЖ РОБОТОЮ ТА ОСОБИСТИМ ЖИТТЯМ ПРАЦІВНИКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто теоретичні аспекти концепції балансу між роботою та особистим життям працівників, яка є актуальною проблемою сучасного суспільства. З розвитком технологій та змінами в соціально-демографічній структурі, зокрема, зростанням кількості жінок у робочій силі та збільшенням кількості домогосподарств з подвійним доходом, питання гармонійного поєднання професійних та особистих обов'язків набуває все більшої важливості.

У статті аналізуються основні теоретичні підходи до вивчення балансу між роботою та особистим життям, включаючи такі поняття, як конфлікт ролей, теорія ресурсів та компенсаційний підхід. Розглядаються різні фактори, що впливають на досягнення цього балансу, зокрема, індивідуальні особливості працівників, організаційні практики та соціокультурний контекст.

Особлива увага приділяється впливу технологій та віддаленої роботи на баланс між роботою та особистим життям. З одного боку, технології дозволяють працівникам бути більш гнучкими у виконанні своїх обов'язків, з іншого – сприяють розмиванню меж між робочим та особистим часом, що може призводити до зростання стресу та вигорання. Автор наголошує на тому, що в Україні не проводиться належний моніторинг щодо дотримання стандартів заробітної плати, робочого часу, відпусток, звільнення та виплат при звільненні.

У статті також розглядаються сучасні підходи до підтримки балансу між роботою та особистим життям, зокрема, гнучких графіків роботи та інших інструментів, що сприяють зниженню рівня стресу та підвищенню задоволеності роботою.

Висновки статті підкреслюють необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми балансу між роботою та особистим життям, який включає як індивідуальні, так і організаційні заходи. Це дозволить забезпечити високий рівень добробуту працівників, підвищити їх продуктивність та зберегти психічне і фізичне здоров'я.

Ключові слова: трудові відносини, працівник, роботодавець, баланс між роботою та життям, гнучкий режим роботи, дистанційна та надомна робота, відпустка, продуктивність праці, організація праці.

Hryn D. V. THE CONCEPT OF WORK-LIFE BALANCE FOR EMPLOYEES: A THEORETICAL ASPECT

The article examines the theoretical aspects of the concept of work-life balance, which is an urgent issue in modern society. With the development of technology and changes in the socio-demographic structure, in particular, the growth of women in the workforce and the increase in the number of households with a double income, the issue of a harmonious combination of professional and personal responsibilities is becoming increasingly important.

The article analyzes the main theoretical approaches to the study of work-life balance, including such concepts as role conflict, resource theory, and the compensation approach. Various factors affecting the achievement of this balance are considered, including individual characteristics of employees, organizational practices and the socio-cultural context.

Special attention is paid to the impact of technology and remote work on work-life balance. On the one hand, technologies allow employees to be more flexible in the performance of their duties, on the other hand, they contribute to the blurring of the boundaries between work and personal time, which can lead to increased stress and burnout. The author emphasizes that Ukraine does not conduct proper monitoring of compliance with the standards of wages, working hours, vacations, dismissal and severance payments.

The article also examines modern approaches to maintaining work-life balance, including flexible work schedules and other tools that help reduce stress and increase job satisfaction.

The conclusions of the article emphasize the need for a comprehensive approach to addressing the issue of work-life balance, which includes both individual and organizational measures. This will ensure a high level of employee well-being, increase their productivity and preserve their mental and physical health.

Key words: labor relations, employee, employer, work-life balance, flexible working hours, remote and home-based work, vacation, labor productivity, labor organization.

Постановка проблеми. Практики «балансу між роботою та особистим життям (далі – БРЖ)» набувають дедалі більшого значення через технологічні трансформації, які спричиняють розмивання меж між робочою та позаробочою сферами, збільшення кількості сімей з подвійним заробітком та одиноких батьків, а також довший робочий день,

що сприяє зростанню конфліктів між роботою та сім'єю. Крім того, через невизначеність, спричинену пандемією, збройною агресією проти України відбуваються значні зміни на робочому місці, а отже, змінюються й очікування від управління роботою та сім'єю. Працівники зазнають значних змін і тиску з боку організації, міжособистіс-

них і сімейно-робочих конфліктів, робочих стресів, і все це має значний вплив на благополуччя, задоволеність роботою та продуктивність. Робота і сім'я можуть слугувати як джерелом конфліктів, так і збагачувати одне одного. На жаль, ми не можемо говорити про сильні соціальні норми в Україні, які розглядають жінку як головну роль матері і домогосподарки, а чоловіка – як основного годувальника. Важка ситуація в країні спонукає працювати і жінок, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Крім того жінки-працівниці мають працювати на роботі з обов'язками по догляду за сім'єю і домогосподарством, не відчуваючи при цьому конфлікту між роботою і сім'єю, перевантаження, вигорання і погіршення добробуту.

В Україні не проводиться належний моніторинг щодо дотримання стандартів заробітної плати, робочого часу, відпусток, звільнення та виплат при звільненні. Існує нагальна потреба у проведенні опитувань, дослідженні практичної реалізації «балансу між роботою та особистим життям». Сьогодні ми можемо констатувати, що на багатьох робочих місцях у також бракує політики та практик, що сприяють поєднанню роботи та сім'ї, таких як доступні та якісні послуги з догляду за дітьми та гнучкий графік роботи, що дозволяє жінкам повертатися до роботи після пологів. Це є одним із рольових конфліктів і перешкод, з якими стикаються жінки-працівниці в корпоративному секторі, що заважає їм просуватися по кар'єрних сходах.

Стаття має на меті сприяти подальшому розвитку теоретичних досліджень у цій галузі та наданню рекомендацій для практичних заходів, що можуть бути впроваджені організаціями для підтримки своїх працівників у досягненні оптимального балансу між роботою та особистим життям.

Виклад основного матеріалу. Концепція «балансу між роботою та особистим життям» спочатку асоціювалася з його зв'язком із конфліктом між роботою та сім'єю. Рольовий конфлікт визначався як одночасна наявність декількох тисків, коли дотримання одного з них перешкоджає дотриманню іншого [1].

Баланс між роботою та особистим життям часто розглядається як спосіб допомогти працівникам в управлінні своїми робочими та особистими обов'язками. Це пов'язано з програмами або практиками забезпечення балансу між роботою та особистим життям, які в літературі описуються як «будь-які пільги або умови праці, що надаються роботодавцем, які допомагають працівникові збалансувати свої робочі та особисті обов'язки» [2]. У міжнародній літературі, як зазначено в цьому дослідженні, БРЖ, також відомий як дружній до сім'ї режим роботи, називається альтернативним режимом роботи або гнучким режимом роботи.

Дослідники використовують різні терміни при обговоренні концепції «балансу між роботою та особистим життям». Так, Lobel та Kossek [3] говорять, про конфлікти між роботою та сім'єю як стан, що виникає, коли участь в одній ролі несумісна з участю в іншій ролі. За визначенням Al Hazemi та Ali [4], БРЖ – це задоволеність і хороше функціонування на роботі та вдома, з мінімальним рольовим конфліктом і досягненням особистих цілей як на роботі, так і в житті, завдяки можливості використовувати відповідні засоби. Термін «баланс між роботою та особистим життям» є більш широким і включає в себе «сім'ю, суспільство, відпочинок та особистий час». БРЖ – це поєднання перевантаження ролей, втручання роботи в сім'ю та втручання сім'ї в роботу. Greenhaus та Allen наводять таке визначення, бобочо-сімейний баланс – це ступінь, до якого ефективність і задоволеність індивіда у виконанні ролей на роботі та в сім'ї добре узгоджуються з його життєвими пріоритетами [5].

Практика забезпечення балансу між роботою та особистим життям зазвичай включає гнучкий графік роботи, підтримку у виконанні обов'язків по догляду за утриманнями та надання відпусток за власним бажанням або за сімейними обставинами. Ініціативи щодо забезпечення балансу між роботою та особистим життям охоплюють різні заходи, спрямовані на підвищення добробуту та продуктивності працівників. До них відносяться гнучкі робочі графіки, такі як коригування робочого навантаження і тимчасові домовленості, які дозволяють працівникам скоротити свій робочий час. Крім того, гнучкі робочі графіки з розподіленням часом початку і закінчення роботи, а також можливості віддаленої роботи також є частиною ініціатив з ЖЦР. Крім того, впроваджуються програми охорони здоров'я та оздоровлення, спрямовані на підтримку фізичного та психічного благополуччя працівників.

В Україні окремо про концепцію БРЖ мова не йде на загальнодержавному рівні. Водночас, в Кодексі законів про працю України містяться норми про дистанційну, надомну роботу, можливість запровадження гнучкого графіку роботи, встановлення неповної зайнятості. Аналізуючи зарубіжний позитивний досвід, можемо зазначити, що ініціативи щодо забезпечення балансу між роботою та особистим життям охоплюють різні форми підтримки, включаючи консультування працівників, програми допомоги працівникам, тренінги з тайм-менеджменту, тренінги з управління стресом, а також послуги з догляду за дітьми на робочому місці або фінансову допомогу для догляду за дітьми поза робочим місцем (наприклад, субсидований догляд за дитиною). Організації пропонують ініціативи щодо забезпечення балансу між роботою та особистим життям, щоб

допомогти працівникам ефективно справлятися з вимогами роботи та особистого життя [6].

Фактор балансу між роботою та особистим життям асоціюється з потенціалом впливу на важливі питання на робочому місці, включаючи плинність кадрів, стрес, задоволеність роботою та продуктивність. Згідно з дослідженням, проведеним Delweg та Voe [7] віддалена робота сприятливо впливає на продуктивність праці, яка зростає на 75% при роботі з віддалених локацій. Крім того, баланс між роботою та особистим життям відіграє вирішальну роль як для людей, так і для організацій. З точки зору організації, баланс між роботою та особистим життям слугує фактором, що мотивує працівників до ефективної роботи. З точки зору працівників, програми забезпечення балансу між роботою та особистим життям можуть вплинути на їхнє рішення звільнитися або залишитися в організації. Зростання вимог до роботи, довгі робочі години та інтенсивність праці призвели до того, що багато працівників втрачають час на сім'ю та дозвілля [8]. Сімейні обов'язки, такі як ведення домашнього господарства, догляд за дітьми чи старіючими батьками, дохід сім'ї, підтримка подружжя, а також етап життєвого шляху можуть бути значним джерелом стресу між роботою та особистим життям і можуть створювати проблеми з розподілом часу в реальному часі. Тиск і вимоги на роботі, що виражаються як у роботі понад офіційний робочий час, необхідності з'являтися на роботі у вихідні, так і в понаднормових роботах без попередження, а також тенденція до збільшення кількості неповних сімей показали, що конфлікти в сім'ї, психічне і фізичне виснаження, а також менша кількість якісного сімейного часу мають обтяжливий вплив [2].

Гнучкий графік – це ініціатива збалансованого поєднання роботи та особистого життя, яка охоплює відпустки та відгули, догляд за дітьми, а також охорону здоров'я та благополуччя. Концепція гнучкого робочого часу спочатку була розроблена для задоволення особливих потреб жінок-працівниць і працівників, які не є частиною основної робочої сили. Зміни, що відбулися в робочому середовищі в результаті глобалізації, розвитку технологій і радикальної конкуренції, мали змінити структуру і попит на працю, що вимагало від працівників більше часу поза робочим часом. Крім того, збільшення кількості жінок на ринку праці та в сім'ях з двома робочими місцями, а також зміни в очікуваннях працівників створили попит на час, необхідний для задоволення соціальних потреб, таких як час на навчання та догляд за дітьми, хобі та дозвілля, сім'ю та громадську діяльність [6].

Це призвело до необхідності для політиків та організацій переглянути політику, програми та варіанти підтримки, щоб допомогти працівникам

досягти здорового балансу між робочими та поза-робочими обов'язками. Deery та Jago [9] у своєму дослідженні стверджують, що впровадження гнучких робочих практик, таких як гнучкий графік, віддалена робота, надання як оплачуваних, так і неоплачуваних відпусток, а також спільна робота, може позитивно вплинути на баланс між роботою та особистим життям. Метою впровадження політики балансу між роботою та особистим життям є надання гнучкого графіку роботи, зменшення стресу, пов'язаного з роботою, підвищення рівня задоволеності та добробуту працівників, тим самим зменшуючи ймовірність плинності кадрів на робочому місці. Небагато досліджень було проведено для вивчення впливу стресу, розумового навантаження та добробуту працівників нафтової промисловості, оскільки природа нафтогазової галузі передбачає фізичний та розумовий стрес, велике робоче навантаження.

Morgan у своєму науковому доробку [10] підкреслив, що взаємозалежність балансу між роботою та особистим життям і благополуччям, наголосивши на позитивній кореляції між балансом між роботою та сім'єю і психологічним благополуччям.

Результати дослідження Sundaresan [11] вказують на те, що значна кількість працюючих жінок стикається з проблемою впливу роботи на особисте життя внаслідок ненормованого робочого дня та дисбалансу між робочими та сімейними обов'язками. Значними наслідками цього є підвищений рівень стресу та тривожності, розлад у сім'ї та початок професійного вигорання. Крім того, люди, які опинилися в такій ситуації, часто страждають від самозвинувачення та відчуття власної неадекватності через нездатність ефективно керувати як професійним, так і особистим життям.

Vhargava та Baral [12] виявили, що наявність сім'ї суттєво впливає на роботу, покращуючи продуктивність та сприяючи позитивним емоціям на робочому місці. Ефективна стратегія балансу між роботою та особистим життям знижує рівень стресу та підвищує задоволеність роботою у працівників, одночасно підвищуючи продуктивність та зменшуючи витрати на охорону здоров'я для роботодавців. Баланс між роботою та особистим життям означає здатність ефективно управляти та розподіляти час між робочими обов'язками та особистими справами. Він не обов'язково вимагає рівного розподілу часу між ними, а радше підкреслює важливість гнучкого балансу, який дозволяє працівникам розставляти пріоритети між організаційними, повсякденними та сімейними обов'язками відповідно до власних уподобань.

Дослідження та література, особливо в західних країнах, дедалі частіше демонструють, що організації, які пропагують і впроваджують політику та ініціативи, спрямовані на забезпечення балансу між роботою та особистим життям, здатні

залучити й утримати більшу кількість працівників порівняно з тими, де така політика відсутня. Згідно з Greenhaus та Allen [5], баланс між роботою та особистим життям – це ступінь, до якого ефективність та задоволеність людини як у роботі, так і в сім'ї узгоджуються з її особистими життєвими потребами. Більше того, незбалансованість між роботою та особистим життям може призвести до зниження мотивації, психологічних розладів, підвищення рівня стресу та конфліктів у сім'ї, тим самим погіршуючи благополуччя працівників.

Висновки. Концепція балансу між роботою та особистим життям працівників є складною та багатовимірною, охоплюючи різні аспекти як професійної, так і особистої сфер життя. Теоретичний аналіз показує, що успішне досягнення цього балансу залежить від ряду чинників, включаючи індивідуальні особливості працівників, організаційні практики та політику, а також соціокультурні контексти. Зокрема, дослідження підкреслюють важливість гнучких графіків роботи, підтримки з боку керівництва, а також наявності ресурсів для справлення зі стресом і напругою.

Розвиток технологій та зростання віддаленої роботи створюють як нові можливості, так і виклики для досягнення балансу між роботою та особистим життям. Важливо, щоб організації розробляли та впроваджували ефективні стратегії для підтримки своїх працівників, включаючи політики «права на відключення», що можуть значно сприяти зниженню рівня стресу та підвищенню загального добробуту працівників.

Загалом, створення сприятливих умов для балансу між роботою та особистим життям потребує комплексного підходу, що включає як індивідуальні, так і організаційні заходи. Тільки за таких умов можна забезпечити високий рівень задоволеності роботою, підвищення продуктивності та збереження психічного і фізичного здоров'я працівників.

Література

1. Kahn, R. L., Wolfe, D. M., Quinn, R. P., Snoek, J. D., & Rosenthal, R. A. *Organizational Stress: Studies in Role Conflict and Ambiguity*. Hoboken, NJ: John Wiley. 1964.
2. Cascio, W. F. *Costing Human Resources: The Financial Impact of Behaviour in Organizations*. Boston, MA: Thompson Learning. 2000.
3. Lobel, S. A., & Kossek, E. E. Human resource strategies to support diversity in work and personal lifestyle: Beyond the 'family-friendly' organization. In E. E. Kossek and S. A. Lobel (Eds.). *Managing Diversity: Human Resource Strategies for Transforming the Workplace*. 1996. pp. 232–245.
4. AlHazemi, A. A., & Ali, W. The notion of work-life balance determining factors, antecedents and consequences: A comprehensive literature survey. *International Journal of Academic Research and Reflection*, 2016. № 4(8), pp. 74–85.
5. Greenhaus, J. H., & Allen, T. D. Work-family balance: Exploration of a concept. Paper presented at the Family and Work Conference, Provo, UT. 2006.
6. McCarthy, A. Work-life balance in the public sector: The Irish experience, *Women in Management Review*, 2004. № 20(1), pp. 37–55.
7. Delwer, A., & Boe, O. Is working from home working, for the leaders in the creative industry? Bachelor Thesis. Jönköping University. Dex, S., & Bond, S. (2005). *Measuring work-life balance and its covariates*. *Work, Employment and Society*, 2020. № 19(3), pp. 627–637.
8. Haworth, J., & Lewis, S. Work, leisure and well-being. *British Journal of Guidance & Counselling*, 2005. № 33(1), pp. 67–79.
9. Deery, M., & Jago, L. A framework for work-life balance practices: Addressing the needs of the tourism industry. *Tourism and Hospitality Research*, 2009. № 9(2), pp. 97–108.
10. Morgan, W. Work-life balance and psychological well-being in men and women. PhD Dissertation. Auburn University. 2013.
11. Sundaresan, S. Compelling evidence of the need for corporate work-life balance initiatives: Results from a national survey of stressful life events. *International Journal of Employment Counseling*, 2007. № 38, pp. 38–44.
12. Bhargava, S., & Baral, R. Antecedents and consequences of work-family enrichment among Indian managers. *Psychological Studies*, 2009. № 54(3), pp. 213–225.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351:342.9:314.15(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.12>

О. В. Галуцько
аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права
orcid.org/0000-0002-6065-4300

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

В статті з'ясовано міжнародно-правові стандарти міграційної політики Європи. Міграційні процеси впливають на всі сфери суспільного життя, включаючи економіку, соціальну сферу, безпеку та культуру. За останні десятиліття Європа зіткнулася зі значним збільшенням міграційних потоків, що викликано як економічними, так і політичними причинами. Зокрема, політична нестабільність у багатьох регіонах світу, військові конфлікти, порушення прав людини та екологічні катастрофи змушують мільйони людей залишати свої домівки та шукати кращого життя в інших країнах. Україна, як частина європейського континенту, також не залишається осторонь цих процесів. Від початку незалежності, країна зазнала значних змін у сфері міграційної політики, що обумовлено як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Зокрема, агресія з боку Російської Федерації та окупація частини української території призвели до значного збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб та біженців. Доведено, що міжнародні правові стандарти, що регулюють міграційні процеси, мають вирішальне значення для формування ефективної міграційної політики в будь-якій країні. Європейський Союз та інші міжнародні організації розробили численні нормативні акти, спрямовані на забезпечення прав мігрантів, інтеграцію іммігрантів, а також боротьбу з нелегальною міграцією. Особливо актуальною є необхідність укладення угод про спільне використання робочої сили та про соціальне забезпечення мігрантів з країнами, які є основними пунктами призначення для українських трудових мігрантів. Такі угоди допоможуть знизити негативні наслідки міграції, зокрема втрату трудового та інтелектуального потенціалу. Визначено, що особливу увагу слід приділити розробці та впровадженню програм щодо підготовки фахівців, які будуть затребувані як на українському, так і на європейському ринках праці. Це допоможе не лише знизити рівень безробіття серед молоді, але й сприяти циркуляції інтелектуального капіталу між Україною та країнами ЄС. На завершення, варто зазначити, що міграційна політика України повинна базуватися на принципах забезпечення прав людини, захисту національних інтересів та дотримання міжнародних стандартів. Тільки такий підхід дозволить ефективно управляти міграційними процесами, забезпечувати захист прав мігрантів та сприяти сталому розвитку країни в умовах глобалізації та інтеграції.

Ключові слова: адміністративний орган, публічне адміністрування, міграційні процеси, імміграція, міграція, міжнародно-правові стандарти.

Haluncko O. V. INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF MIGRATION POLICY

The article examines the international legal standards of Europe's migration policy. Migration processes affect all spheres of public life, including economy, social sphere, security and culture. In recent decades, Europe has faced a significant increase in migration flows, caused by both economic and political reasons. Political instability in many regions of the world, military conflicts, human rights violations and environmental disasters force millions of people to leave their homes and seek a better life in other countries. Ukraine, as a part of the European continent, does not remain aloof from these processes either. Since the beginning of independence, the country has undergone significant changes in the field of migration policy, which is due to both internal and external factors. In particular, the aggression by the Russian Federation and the occupation of part of the Ukrainian territory led to a significant increase in the number of internally displaced persons and refugees. It has been proven that international legal standards regulating migration processes are of decisive importance for the formation of an effective migration policy in any country. The European Union and other international organizations have developed numerous regulations aimed at ensuring the rights of migrants, integration of immigrants, and the fight against illegal migration. The need to conclude agreements on the joint use of labor force and social security of migrants with countries that are the main destinations for Ukrainian labor migrants is especially urgent. Such agreements will help reduce the negative consequences of migration, in particular the loss of labor and intellectual potential. It was determined that special attention should be paid to the development and implementation of programs for the training of specialists who will be in demand both on the Ukrainian and European labor markets. This will help not only to reduce the level of unemployment among young people, but also to promote the circulation of intellectual capital between Ukraine and EU countries. In conclusion, it is worth noting that the migration policy of Ukraine should be based on the principles of ensuring human rights, protecting national interests and observing international standards. Only such an approach will allow effective management of migration processes, protection of migrants' rights and promotion of sustainable development of the country in the conditions of globalization and integration.

Key words: administrative body, public administration, migration processes, immigration, migration, international legal standards.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та інтеграції світових економік питання міграції набувають особливої актуальності. Міграційні процеси впливають на всі сфери суспільного життя, включаючи економіку, соціальну сферу, безпеку та культуру. За останні десятиліття Європа зіткнулася зі значним збільшенням міграційних потоків, що викликано як економічними, так і політичними причинами. Зокрема, політична нестабільність у багатьох регіонах світу, військові конфлікти, порушення прав людини та екологічні катастрофи змушують мільйони людей залишати свої домівки та шукати кращого життя в інших країнах. Україна, як частина європейського континенту, також не залишається осторонь цих процесів. Від початку незалежності, країна зазнала значних змін у сфері міграційної політики, що обумовлено як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Зокрема, агресія з боку Російської Федерації та окупація частини української території призвели до значного збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб та біженців. Актуальність дослідження міжнародно-правових стандартів міграційної політики обумовлена необхідністю адаптації українського законодавства до європейських та міжнародних норм. Це дозволить забезпечити ефективне управління міграційними процесами, захист прав мігрантів та інтеграцію України до європейського правового простору. Враховуючи, що міграція має як позитивні, так і негативні наслідки для країни, важливо знайти оптимальний баланс між захистом національних інтересів та дотриманням міжнародних зобов'язань у сфері прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням пов'язаних з міграційними процесами свою увагу приділяли такі науковці, як В. Б. Авер'янов, М. А. Баламуш, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, Н. П. Бортник, В. Д. Гавловський, В. М. Галунько, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, В. І. Демченко, Є. В. Додін, С. С. Єсімов, Р. А. Калюжний, А. П. Комзюк, С. В. Ківалов, В. В. Коваленко, Л. В. Коваль, С. Ф. Константінов, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, В. І. Курило, М. В. Лошицький, Н. С. Мороз, А. В. Новіченко, В. І. Олефір, О. І. Остапенко, В. П. Петков, Ю. І. Римаренко, В. І. Терещенко, В. О. Шамрай, В. К. Шкарупа та ряд інших вчених, але переважна більшість із них досліджували міграційні процеси, які відбуваються в Україні.

Мета статті полягає в тому щоб дослідити та проаналізувати міжнародно-правові стандарти міграційної політики Європи та запропонувати шляхи застосування в законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Одним з ключових аспектів міграційної політики в Європі є вивчення міжнародно-правових документів,

таких як Женевська конвенція про статус біженців 1951 року, Директива Ради 2001/55/ЄС та інші нормативні акти, що регулюють питання тимчасового захисту, надання притулку та інтеграції мігрантів які встановлюють мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту переміщеним особам у випадку масового напливу. Важливо також враховувати практику застосування цих норм у різних країнах ЄС, що дозволить виявити як успішні, так і проблемні моменти у сфері міграційної політики. У своїй роботі Г. Юзіков, зазначав, що одним з основних пріоритетів Європейського союзу у сфері міграційної політики має бути сприяння розвитку країн проходження, щоб стабілізувати їх населення. В області контролю над міграційними потоками кожна країна повинна залишатися вільною у визначенні своїх можливостей щодо інтеграції та числа іноземних громадян, яких вона може прийняти. На різних історичних етапах у міграційній політиці зарубіжних держав переважала та чи інша її складова частина, яка й визначала її сутність в аналізованій період. У сучасних умовах цією складовою частиною є міграційна політика, яка характерна для більшості розвинених країн, що виявляють великий інтерес до мігрантів: їх національність, професія, кваліфікація, вік, сімейний стан і тому подібне. На останні характеристики звертається особлива увага як з урахуванням ситуації на ринку праці, так і виходячи з демографічних міркувань, що особливо характерно для Австралії, Канади, Аргентини, Німеччини й інших [1].

Саме тому, важливо зазначити основоположну Конвенцію про статус біженців, прийнято в Женеві 28 липня 1951 року та вона є основним міжнародним документом, що визначає поняття «біженець» і встановлює загальні підстави для надання статусу біженця, залишаючись актуальною і сьогодні, захищаючи права біженців по всьому світу. Окрім того, визначає біженця як особу, яка з обґрунтованих побоювань переслідування за ознакою раси, релігії, національності, приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами своєї країни національності і не може або не бажає повернутися туди. Конвенція забороняє висилку біженців на території, де їхнє життя або свобода під загрозою, гарантує ряд прав, таких як: право на працю, житло, освіту, соціальне забезпечення, свободу пересування та видачу документів. Також гарантує адміністративну допомогу та доступ до судових установ на рівних умовах з громадянами приймаючої країни, хоча спеціально не регулює питання возз'єднання сім'ї. Стаття 28 зобов'язує видавати біженцям документи для подорожей, а також підкреслює важливість дотримання прав людини, включаючи захист від дискримінації.

Конвенція визначає підстави для виключення осіб із захисту за серйозні злочини і підстави для припинення статусу біженця. Вона також підкреслює важливість співпраці з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) і розширює міжнародний захист завдяки Протоколу 1967 року, який знімає часові та географічні обмеження, забезпечуючи захист більшій кількості людей по всьому світу [2]. Наступною не менш важливою є Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року, яка встановлює мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у випадку масового напливу переміщених осіб. Вона прийнята з метою ефективного та скоординованого підходу до міграційної політики серед держав-членів Європейського Союзу (ЄС). Тимчасовий захист визначається як виключний захід для забезпечення негайного та тимчасового захисту переміщеним особам з країн, де виник масовий наплив через збройний конфлікт, епідемію, природне лихо або інші подібні події. Держави-члени ЄС повинні надавати тимчасовий захист переміщеним особам, які прибувають до їхньої території, що включає дозвіл на проживання, доступ до працевлаштування, освіти, медичної допомоги та соціальних послуг. Директива передбачає тісну співпрацю між державами-членами для забезпечення рівномірного розподілу зусиль та відповідальності щодо прийому переміщених осіб, включаючи механізми обміну інформацією та координацію через відповідні органи ЄС. Держави-члени повинні забезпечити, щоб переміщені особи, які отримують тимчасовий захист, мали можливість подати заяву на отримання статусу біженця відповідно до Женевської конвенції 1951 року. Директива встановлює мінімальні стандарти для умов проживання, доступу до медичної допомоги, освіти та працевлаштування для осіб, що знаходяться під тимчасовим захистом. Ці стандарти мають бути дотримані усіма державами-членами. Переміщені особи, які отримують тимчасовий захист, мають право на возз'єднання з членами своїх сімей, і держави-члени повинні вживати заходів для сприяння цьому процесу. Після закінчення терміну тимчасового захисту або якщо умови у країні походження покращилися, держави-члени можуть вживати заходів для повернення переміщених осіб на їхню батьківщину, що має бути здійснено безпечним та упорядкованим способом, з повагою до прав людини. Директива також передбачає механізми фінансової підтримки та солідарності між державами-членами для забезпечення належного виконання зобов'язань щодо тимчасового захисту. Європейська Комісія повинна регулярно переглядати та оцінювати виконання директиви державами-членами, щоб забезпечити її ефективність та відповідність мінливим обставинам [3].

Таким чином, директива Ради 2001/55/ЄС є важливим документом, що встановлює міжнародно-правові стандарти міграційної політики у випадку масового напливу переміщених осіб. Вона забезпечує комплексний підхід до надання тимчасового захисту та координує зусилля держав-членів ЄС у цій сфері, сприяючи гуманному та ефективному вирішенню проблем переміщених осіб.

У своїй роботі В. Чуенко, зазначено, що ЄС, в зоні відкритих кордонів і свободи пересування, країни-члени розділяють однакові фундаментальні цінності та спільний підхід до гарантування високих стандартів захисту для біженців, які визначаються спільною міграційною політикою, правовою основою якої є установчі договори ЄС – Договір про ЄС 1992 р. та Договір про функціонування ЄС 1957 р. разом із доданими протоколами, Хартія ЄС про основоположні права 2000 р. та Женевська конвенція про захист біженців 1951 р., на яку прямо вказано у ст. 78 ДФЄС, відповідно до якої «Союз розвиває спільну політику притулку, допоміжного та тимчасового захисту з метою надання належного статусу будь-якому громадянину третьої країни, що потребує міжнародного захисту, і забезпечення дотримання принципу невидворення. Ця політика повинна відповідати Женевській конвенції від 28 липня 1951 р. та Протоколу від 31 січня 1967 р. про статус біженців, а також іншим договорам у цій сфері [4]. Важливим є Глобальний договір про безпечну, впорядковану та регульовану міграцію, відомий також як Глобальний пакт про міграцію, був прийнятий у 2018 році країнами-членами ООН. Цей важливий документ став першим глобальним угодою, яка охоплює всі аспекти міжнародної міграції, акцентуючи увагу на правах людини та безпеці, він визначає ключові міжнародно-правові стандарти міграційної політики. У ньому підкреслюється необхідність забезпечення безпечної, впорядкованої та регульованої міграції, підтримуючи держави в розробці національних політик, що зменшують ризики та виклики для мігрантів і забезпечують належний контроль над міграційними процесами. Пакт акцентує на захисті прав мігрантів на всіх етапах їхнього пересування, включаючи принципи недискримінації і забезпечення прав людини, а також закликає до міжнародної співпраці для досягнення спільних цілей в управлінні міграцією. Він надає рекомендації для створення ефективних механізмів регулювання міграційних потоків, включаючи контроль за кордонами і управління нелегальною міграцією, та підкреслює важливість участі мігрантів у соціально-економічному розвитку країн прийому і країн походження. Глобальний пакт також передбачає розробку політик, що сприяють організованому поверненню мігрантів та їхній реінтеграції, акцентуючи на боротьбі з корупцією і злов-

живаннями у сфері міграції. Документ закликає до підвищення обізнаності та освіти щодо міграційних питань, розширення міжнародного співробітництва і встановлення механізмів моніторингу і звітності для оцінки реалізації зобов'язань. Глобальний договір є значним кроком у напрямку поліпшення міжнародного управління міграцією та захисту прав мігрантів, пропонуючи комплексний та координаційний підхід до цієї глобальної проблеми [5]. Не можемо не погодитись із думкою, науковиці О. Малиновської, яка досліджуючи міграційну політику ЄС зазначала, що огляд стратегічних планів розвитку спільної міграційної політики ЄС у контексті перспектив міграції українців до Європи дає підстави для кількох висновків. По-перше, передбачене новим Пактом щодо міграції та притулку розширення каналів легальної міграції, передусім для кваліфікованої робочої сили, водночас із посиленням протидії нелегальній міграції, спонукатиме українців до більш упорядкованих переміщень до європейських країн. Це, безумовно, сприятиме покращанню умов праці, забезпеченню їхніх прав, але посилюватиме ризики перетворення частини тимчасової трудової міграції на постійну і, отже, подальших втрат трудового та інтелектуального потенціалу країни. У той же час пропозиції Єврокомісії щодо поглиблення співпраці у сфері міграції з країнами-сусідами відкривають для України нові можливості для послаблення негативних наслідків міграційних процесів. Актуально вчергове порушити питання про укладення з країнами призначення трудових мігрантів з України угод про спільне використання робочої сили та про соціальне забезпечення мігрантів і трансфер зароблених ними соціальних прав на Батьківщину. Варта обговорення можливість підтримки європейськими партнерами програм сприяння реінтеграції мігрантів, які повертаються, у т. ч. примусово, за угодою про реадмісію. Певні перспективи для розвитку освітньої сфери в Україні містить і «партнерство щодо талантів», у рамках якого, вірогідно, з'явиться можливість отримати допомогу у підготовці в Україні фахівців певного профілю, в котрих зацікавлені країни ЄС і український ринок праці, пошуку шляхів трансформації відпливу мізків з України на їхню взаємовигідну циркуляцію [6]. А, на думку Ю. Чайковського та Р. Харитонова інститути ЄС змогли та можуть ефективно розширити сферу своєї компетенції також у сфері міграції. Маастрихтський договір запровадив так звану звичайну законодавчу процедуру, згідно з якою законодавчу владу в ЄС поділяють Європейський парламент та Рада Європейського Союзу. Законодавча ініціатива належить Європейській Комісії, яка подає законодавчу пропозицію; потім правила обговорюються парламентом та радою. Для прийняття нового законодав-

чого акта потрібна згода обох цих органів. З часів Ніццького договору 2003 року звичайна законодавча процедура охоплювала більшість сфер, пов'язаних з міграцією, координованих на рівні ЄС, що значно збільшило повноваження Європейського парламенту щодо прийняття рішень у цій сфері. Фактично Європейський парламент виявився головним прихильником лібералізації міграційної політики ЄС. Більшість Європарламенту підтримала рішення, сприятливі для іммігрантів та їхніх сімей, та положення, що посилюють координацію дій ЄС у цих сферах. Однак основним опонентом парламенту, який виступає за обмежувальні рішення щодо міграції, є Рада Європейського Союзу. Завдяки процедурі спільного прийняття рішень численні законодавчі акти, які в запропонованих Європейською Комісією версіях, а також після внесення змін парламентом, внесли значні зміни лібералізації, були «згладжені» на рівні Ради прихильниками обмеження імміграції держав-членів[7]. Отже, міжнародні правові стандарти, що регулюють міграційні процеси, мають вирішальне значення для формування ефективної міграційної політики в будь-якій країні. Європейський Союз (ЄС) та інші міжнародні організації розробили численні нормативні акти, спрямовані на забезпечення прав мігрантів, інтеграцію іммігрантів, а також боротьбу з нелегальною міграцією. Україна, як країна з високим рівнем міграції, повинна активно імплементувати ці міжнародні стандарти у своє національне законодавство. Це дозволить не лише забезпечити належний захист прав мігрантів, але й сприяти більш ефективному управлінню міграційними процесами. Особливо актуальною є необхідність укладення угод про спільне використання робочої сили та про соціальне забезпечення мігрантів з країнами, які є основними пунктами призначення для українських трудових мігрантів. Такі угоди допоможуть знизити негативні наслідки міграції, зокрема втрату трудового та інтелектуального потенціалу. Крім того, важливою є співпраця з європейськими партнерами у сфері реінтеграції мігрантів, які повертаються до України. Програми підтримки реінтеграції можуть включати допомогу у працевлаштуванні, навчанні та соціальній адаптації, що сприятиме поверненню мігрантів до активного життя в Україні.

Висновки. Таким чином, особливу увагу слід приділити розробці та впровадженню програм щодо підготовки фахівців, які будуть затребувані як на українському, так і на європейському ринках праці. Це допоможе не лише знизити рівень безробіття серед молоді, але й сприяти циркуляції інтелектуального капіталу між Україною та країнами ЄС. На завершення, варто зазначити, що міграційна політика України повинна базуватися на принципах забезпечення прав людини, захисту

національних інтересів та дотримання міжнародних стандартів. Тільки такий підхід дозволить ефективно управляти міграційними процесами, забезпечувати захист прав мігрантів та сприяти сталому розвитку країни в умовах глобалізації та інтеграції.

Література

1. Юзіков Г. С. Міжнародно-правові основи міграційної політики: кримінологічний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал* С. 210–213. 2020. URL. http://lsej.org.ua/5_2020/52.pdf
2. Конвенція про статус біженців 1951 року. *UNHCR*. 2021. URL. https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2021/07/UNHCR70_Key_Messaging_ukr.pdf
3. Директива Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому. *Liga-zakon*. 2023. URL. <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=2>
4. Чуенко В. І. Актуальні питання правового регулювання статусу біженців у Європейському Союзі. *Право і безпека у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції* : зб. ст. та тез наук.п овідомл. за матеріалами дискус. панелі II Харків. міжнар. юрид. форуму (Харків, 28 вересня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 165–174.
5. Глобальний договір щодо біженців. Коротка довідка від агенства ООН у справах біженців. 2018. URL: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2018/09/%D0%93%D0%BB%D0%BE%>
6. Малиовська О. А. Сучасний розвиток міграційної політики ЄС та міграційні перспективи України. Європейські цінності. *Demography and social economy*. № 2 (44). 2021. С. 92–109.
7. Чайковський Ю., Харитонов Р. Формування міграційної політики Європейського Союзу та її зв'язок з політикою безпеки. *Університетські наукові записки*. Випуск 6 (84). 2021. С. 138–151.

УДК 342.6; 343.9
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.13>

І. В. Глиняний
доктор філософії,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-7573-1658

В. В. Марчук
асистент кафедри міжнародної та кримінальної юстиції
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-8545-9114

АНТИКОРУПЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Антикорупційна діяльність у сфері публічних закупівель в Україні є надзвичайно важливою для забезпечення ефективного та прозорого використання державних ресурсів. Ця сфера може ставати об'єктом корупційних зловживань через великі обсяги коштів і численних учасників процесу. Основною метою є створення умов, за яких корупція стає неможливою або надзвичайно важкою, важливим також є забезпечення підзвітності та прозорості всіх процедур під час публічних закупівель, з урахуванням інтересів всіх його учасників.

Одним із ключових аспектів, який розглядається в статті є модернізація відкритості інформації. Це передбачає як вже існуючі правові механізми, серед яких публікація всіх даних про тендери, включаючи оголошення, умови участі, результати відбору та деталі виконання контрактів, так і ті, що можуть з'явитись у майбутньому, як автоматизовані системи перевірки цін на послуги чи товари, які замовляє держава, зобов'язання надавати офіційні пояснення щодо ціноутворення таких послуг та товарів, та інше. Така відкритість дозволяє громадськості, журналістам та неурядовим організаціям здійснювати моніторинг і контроль за процесами закупівель, що значно знижує можливості для корупції.

Використання сучасних технологій, зокрема електронних систем закупівель, значно підвищує прозорість і зменшує ризик корупційних дій. Такі системи, як Prozorro, автоматизують процеси та забезпечують рівний доступ до участі у тендерах для всіх потенційних постачальників. Це не лише робить процес більш відкритим, але й знижує можливості для змови та маніпуляцій. В статті розглядаються шляхи модернізації існуючої системи Prozorro, з огляду на більш ефективну боротьбу з корупцією та монополією з боку учасників.

Важливою складовою антикорупційної діяльності є контроль та аудит з боку незалежних органів. Регулярні перевірки та аудити допомагають виявляти порушення та недоліки, забезпечуючи відповідальність усіх учасників процесу. Не менш важливим є навчання та підвищення кваліфікації осіб, що займаються закупівлями. Вони повинні бути добре обізнані з антикорупційним законодавством, методами запобігання корупції та етичними стандартами.

Антикорупційна діяльність у сфері публічних закупівель включає комплекс заходів, спрямованих на створення умов, за яких корупція стає неможливою, а також на підвищення прозорості та ефективності використання державних коштів. Головний напрям модернізації публічних закупівель повинен розвиватися саме в напрямі створення умов, в яких корупції складно розвиватися, з використанням сучасних технологій, громадськості, державних механізмів, а також норм міжнародного права.

Ключові слова: публічні закупівлі, антикорупційна діяльність, антимонопольний комітет України, громадські організації, антикорупційне законодавство, державний бюджет.

Глиняний І. В., Марчук В. В. ANTI-CORRUPTION ACTIVITIES IN THE SPHERE OF PUBLIC PROCUREMENTS

Anti-corruption activity in the field of public procurement in Ukraine is extremely important to ensure efficient and transparent use of public resources. This area can become the object of corruption abuses due to large amounts of funds and numerous participants in the process. The main goal is to create conditions under which corruption becomes impossible or extremely difficult, as well as ensuring accountability and transparency of all procedures during public procurement, taking into account the interests of all its participants.

One of the key aspects considered in the article is the modernization of information openness. This includes both existing legal mechanisms, such as the publication of all data on tenders, including announcements, conditions of participation, selection results and details of contract execution, and those that may appear in the future, such as automated systems for checking prices for services or goods ordered by the state, the obligation to provide official explanations regarding the pricing of such services and goods, etc. Such openness allows the public, journalists and non-governmental organizations to monitor and control procurement processes, which significantly reduces opportunities for corruption.

The use of modern technologies, in particular electronic procurement systems, significantly increases transparency and reduces the risk of corruption. Systems like Prozorro automate processes and ensure equal access to tenders for all potential suppliers. This not only makes the process more open, but also reduces the opportunities for collusion and manipulation. The article considers ways to modernize the existing Prozorro system, with a view to a more effective fight against corruption and monopoly on the part of the participants.

Control and audit by independent bodies is an important component of anti-corruption activities. Regular inspections and audits help identify violations and deficiencies, ensuring accountability of all participants in the process. It is also important to train and improve the qualifications of persons involved in procurement. They should be well versed in anti-corruption legislation, corruption prevention methods and ethical standards.

Anti-corruption activities in the field of public procurement include a set of measures aimed at creating conditions under which corruption becomes impossible, as well as at increasing the transparency and efficiency of the use of public funds. The main direction of modernization of public procurement should develop precisely in the direction of creating conditions in which corruption is difficult to develop, using modern technologies, the public, state mechanisms, as well as norms of international law.

Key words: public procurement, anti-corruption activities, anti-monopoly committee of Ukraine, public organizations, anti-corruption legislation, state budget.

Постановка проблеми. Система публічних закупівель може ставати об'єктом маніпуляцій з боку зацікавлених осіб, які використовують службові повноваження для особистої вигоди. Це може включати змову між учасниками тендерів, підкуп чиновників, фальсифікацію документів і непрозорість процесів прийняття рішень. Як наслідок, кошти, які могли б бути спрямовані на розвиток інфраструктури, освіти, охорони здоров'я або інших сфер, витрачаються нераціонально, у зв'язку з чим їх використання є менш ефективним.

Відсутність належного контролю та аудиту, а також недостатня прозорість процесів закупівель створюють сприятливі умови для корупції. Незважаючи на впровадження деяких реформ і нових технологій, корупційні схеми продовжують існувати, що також є предметом нашого дослідження у статті.

Таким чином, для подолання цієї проблеми необхідно впроваджувати комплексні заходи, спрямовані на підвищення прозорості, посилення контролю та підзвітності, а також на активне залучення громадськості до процесів моніторингу. Лише за таких умов можна сподіватися на зменшення рівня корупції у сфері публічних закупівель та забезпечення ефективного використання державних ресурсів на благо суспільства.

Проблема корупції у сфері публічних закупівель виникає в усіх демократичних країнах світу, яка потребує вирішення та впровадження нових підходів, для подолання неефективного розподілу державних коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальну уяву про розуміння сутності публічних закупівель та його місце у структурі державно-правових відносин можливо проаналізувати у роботах Ю. Халіна, В. О. Буцький, Н. Ткаченко, К. С. Крицька, М. Карлін, Н. Зdirко, Н. Синютка, О. Курило, С. Москалюк, О. Лаговська, С. Легенчук, С. Свірко, Н. Суходольська.

Метою статті є всебічне дослідження можливостей та перспектив публічних закупівель в Україні з боку підвищення ефективності антикорупційної діяльності. Це включає аналіз поточного стану публічних закупівель, визначення основних проблем існуючого законодавства у цій сфері, а також розгляд сучасних технологій і методів, що можуть бути застосовані для покращення прозорості, під-

звітності та ефективності публічних закупівель. Також, метою статті є аналіз ефективності антикорупційної діяльності в сфері публічних торгів та можливих рішень щодо оптимізації такого процесу задля ефективного використання коштів з державного бюджету.

Виклад основного матеріалу. Організація системи державних закупівель повинна здійснюватися на основі певних принципів. Ці принципи можуть розумітися як основи, положення, засади, правила, норми чи вимоги. Вони є семантично подібними поняттями, які наукова спільнота та законодавці трактують як у широкому (основи, положення, засади), так і у вузькому сенсі (правила, норми, вимоги).

Принципи мають визначальний характер щодо регулювання антикорупційної діяльності в сфері публічних закупівель, адже вони визначають форму та обсяги, де починаються приватні інтереси учасників такого процесу, які повинні захищатися державою та мати недискримінаційний характер.

У вузькому значенні принципи можуть інтерпретуватися науковою спільнотою як правила, норми, вимоги, що можуть використовуватися як до учасників, замовників, громадських організацій, так і до законодавця, який має на меті модернізувати такий процес [1, с. 21].

Закон України «Про публічні закупівлі» в ч. 1 ст. 5 чітко визначає загальні принципи, в рамках яких повинна визначатися антикорупційна діяльність і які основні засади вона не повинна порушувати, а саме: добросовісна конкуренція серед учасників; максимальна економія, ефективність та пропорційність; відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель; недискримінація учасників та рівне ставлення до них; об'єктивне та неупереджене визначення переможця процедури закупівлі/спрощеної закупівлі; запобігання корупційним діям і зловживанням [2].

Якщо говорити про антикорупційну діяльність в сфері публічних закупівель, можливо говорити про те, що треба зосередити увагу на таких принципах, як максимальна економія, ефективність та пропорційність; відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель.

Автори акцентують на тому, що роль електронних закупівель у боротьбі з корупцією в Україні може бути переоціненою. Зокрема, Н. Ткаченко

вказує на це, що «електронні аукціони в країнах ЄС не є окремим способом закупівлі, не спрямовані на вирішення проблем корупції та значного зменшення ціни закупівлі, але є суттєвим фактором прозорості, зниження операційних витрат замовників і постачальників, простішого управління закупівельним процесом через автоматизацію» [3].

Але, у цієї думки є як противники, так і прихильники. Прозорість, є одним з головних факторів боротьби з корупцією, у зв'язку з чим не можливо повністю погодитися з думкою шановного автора у повному обсязі.

Проблеми корупції в сфері публічних закупівель виникають у всіх розвинутих країнах світу, як зазначає О. Костенко «ЄС, без сумніву, має найбільш розвинену систему державних закупівель, що слугує орієнтиром для багатьох країн світу. Проте зазначимо, що корупція у сфері державних закупівель поглинає понад 2 млрд. євро щороку по всій території ЄС» [4].

Більшість систем державних закупівель в ЄС ґрунтуються на спільних цілях і реалізуються через законодавчі норми. Вони впроваджуються через підзаконні акти. Цілі включають економічну ефективність, прозорість та підзвітність. Важливо, щоб товари закуповувалися на найкращих можливих умовах. Цілі забезпечення прозорості в процесі закупівель полягають у забезпеченні прозорості процесу закупівель, запобігання корупції. Корупція у сфері закупівель може набувати різних форм і виникати на різних етапах процесу.

Фінансовий моніторинг та контроль з боку банківських структур більш розвинений в країнах ЄС, на що потрібно звертати увагу під час модернізації закону України «Про публічні закупівлі».

Прозорість тісно пов'язана з іншими цілями. Наприклад, хабарі можуть перешкоджати замовникам укладати контракти з найкращими постачальниками, впливаючи таким чином на цільове використання коштів. Крім того, корупція може перешкодити постачальникам брати участь у тендерах, тому підтримка прозорості також забезпечує справедливе та рівне ставлення. Прозорість у процесах закупівель важлива як для функціонування уряду, так і для суспільної довіри.

Законодавство України визначає коло державних органів, які можуть приймати участь в антикорупційній діяльності в сфері публічних закупівель, а саме: Рахункова палата, Антимонопольний комітет України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю, здійснюють контроль у сфері публічних закупівель у межах своїх повноважень, визначених Конституцією та законами України [2].

Але, також можуть приймати участь і інші правоохоронні органи України в межах своєї компе-

тенції, що значно розмиває коло обов'язків у сфері публічних закупівель. Важливо зазначити, що публічні закупівлі – це придбання товарів, робіт і послуг, що закупаються замовником у межах єдиної процедури закупівлі, щодо яких учасникам дозволяється подавати тендерні пропозиції або пропозиції на переговорах [5].

Саме тому для боротьби з корупцією у цій сфері потрібно звертати увагу на реальні потреби держави при формуванні закупівлі на товари або послуги, ціни на ринку, а також терміновості державного замовлення. У зв'язку з чим важливо, що б держава надавала доступ громадським організаціям, ЗМІ, до інформації щодо необхідності тієї чи іншої закупівлі, зобов'язуючи державні органи надавати офіційні відповіді щодо цільового призначення коштів та необхідності таких витрат. Це буде надавати змогу громадськості приймати участь у розподілі державних коштів, які ґрунтуються на податках, визначених законодавством, що так чи інакше належить народу України.

Ще одним важливим механізмом у боротьбі з корупцією в сфері державних закупівель може стати Система економічного аналізу, яка повинна бути трансформована таким чином, щоб відповідати потребам усіх учасників цих закупівель, займаючи важливу позицію у формуванні інформаційного простору публічних закупівель. Необхідно оцінювати не лише результати публічних закупівель, а й вплив кожного учасника закупівель, зокрема держави в цілому. Також мають оцінюватися наслідки для кожного учасника, і, зокрема, держави в цілому.

На основі результатів аналізу розробляються і обґрунтовуються управлінські рішення. Економічний аналіз передуює рішенням і діям, обґрунтовує їх і є базою виробництву, забезпечуючи його ефективність. Він дозволяє знизити невизначеність при ухваленні управлінського рішення, заснованого на догадках і інтуїції [6].

Разом із тим, зростає потреба у використанні сучасних технологій в боротьбі з корупційними злочинами, які також можуть відбуватися під час публічних закупівель. Насамперед, розробка автоматизованих систем, що зможуть оцінювати реальну вартість товару або послуг з вартістю, яка вказана в специфікації під час проведення публічних торгів, може значно зменшити корупційні ризики. Антимонопольний комітет України повинен завжди мати змогу технологічно реформуватися задля забезпечення потреб суспільства в сфері боротьби з корупцією, виконуючи роль головного державного органу не тільки по боротьбі з монополією, а й з усіма корупційними ризиками під час торгів з використанням коштів державного бюджету.

В наш час, постає потреба також в аналізі публічних закупівель в умовах воєнного стану.

Протягом 2022 року і сьогодні, в умовах воєнного стану, процедури закупівель постійно змінюються. Фахівці у сфері публічних закупівель продовжують активно відстежувати поточні законодавчі зміни та шукати шляхи застосування нових вимог на практиці, в тому числі у сфері оборонних закупівель. Деякі законодавчі зміни у сфері публічних закупівель стали корисними інструментами для спрощення процесу закупівель, тоді як інші викликають суперечки та потребують доопрацювання, що викладено в науковій статті [7].

Зазначається, що в умовах війни держава повинна звертати увагу на нагальні потреби та проводити публічні закупівлі в більш прищвидшеному варіанті, особливо тих питань, що стосуються обороноздатності держави, що може ускладнювати антикорупційну діяльність у цій сфері під час такого режиму.

Наразі до Закону про закупівлі введено поняття «ступінь локалізації виробництва» та врахування цього показника протягом наступних десяти років при закупівлі високотехнологічних товарів вартістю понад 200000 гривень. Запровадження нового поняття «ступінь локалізації виробництва» також передбачає зміну процедур публічних закупівель шляхом встановлення обов'язкових вимог щодо локалізації виробництва товарів.

Це може теж ускладнювати контроль за такими торгами з використанням коштів державного бюджету під час воєнного стану, але ці питання можуть бути вирішені у майбутньому, після його завершення, у зв'язку з чим можливо буде реалізувати підсилення контролю з боку громадських, а також міжнародних організацій за процесом публічних закупівель.

Контроль міжнародних партнерів за відбудуванням України після війни також повинен лаконічно інтегруватися в систему Prozorro, що не тільки буде підсилювати боротьбу з корупційними чинниками, а й підвищувати довіру до витрат коштів державного бюджету України з боку міжнародної спільноти.

Висновки. Аналіз протидії корупції в сфері публічних закупівель підкреслює критичне значення ефективної антикорупційної політики для забезпечення прозорості та довіри в державних закупівлях. Досягнення спільних цілей, впровадження суворих законодавчих норм, а також вдосконалення механізмів контролю та підзвітності можуть ефективно запобігати корупції на різних етапах вищезазначеного процесу. Для успішного виконання антикорупційних заходів у сфері публічних закупівель необхідна постійна увага до дотримання принципів прозорості, ефективності та додержання жорстких стандартів у сфері публічних закупівель. Україна повинна захищати як внутрішні стандарти державних торгів, так і міжнародні принципи публічних закупівель, які

є прикладом недискримінації учасників такого процесу, ефективності, а також прозорості розподілу державних коштів.

Важливої уваги потребують такі ефективні рішення зниження корупції в сфері публічних закупівель як модернізований фінансовий аналіз специфікації замовника на ті чи інші товари або послуги, автоматизована система перевірки реальних цін, підсилення повноважень Антимонопольного комітету України стосовно замовників торгів, а також впровадження механізмів, які б мали змогу надати більшої прозорості для ЗМІ та громадських організацій, щодо розподілу державних коштів під час публічних закупівель.

Державні закупівлі є одним з основних чинників, що визначають розмір державного бюджету та забезпечують потреби країни в товарах, необхідних для вирішення соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та безпеки її громадян, забезпечення конституційних прав на освіту та охорону здоров'я, а також відтворення та збільшення валового внутрішнього продукту країни.

У зв'язку з чим, антикорупційна програма, що модернізує процес публічних закупівель завжди буде актуальним запитанням перед суспільством і потребувати нових шляхів її вирішення.

Звісно, під час режиму воєнного стану потрібно враховувати умови, в яких знаходиться замовник, особливо в сфері обороноздатності країни, де мають бути послаблення з боку правоохоронних органів України задля підвищення строків розподілу державних коштів на потреби суспільства, яке знаходиться в стані війни.

Література

1. Artyukh, O. V. (2016). Pryntsypy kontrolyu: problematyka vyznachennya [Control Principles: Problems of Determination]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Seriya: Mizhnarodni eko-nomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo [Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy], 6 (1), pp. 20–25 (in Ukrainian).
2. Про публічні закупівлі. Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 9, ст. 89 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19/conv#n927>.
3. Ткаченко Н. Електронні публічні закупівлі: досвід країн ЄС та впровадження його в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 10. С. 471–477.
4. Костенко О., Порівняльно-правовий аналіз процедур публічних закупівель в Україні та Європейському Союзі URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/1/part_2/2018-1_2.pdf#page=44
5. Зdirko Н.Г. Державне регулювання та контроль у сфері публічних закупівель. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2019. № 3-4. URL: <http://ibo.tneu.edu.ua/index.php/ibo/issue/archive>; Мулик Т.О., Зdirko Н.Г. Методологічний інструментарій аналізу публічних закупівель. *Ефективна економіка*. 2020. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/70.pdf

6. Oliinyk, O.V. (2008), Rozvytok ekonomichnoho analizu v umovakh instytutsiinykh zmin [Development of economic analysis in the context of institutional change], ZhDTU, Zhytomyr, Ukraine, P. 653.

7. Пантелеймоненко А., Мілька А., Павленко О. Публічні закупівлі в Україні в умовах воєнного стану. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2476/2395>.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.14>**В. В. Гуглей***аспірант кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-5389-1025*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розглядається фінансова безпека як правова категорія, її складові, а також правові механізми забезпечення фінансової безпеки в Україні. Дослідження теорії фінансової безпеки включає аналіз наукових підходів, оцінку ефективності нормативно-правового регулювання та визначення основних загроз і викликів для фінансової системи держави. Це дозволяє розробити комплексні заходи, спрямовані на зміцнення фінансової безпеки та забезпечення сталого економічного розвитку України.

Для України, яка стикається з численними економічними викликами та загрозами, фінансова безпека є особливо важливою. Забезпечення фінансової безпеки дозволяє зміцнити економічну стабільність, підвищити інвестиційну привабливість, забезпечити соціальну захищеність населення та сприяти сталому економічному розвитку. Особливе значення має ефективне управління державним боргом, стабільність банківської системи та забезпечення прозорості й ефективності бюджетного процесу.

Фінансова безпека як правова категорія є фундаментальним елементом національної безпеки та економічної стабільності України. Вона охоплює комплекс правових норм і механізмів, спрямованих на захист фінансової системи від внутрішніх і зовнішніх загроз. Для забезпечення фінансової безпеки необхідні ефективне законодавче регулювання, надійні механізми нагляду та контролю, антикризове регулювання та міжнародне співробітництво. Сильна фінансова безпека сприятиме сталому економічному розвитку та підвищенню якості життя громадян України.

Фінансова безпека як правова категорія відображає систему правових норм, спрямованих на захист фінансової системи держави від різноманітних загроз. Це включає правове регулювання діяльності фінансових установ, державного бюджету, ринків капіталу, валютних операцій та податкової системи. Правова природа фінансової безпеки полягає в створенні правових умов, які забезпечують стійкість та розвиток фінансової системи.

Ключові слова: фінансова безпека держави, національна безпека, економічна безпека, фінансові інтереси, фінансова система.

Gugley V. V. GENERAL THEORETICAL AND LEGAL FEATURES OF THE FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE

The article considers financial security as a legal category, its components, as well as legal mechanisms for ensuring financial security in Ukraine. The study of the theory of financial security includes the analysis of scientific approaches, the evaluation of the effectiveness of legal regulation and the identification of the main threats and challenges for the financial system of the state. This makes it possible to develop comprehensive measures aimed at strengthening financial security and ensuring sustainable economic development of Ukraine.

For Ukraine, which faces numerous economic challenges and threats, financial security is particularly important. Ensuring financial security makes it possible to strengthen economic stability, increase investment attractiveness, ensure social security of the population and promote sustainable economic development. Of particular importance is the effective management of the public debt, the stability of the banking system, and ensuring the transparency and efficiency of the budget process.

Financial security as a legal category is a fundamental element of national security and economic stability of Ukraine. It covers a complex of legal norms and mechanisms aimed at protecting the financial system from internal and external threats. Effective legislative regulation, reliable supervision and control mechanisms, anti-crisis regulation and international cooperation are necessary to ensure financial security. Strong financial security will contribute to sustainable economic development and increase the quality of life of Ukrainian citizens.

Financial security as a legal category reflects a system of legal norms aimed at protecting the state's financial system from various threats. This includes legal regulation of the activities of financial institutions, the state budget, capital markets, currency operations and the tax system. The legal nature of financial security consists in creating legal conditions that ensure the stability and development of the financial system.

Key words: financial security of the state, national security, economic security, financial interests, financial system.

У сучасних умовах, з огляду на складну ситуацію в соціальній, економічній, політичній та інших сферах суспільного життя, дослідження різних аспектів національної безпеки – державної, економічної, політичної, військової, правової тощо – набувають все більшої актуальності. Ці дослідження здійснюються науковцями різних сфер, що підкреслює багатогранність зазначеного явища.

Фінансова безпека є одним із ключових компонентів національної безпеки України. Вона забез-

печує стійкість та стабільність фінансової системи держави. В умовах сучасних економічних, політичних та соціальних викликів, що постали перед Україною, питання забезпечення фінансової безпеки набуває особливої актуальності.

Фінансова безпека є фундаментальною передумовою стабільного функціонування національної економіки та створення умов для сталого економічного зростання. Стабільність фінансової системи дозволяє мінімізувати ризики економічних

криз, підтримувати стабільність національної валюти та забезпечувати стійкість банківського сектору. Це, своєю чергою, є критично важливим для залучення іноземних інвестицій та підтримки внутрішнього інвестиційного клімату.

За своєю природою фінансова безпека є досить багатогранним явищем і обумовлюється існуванням багатьох чинників. Однією з ключових складових фінансової безпеки є бюджетна безпека. Збалансований державний бюджет, ефективне управління державним боргом та адекватна податкова політика є основними умовами фінансової стабільності. Надійна бюджетна система дозволяє державі виконувати свої соціальні зобов'язання перед громадянами, фінансувати національні програми та підтримувати розвиток інфраструктури. Банківська безпека також відіграє важливу роль у забезпеченні фінансової безпеки. Стабільність банківської системи гарантує збереження коштів громадян і підприємств, сприяє розвитку кредитування та інвестиційної діяльності. Надійність банківської системи є запорукою економічної стабільності та довіри з боку громадян до фінансових інститутів.

Валютна безпека є ще одним важливим аспектом фінансової безпеки. Стабільний валютний курс та ефективний контроль за валютними операціями дозволяють знизити ризики валютних криз та забезпечити стабільність національної валюти. Це сприяє зростанню експорту, зниженню залежності від імпорту та покращенню платіжного балансу країни.

Податкова безпека забезпечує справедливий розподіл податкового навантаження, що сприяє зростанню економічної активності та зниженню рівня тіньової економіки. Ефективна податкова політика сприяє наповненню державного бюджету та забезпечує фінансування важливих соціальних програм.

Соціальна стабільність також залежить від забезпечення фінансової безпеки. Вона гарантує своєчасне фінансування соціальних виплат, пенсій, стипендій та інших соціальних програм, що є важливим чинником соціальної захищеності населення.

Забезпечення фінансової безпеки в Україні є комплексним завданням, що вимагає координації зусиль з боку державних органів, фінансових установ та суспільства в цілому. Ефективне законодавче регулювання, надійні механізми контролю та моніторингу, а також стратегічне планування є ключовими інструментами для досягнення цієї мети.

Варто зазначити, що на сьогоднішній день поняття «фінансова безпека» не є всебічно дослідженим та вивченим, але це не зменшує актуальності дослідження даної категорії, а навпаки – дає підстави для досліджень у цій сфері.

В умовах глобалізації, інтеграційних процесів та зростання фінансових ризиків дослідження теорії фінансової безпеки набуває особливої актуальності. Це поняття охоплює широкий спектр економічних, політичних та соціальних аспектів, які впливають на стабільність та розвиток фінансової системи країни.

Аналіз існуючих наукових підходів та визначень цього поняття дають підстави для теоретичного осмислення фінансової безпеки.

Різні науковці пропонують власні трактування фінансової безпеки, що обумовлено багатогранністю та комплексністю цього явища. Однією з ключових проблем є визначення критеріїв та індикаторів, які дозволяють оцінити рівень фінансової безпеки держави.

Деякі науковці розглядають фінансову безпеку як стан захищеності фінансових інтересів держави, що забезпечує її економічну незалежність, стійкість фінансової системи та здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. Інші акцентують увагу на стійкості бюджетної системи та ефективності податкової політики як ключових елементів фінансової безпеки. Аналіз різних підходів дозволяє створити більш комплексне розуміння сутності фінансової безпеки та визначити основні напрямки її забезпечення.

З погляду забезпечення рівноваги фінансова безпека держави – це стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, страхової та фондової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю попередити зовнішню фінансову експансію, забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [1].

Фінансова безпека держави обумовлена: захищеністю фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; достатнім рівнем фінансової незалежності, стабільності та стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників, що загрожують національним інтересам у фінансовій сфері; здатністю фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання [2].

У загальному, фінансову безпеку держави можна визначити через сукупність певних властивостей. Зокрема, це захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; достатній рівень фінансової незалежності, стабільності та стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання [3].

Схоже комплексне визначення фінансової безпеки пропонує і інший автор досліджень даної тематики. Зокрема, фінансова безпека розглядається як сукупність: ступеня захищеності фінансових інтересів; рівня забезпеченості суб'єктів усіх рівнів управління фінансовими ресурсами; стану складових фінансового ринку; якості фінансових інструментів і послуг; стану фінансових потоків в економіці, що дозволяє вважати її одним з найважливіших системоутворюючих елементів економічної безпеки держави [4].

Фінансова безпека держави – це захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави раціонально використовувати фінансові ресурси [5].

Нормативно-правове регулювання фінансової безпеки в Україні здійснюється через систему законодавчих та підзаконних актів, які визначають засади фінансової політики держави, механізми управління державними фінансами, регулювання банківської діяльності, валютного ринку та податкової системи.

Одним із таких актів є Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р. Вона окреслює основні загрози та виклики у сфері фінансової безпеки, а також шляхи їх подолання. Концепція не оперує поняттям «фінансова безпека», але окреслене нею коло відносин що регулюються відповідає об'єктам фінансової безпеки. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері України є стратегічним документом, який визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення фінансової безпеки країни. Вона формулює засади, принципи та пріоритети дій державних органів, спрямованих на зміцнення фінансової стійкості та захист національних інтересів у фінансовій сфері. Цей документ є важливим інструментом для запобігання фінансовим кризам та мінімізації ризиків, пов'язаних з фінансовою нестабільністю. У концепції зазначено, що національна безпека у фінансовій сфері включає питання безпеки в бюджетній сфері, у сфері управління державним боргом, гарантованим державою боргом та боргом корпоративного сектору, податковій сфері, сфері фінансів реального сектору економіки, банківській сфері, сфері валютного ринку та у сферах функціонування фондового ринку та небанківського фінансового сектору [6]. Цей перелік дає підстави для окреслення структури фінансової безпеки в Україні виділяючи такі її елементи як : бюджетна безпека, податкова безпека, валютна безпека тощо.

У вітчизняному законодавстві термін «фінансова безпека» також зустрічається і у інших нормативно-правових актах. Фінансова безпека - це

стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Фінансова безпека, у свою чергу, має такі складові: банківська безпека, безпека небанківського фінансового сектору, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека [7]. Сама фінансова безпека даним документом визначається як складова економічної безпеки.

Аналогічний погляд на взаємопов'язаність фінансової та економічної безпеки демонструє і інший нормативно-правовий акт, а саме Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року затверджена указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. Відповідно до даного акту, основними викликами та загрозами у сфері фінансової безпеки є: низький рівень бюджетної дисципліни; значний обсяг дефіциту державного бюджету, що перевищує визначені Бюджетним кодексом України 3 відсотки прогнозного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України на відповідний рік, що за фактичної відсутності неборгових джерел його фінансування спричиняє зростання державного боргу та відповідного навантаження на державний бюджет; недостатній рівень фінансової інклюзії; високий рівень тінізації економіки; непослідовність правового регулювання відносин у податковій сфері; поширення явища легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо [8]. Оскільки даний нормативно-правовий акт був прийнятий у 2021 році, у ньому не включені найбільш актуальні на сьогоднішній день виклики та загрози, що були спровоковані військовим вторгненням росії на територію України.

Серед вітчизняних наукових досліджень даної проблематики справедливою є точка зору щодо визначення структури правового регулювання фінансової безпеки. У структурі фінансової безпеки України виділяють три рівні правового забезпечення:

- рівень Конституції України, яка встановлює систему державних органів, їх повноваження та механізми взаємодії;
- рівень законів;
- рівень підзаконних нормативно-правових актів [9].

Враховуючі прогалини у чинному законодавстві та дискусійність питання щодо правового забезпечення фінансової безпеки, на часі потреба з'ясування сутності фінансової безпеки як явища, що вимагає правового регулювання, націленого на усунення фактів та чинників, що призводять до створення загроз у сфері формування, розподілу та використання фондів грошових коштів

держави, органів місцевого самоврядування та господарюючих суб'єктів і захисту національних інтересів держави та громадян [10].

Важливою складовою нормативно-правового забезпечення фінансової безпеки є також міжнародні договори та угоди, які регулюють фінансові відносини між державами та сприяють гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Україна є учасником ряду міжнародних договорів та угод, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки та сприяння стабільності фінансової системи. Зокрема:

– Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Угода про асоціацію, підписана у 2014 році, містить положення щодо співпраці в фінансовій сфері, включаючи зобов'язання України щодо дотримання фінансових стандартів ЄС, боротьби з корупцією, запобігання відмиванню грошей та фінансуванню тероризму;

– Меморандум про економічну та фінансову політику з Міжнародним валютним фондом (МВФ). Україна уклала меморандуми з МВФ в рамках програм фінансової допомоги, таких як Програма розширеного фінансування (Extended Fund Facility) та інші. Ці меморандуми визначають конкретні заходи економічної політики, які повинна здійснити Україна для отримання фінансової підтримки;

– Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацією доходів, отриманих злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (Страсбурзька конвенція). Ця конвенція спрямована на посилення міжнародного співробітництва у боротьбі з відмиванням грошей. Україна у 2011 році приєдналася до конвенції, що допомагає боротися з нелегальними фінансовими потоками;

– FATF. Україна є членом регіональної групи з фінансових дій – Moneyval, яка діє в рамках FATF. Відповідно до стандартів FATF, Україна зобов'язана впроваджувати заходи для запобігання відмиванню грошей та фінансуванню тероризму;

– Конвенція ООН проти корупції (UNCAC). Ця конвенція зобов'язує країни-учасниці, включаючи Україну, впроваджувати заходи для запобігання корупції, включаючи фінансові аспекти, такі як відмивання грошей і незаконне збагачення.

Очевидно, що для забезпечення усім умови і вимог відповідно до договорів та угод учасником яких є Україна, використовуються різні правові механізми. Умовно, їх можна поділити на декілька складових: законодавче регулювання, нагляд та контроль, антикризове регулювання, міжнародне співробітництво.

Законодавче регулювання зосереджується на ухваленні законів, які регулюють діяльність фінансових установ, податкову політику, бюджетний процес та валютні операції. Це включає закони про банки та банківську діяльність,

про державний бюджет, про податки та збори, про валютне регулювання тощо.

Нагляд та контроль є тим обов'язковим чинником що є вкрай необхідним для ефективної діяльності фінансових установ з боку державних органів, таких як Національний банк України, Міністерство фінансів, Державна податкова служба та інші.

Антикризове регулювання полягає у впровадженні заходів для запобігання та подолання фінансових криз, включаючи підтримку банківської системи, стабілізацію валютного курсу та забезпечення бюджетної збалансованості.

Міжнародне співробітництво та участь у міжнародних фінансових організаціях, підписання міжнародних угод є запорукою зміцнення фінансової безпеки держави.

Отже, на основі вищевикладеного можна сформулювати декілька висновків.

По-перше, фінансова безпека є ключовим елементом національної безпеки будь-якої держави, зокрема України. Це комплексний показник, що охоплює стабільність фінансової системи, здатність держави захищати свої фінансові інтереси та забезпечувати економічну стабільність і розвиток.

По-друге, фінансову безпеку можна визначити як стан фінансової системи держави, який забезпечує стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, сприяє стабільному економічному розвитку та соціальній стабільності. Вона включає в себе захист від фінансових криз, стабільність банківської системи, ефективне функціонування ринків капіталу, а також надійність бюджетної системи.

По-третє, фінансова безпека включає кілька ключових складових, кожна з яких відіграє важливу роль у загальній стабільності фінансової системи:

– бюджетна безпека: забезпечення стабільного та збалансованого бюджету, уникнення дефіциту бюджету та ефективне управління державним боргом;

– банківська безпека: стабільність банківської системи, здатність банків виконувати свої зобов'язання та уникати банкрутств;

– валютна безпека: стабільність національної валюти, запобігання різким коливанням валютних курсів та зниження залежності від іноземних валют;

– інвестиційна безпека: сприятливий інвестиційний клімат, захист прав інвесторів та стимулювання внутрішніх і зовнішніх інвестицій;

– податкова безпека: ефективна податкова політика, яка забезпечує справедливий розподіл податкового навантаження та стабільні надходження до бюджету.

По-четверте, фінансова безпека як правова категорія відображає систему правових норм, спрямованих на захист фінансової системи дер-

жави від різноманітних загроз. Це включає правове регулювання діяльності фінансових установ, державного бюджету, ринків капіталу, валютних операцій та податкової системи. Правова природа фінансової безпеки полягає в створенні правових умов, які забезпечують стійкість та розвиток фінансової системи.

Література

1. С.М. Фролов, О.В. Козьменко, А.О. Бойко. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів : навч. посіб. Суми: УАБС НБУ, 2015. 332 с.
2. Білоус В.Т., Тернущак М.М. Категорія «фінансова безпека держави» у теоретико-правовому вимірі // Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса. м. Ірпінь, 26 жовтня 2023 року. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. 312 с
3. Марченко О. М., Пушак Я. Я., Ревак І. О. Фінансова безпека держави : навч. посібник. Львів, 2020. 356 с.
4. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). К. : Київ. нац. торг.-екоп. ун-т, 2004. 759 с.
5. Сухоруков А.І. Проблеми фінансової безпеки України : монографія (передмова акад. НАН України С.І. Пирожкова). К. : НІПМБ, 2004. 117 с.
6. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 15.08.2012 № 569-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80#Text> (дата звернення 18.06.2024 р.)
7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення 18.06.2024 р.)
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України; Стратегія від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> (дата звернення 18.06.2024 р.)
9. Проць І.М. Нормативно-правове забезпечення фінансової безпеки в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», 2023. № 5 С.385-390.*
10. Гетманець, О. Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право, 2020. № 3. С. 218-223.* DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.37>

УДК 351.74; 343.9
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.15>

Т. І. Демчук
доктор філософії з права,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-0955-1816

А. В. Марущак
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-4611-4906

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ

Правоохоронні органи України виконують ряд важливих обов'язків для забезпечення миру, стабільності та безпеки в державі. Їхня діяльність спрямована на захист національних інтересів, прав і свобод громадян, а також на підтримання правопорядку та законності. У період введеного режиму воєнного стану на території України постає питання щодо тлумачення обов'язків правоохоронних органів у сфері захисту Вітчизни, її незалежності, державних кордонів та суверенітету. Україна стикається з численними викликами, такими як військова агресія, тероризм, організована злочинність та кіберзагрози. Правоохоронні органи відіграють ключову роль у протидії цим загрозам та забезпеченні національної безпеки. Відповідно до законодавства, правоохоронні органи це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

У даній статті здійснено аналіз основних аспектів Захисту України правоохоронними органами, які полягають у забезпеченні правопорядку, боротьбі зі злочинністю, проведенні антитерористичної операції, охороні державного кордону, захисті критичної інфраструктури, розслідування воєнних злочинів тощо. Окрім цього, було прогнано основні функції та обов'язки правоохоронних органів, які пов'язані із захистом Вітчизни.

Виділено ряд обов'язків правоохоронних органів, які пов'язані з охороною Вітчизни. Вони спрямовані на забезпечення правопорядку та захист громадян від злочинності, захист нашої держави від зовнішнього агресора, протидію кіберзагрозам, забезпечення інформаційної безпеки та боротьби з дезінформацією тощо.

Ключові слова: правоохоронні органи, захист України, захист Вітчизни, незалежність та територіальна цілісність, обов'язки правоохоронних органів.

Demchuk T. I., Marushchak A. V. LAW ENFORCEMENT BODIES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF FULFILLING THE OBLIGATION TO PROTECT THE MOTHERLAND

Law enforcement agencies of Ukraine perform a number of important duties to ensure peace, stability and security in the state. Their activities are aimed at protecting national interests, rights and freedoms of citizens, as well as maintaining law and order and legality. During the period of martial law imposed on the territory of Ukraine, the question arises regarding the interpretation of the duties of law enforcement agencies in the field of protection of the Motherland, its independence, state borders and sovereignty. Ukraine faces numerous challenges, such as military aggression, terrorism, organized crime and cyber threats. Law enforcement agencies play a key role in countering these threats and ensuring national security. According to the law, law enforcement agencies are the prosecutor's office, the National Police, the security service, the Military Law and Order Service of the Armed Forces of Ukraine, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the state border protection authorities, the Bureau of Economic Security of Ukraine, bodies and institutions for the execution of punishments, pretrial detention centers, state authorities financial control, fish protection, state forest protection, other bodies that perform law enforcement or law enforcement functions.

This article analyzes the main aspects of the Protection of Ukraine by law enforcement agencies, which consist in ensuring law and order, fighting crime, conducting an anti-terrorist operation, protecting the state border, protecting critical infrastructure, investigating war crimes, etc. In addition, the main functions and duties of law enforcement agencies related to the protection of the Motherland were explained.

A number of duties of law enforcement agencies related to the protection of the Motherland are highlighted. They are aimed at ensuring law and order and protecting citizens from crime, protecting our state from external aggressors, countering cyber threats, ensuring information security and combating disinformation, etc.

Key words: defense of Ukraine, defense of the Motherland, law enforcement agencies, independence and territorial integrity, duties of law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Актуальні проблеми захисту Вітчизни широко обговорюються на вітчизняному та міжнародному рівнях. Насамперед, це пов'язано із введеним в нашої державі режиму воєнного стану. Думки науковців з приводу цього включають різні аспекти – від теоретичних обґрунтувань до прикладних досліджень у галузі безпеки, оборони та правоохоронної діяльності. Зокрема, вони пов'язані з необхідністю розвитку комплексної системи національної безпеки, що включає військові, економічні, інформаційні, екологічні та інші складові. Важливим аспектом є інтеграція України до систем колективної безпеки, таких як НАТО. Також, акцентують увагу на модернізації та реформуванні Збройних сил України й збільшення ефективності діяльності правоохоронних органів, які є важливою складовою захисту держави.

Саме ефективна діяльність правоохоронних органів у процесі здійснення повноважень щодо Захисту Вітчизни активно обговорюється серед науковців, зокрема це стосується реформування системи правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, організованою злочинністю та тероризмом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження стали праці наступних вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: Л. Летнянчин, Є. Григоренко, О. Передерій, С. Погребняк, М. Савчин, О. Уварова, D. Dyzenhaus, W. Heun, C. Schmitt, M. Tushnet та інші.

Мета даної статті полягає у всебічному аналізі та дослідженні обов'язків правоохоронних органів у забезпеченні національної безпеки, правопорядку та стабільності держави.

Виклад основного матеріалу. Обов'язок захищати Вітчизну правоохоронними органами є ключовим аспектом забезпечення національної безпеки та правопорядку в державі. Це завдання включає ряд важливих функцій і обов'язків, які виконуються різними правоохоронними структурами. Проте, для початку варто зазначити, що захист Вітчизни є конституційним обов'язком кожного громадянина, не лише правоохоронних органів, адже відповідно до ст. 65 Конституції України «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» [1].

Водночас ст. 17 Основного Закону нашої держави глаголить про те, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України» [1].

Отже, проаналізувавши вищезазначені положення Конституції України слід виокремити дискусійне питання щодо доцільності застосування

одного із термінів «право» чи «обов'язок» захищати Вітчизну. У свою чергу, у п. 2.1 рішення Конституційного Суду України регламентовано, що «захист держави, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями всього Українського народу. Військова служба – це конституційний обов'язок громадян України, який полягає у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. До військовослужбовців належать особи, які проходять таку службу, зокрема у Збройних Силах України. Військовій службі передують необхідність виконання конституційного військового обов'язку, що передбачає проходження громадянами України військової служби (добровільно чи за призовом)» [2, с. 4].

Тому, ми приєднуємось до думки професора М. Савчина, котрий вважає, що «насправді маємо два аспекти конституційного обов'язку захисту Вітчизни. З одного боку, воно є правом на спротив недемократичному правлінню, яке посягає на засади конституційної демократії. Право на спротив може мати мирний характер, або поєднуватися із насиллям, або перетікати у революцію, коли змінюється суспільний лад. З другого боку, захист Вітчизни, незалежності і територіальної цілісності спрямовано насамперед на випадки запобігання та реакцію на факти зовнішньої агресії чи збройного конфлікту проти України» [3, с. 249].

Отже, враховуючи вище зазначене можна виокремити два основні аспекти захисту України. Перший аспект полягає у конституційному праві громадян протестувати недемократичному уряду виключно мирним шляхом. Другий полягає у захисті держави від зовнішнього агресора чи збройного конфлікту для нашої держави.

Переходячи до висвітлення обов'язку захисту Вітчизни правоохоронними органами у насамперед, варто зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року, правоохоронними органами є органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [4]. Зазначені органами можна об'єднати у групи за різними критеріями, проте варто наголосити, що кожен з них прямо або опосередковано виконує функції та обов'язки пов'язані із захистом нашої держави.

Проаналізувавши нормативно-правову базу, яка регулює діяльність вищезазначених органів можна виокремити наступні основні групи

обов'язків правоохоронних органів, які пов'язані із захистом Вітчизни, зокрема:

Перша група обов'язків належить до сфери забезпечення національної безпеки. Центральну роль у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності та національних інтересів відіграє Служба безпеки України (далі – СБУ). Вони протидіють шпигунству, диверсіям та іншим загрозам, що можуть зашкодити безпеці держави. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» до завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [5].

Положеннями вище зазначеного закону регламентовано великий спектр обов'язків СБУ, зокрема основними, які насамперед пов'язані із захистом Вітчизни є: здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України; забезпечувати захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань з боку окремих осіб та їх об'єднань; сприяти Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону України; прийняти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення; виконувати за дорученням Президента України інші завдання, безпосередньо спрямовані на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави; здійснювати попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів технологічного тероризму, запобігання вчиненню терористичних актів з використанням небезпечних хімічних речовин, диверсій у суб'єктів господарювання хімічної промисловості та на об'єктах критичної інфраструктури та інші [5].

Друга група обов'язків пов'язана з охороною громадського порядку. Виконання функцій щодо підтримання громадського порядку, попередження та розслідування злочинів, а також захист прав і свобод громадян належить Національній поліції України. Останні здійснюють патрулювання, забезпечують безпеку під час масових заходів та реагує на надзвичайні ситуації. бере участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану; здійснює у визначеному законом порядку протидію злочинним посяганням на об'єкти критичної інфраструктури, які загрожують безпеці громадян і порушують функціонування систем життєзабезпечення; захист об'єктів критичної інфраструктури, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі,

здійснює заходи із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів проти об'єктів критичної інфраструктури; здійснює у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями; у межах визначеної законодавством компетенції здійснює розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень [6].

Третя група обов'язків правоохоронних органів у сфері захисту Вітчизни належать органам, які захищають державний кордон. Центральне місце серед зазначених органів посідає Державна прикордонна служба України, яка відповідає за охорону державного кордону, недопущення незаконного перетину кордону, контрабанди та інших протиправних дій. Вони також здійснюють прикордонний контроль і сприяють забезпеченню національної безпеки.

Основними обов'язками у сфері галузі Вітчизни належать: припинення будь-яких спроб незаконної зміни проходження лінії державного кордону України; припинення у взаємодії із Збройними Силами України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, відповідними правоохоронними органами збройних та інших провокацій на державному кордоні України, у тому числі шляхом безпосереднього ведення бойових дій; участь у взаємодії із Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями у ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту на державному кордоні України, міжнародного збройного конфлікту та відсічі збройній агресії проти України шляхом безпосереднього ведення бойових дій; участь у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України, протимісної діяльності, а також у заходах з відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; участь у виконанні заходів територіальної оборони, а також заходів, спрямованих на додержання правового режиму воєнного і надзвичайного стану; організація запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Державної прикордонної служби України, їх виявлення та припинення, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення згідно із законами [7].

Четверта група обов'язків пов'язана з боротьбою з організованою злочинністю та корупцією, які включають в себе Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) та Державне бюро розслідувань (далі – ДБР), здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, корупцією та іншими серйозними правопорушеннями. Їх діяльність спрямована на виявлення та притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють ці злочини.

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» основними обов'язками в сфері захисту Вітчизни зазначеним органом є здійснення оперативно-розшукових заходів з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів; здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом; вжиття заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності Національного бюро, здійснює діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт [8]. Водночас, до основних обов'язків ДБР у сфері захисту Вітчизни належать вжиття заходів щодо відшкодування завданих державі збитків і шкоди, забезпечує можливості для конфіскації коштів та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, у порядку, визначеному законодавством; здійснює оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань, на підставах та в порядку, встановлених законом та інші [9].

П'ята група обов'язків пов'язана із забезпечення громадської безпеки. Правоохоронні органи здійснюють заходи з попередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, техногенних катастроф та природних лих. Це включає оперативне реагування на загрози та координацію дій з іншими державними структурами.

Шоста група обов'язків пов'язана із здійсненням антитерористичної діяльності та захисту критичної інфраструктури. СБУ та інші компетентні органи державної влади здійснюють комплекс заходів з попередження, виявлення та припинення терористичних актів. Вони проводять контррозвідувальні операції та співпрацюють з міжнародними партнерами для забезпечення антитерористичної безпеки. Що стосується захисту об'єктів критичної інфраструктури, таких як

енергетичні системи, водопостачання, транспортні мережі та інші, є важливим завданням правоохоронних органів. Це включає заходи з попередження диверсій та техногенних аварій.

Отже, правоохоронні органи України виконують зазначені вище обов'язки для забезпечення миру, стабільності та безпеки в державі. Їхня діяльність спрямована на захист національних інтересів, прав і свобод громадян, а також на підтримання правопорядку та законності. Окрім цього, Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями та правоохоронними органами інших країн для обміну інформацією, проведення спільних операцій та вдосконалення методів боротьби зі злочинністю. Це сприяє підвищенню ефективності діяльності українських правоохоронців.

Висновки. Проведений аналіз нормативно-правової бази в сфері захисту Вітчизни є однією з ключових функцій правоохоронних органів, яка включає широкий спектр завдань та обов'язків. Підводячи підсумки можна зробити наступні висновки:

По перше, правоохоронні органи України здійснюють комплексний підхід до забезпечення національної безпеки, що включає боротьбу з тероризмом, організованою злочинністю, корупцією та іншими загрозами. Їхня діяльність спрямована на підтримання правопорядку та захист прав і свобод громадян.

По друге, забезпечення надійного захисту державного кордону є однією з основних обов'язків правоохоронних органів. Державна прикордонна служба України відіграє ключову роль у запобіганні незаконному перетину кордону, контрабанді та іншим протиправним діям.

По третє, Національна поліція, Служба безпеки України та інші правоохоронні органи активно працюють над виявленням та нейтралізацією внутрішніх загроз, таких як злочинність, наркоторгівля, економічні злочини та кіберзлочинність. Це сприяє забезпеченню стабільності та безпеки всередині країни.

По четверте, ефективна діяльність правоохоронних органів потребує тісної співпраці з міжнародними партнерами. Україна активно бере участь у міжнародних правоохоронних організаціях, обмінюється інформацією та досвідом, проводить спільні операції для боротьби з транснаціональними загрозами.

По п'яте, ефективна діяльність правоохоронних органів вимагає постійного вдосконалення законодавчої бази. Це включає прийняття нових законів та нормативних актів, що відповідають сучасним викликам та загрозам, а також адаптацію до міжнародних стандартів. Водночас, важливим є формування високого рівня патріотизму серед населення та співробітників правоохоронних органів є важливим для підтримання готов-

ності до захисту Вітчизни. Це включає виховання патріотичних цінностей, поширення інформації про важливість національної безпеки та підтримку морального духу.

Таким чином, обов'язки правоохоронних органів щодо захисту Вітчизни є багатогранними та вимагають комплексного підходу, постійного вдосконалення та тісної співпраці з іншими державними структурами та міжнародними партнерами. Ці зусилля сприяють забезпеченню національної безпеки, правопорядку та стабільності в Україні.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Рішення Конституційного Суду України № 1-п(II)/2019. URL: <https://csu.gov.ua/dokument/1-rii2019>
3. Савчин М. Право на захист Вітчизни в обов'язок захищати Вітчизну. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Вип. 82: ч. 1. Ужгород. 2024. С. 247–255. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/39.pdf>
4. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>
5. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. ст. 382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/conv#n145>
6. Про Національну поліцію України: Закон України від 02.07.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. ст.379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#n162>
7. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. ст. 208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>
8. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. ст. 2051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/conv#n186>
9. Про державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. ст. 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

УДК 339.543:336.223.1:657.6(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.16>

Т. А. Латковська
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0003-3159-5994

Д. А. Біленець
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0003-0866-0698

МИТНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ОПОДАТКУВАННЯ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ: ФІНАНСОВИЙ ВПЛИВ НА ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНІ

Митний контроль та оподаткування експортно-імпорتنих операцій є критично важливими для економічної стабільності і фінансової ефективності підприємств в Україні. Стаття детально аналізує сучасний стан митного та податкового регулювання, досліджує, як нові вимоги та зміни у законодавстві впливають на витрати підприємств, що здійснюють експортно-імпорتنі операції. В умовах постійних змін у митних процедурах та податкових ставках, підприємства стикаються з новими викликами, що можуть суттєво вплинути на їх фінансові результати.

У статті розглядаються ключові аспекти митного контролю, включаючи зміни в митних тарифах, нові вимоги до декларування товарів та обов'язки щодо документального підтвердження вартості товарів. Особливу увагу приділено аналізу впливу підвищення ставок податку на додану вартість (ПДВ) і акцизних зборів на витрати підприємств, а також на рентабельність експортно-імпорتنих операцій. Висвітлюються також проблеми, пов'язані з затримками при митному оформленні, що можуть призводити до збільшення витрат і зниження ефективності бізнес-процесів. Аналіз базується на діючих нормативно-правових актах України, таких як Митний кодекс України, Податковий кодекс України, а також на актуальних постановках Кабінету Міністрів України. Використані практичні приклади і статистичні дані дозволяють наочно продемонструвати реальний вплив змін у законодавстві на фінансові результати підприємств.

Стаття містить рекомендації щодо оптимізації податкового навантаження і управління митними витратами. Обговорюються стратегії для зменшення ризиків, пов'язаних з митним контролем і оподаткуванням, включаючи впровадження ефективних систем електронного декларування і використання митних пільг. Зокрема, розглядаються переваги і недоліки різних підходів до митного оформлення товарів, а також вплив нових регуляторних норм на конкурентоспроможність українських підприємств на міжнародному ринку.

Ключові слова: митний контроль, оподаткування, експорт, імпорт, ЗЕД, фінансовий вплив, підприємство, електронне декларування, митні пільги.

Latkovska T. A., Bilenets D. A. CUSTOMS CONTROL AND TAXATION OF EXPORT-IMPORT OPERATIONS: FINANCIAL IMPACT ON ENTERPRISES IN UKRAINE

Customs control and taxation of export-import operations are critically important for the economic stability and financial effectiveness of enterprises in Ukraine. This article provides a detailed analysis of the current state of customs and tax regulation, examining how new requirements and legislative changes affect the costs for enterprises engaged in export-import operations. In the context of ongoing changes in customs procedures and tax rates, enterprises face new challenges that can significantly impact their financial outcomes.

The article addresses key aspects of customs control, including changes in customs tariffs, new requirements for goods declaration, and obligations for documentary proof of goods' value. Special attention is given to analyzing the impact of increased value-added tax (VAT) rates and excise duties on enterprise costs and the profitability of export-import operations. It also highlights issues related to delays in customs clearance, which can lead to increased costs and reduced business process efficiency. The analysis is based on current Ukrainian normative legal acts, such as the Customs Code of Ukraine, the Tax Code of Ukraine, and relevant resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Practical examples and statistical data are used to visually demonstrate the real impact of legislative changes on enterprises' financial results.

The article also includes recommendations for optimizing the tax burden and managing customs expenses. Strategies for reducing risks associated with customs control and taxation are discussed, including the implementation of effective electronic declaration systems and the use of customs incentives. Specifically, the advantages and disadvantages of different approaches to customs clearance are examined, as well as the impact of new regulatory norms on the competitiveness of Ukrainian enterprises in the international market.

Key words: customs control, taxation, export, import, foreign economic activity, financial impact, enterprise, electronic declaration, customs incentives.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем є необхідність адаптації підприємств до нових вимог митного контролю, які включають зміни в митних тарифах, нові правила декларування товарів та обов'язки щодо підтвердження їх вартості. Ці зміни можуть призводити до збільшення витрат на митне оформлення, затримок у постачанні товарів та зниження ефективності бізнес-процесів.

Ще однією значною проблемою є вплив податкового навантаження, зокрема, підвищення ставок податку на додану вартість (ПДВ) і акцизних зборів. Ці зміни можуть суттєво вплинути на витрати підприємств, особливо на ті, що активно здійснюють експортно-імпорتنі операції. Необхідність постійного моніторингу та адаптації до нових податкових умов створює додаткові ризики для фінансового управління підприємствами. Крім того, затримки при митному оформленні можуть призводити до додаткових витрат і негативно впливати на рентабельність бізнесу. Підприємства часто стикаються з проблемами в оформленні документів, що веде до збільшення витрат і затримок у постачанні товарів.

Метою дослідження є всебічний аналіз впливу митного контролю та оподаткування експортно-імпорتنих операцій на фінансові результати підприємств в Україні. Це передбачає оцінку сучасного стану митних процедур і податкового регулювання, вивчення їх впливу на витрати і фінансову стабільність підприємств, а також аналіз основних проблем і викликів, що виникають у процесі виконання митних і податкових вимог. Важливим завданням є розробка практичних рекомендацій для оптимізації управлінських процесів, зниження витрат та підвищення ефективності експортно-імпорتنих операцій, а також оцінка впливу нових регуляторних норм на конкурентоспроможність українських підприємств на міжнародному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені та практики активно досліджують проблеми, пов'язані із частими змінами у митному та податковому законодавстві, зокрема в аспектах декларування, митних тарифів і податкових ставок. Незважаючи на значну кількість публікацій, існує потреба в більш глибокому та комплексному аналізі впливу змін у регуляторних нормах на фінансову діяльність підприємств.

Виклад основного матеріалу. Митний контроль і оподаткування експортно-імпорتنих операцій є критично важливими компонентами для забезпечення економічної стабільності та фінансової ефективності підприємств в Україні. В умовах глобалізації та інтеграції до міжнародних ринків ці процеси набувають особливого значення, впливаючи на конкурентоспроможність, рентабельність та фінансову стабільність підприємств.

Українська правова база, що регулює ці аспекти, включає Митний кодекс України [3], Податковий кодекс України [5], Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [7] та інші нормативні акти, які визначають правила здійснення митного контролю та оподаткування.

О. П. Федотов зазначав, що митний контроль є різновидом державного контролю, отже, він має здійснюватися на принципах: законності, системності, систематичності, дієвості, гласності. Також митному контролю властиві й специфічні принципи, що відрізняють його від деяких інших видів державної контрольної діяльності, серед них принципи: вибірковості, мінімізації митних процедур, безперервності. Основним цілями митного контролю є: дотримання усіма громадянами й суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності митного законодавства, а також порядку сплати митних платежів при переміщенні товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України; недопущення на територію України заборонених до ввезення товарів, предметів і небезпечних речовин; запобігання контрабанді й порушенням митних правил [12, с. 47].

Митний контроль є важливою складовою регулювання зовнішньоекономічної діяльності та забезпечення економічної безпеки держави. Суть митного контролю полягає у запобіганні порушенням митного та податкового законодавства, забезпеченні надійного обліку товарів, що переміщуються через митний кордон, а також у зборі належних митних платежів. Митний контроль спрямований на забезпечення законності міжнародної торгівлі, захисту національних інтересів, а також на підтримку стабільного функціонування внутрішнього ринку.

Основними завданнями митного контролю є виявлення та запобігання контрабанді, недекларуванню товарів, ухиленню від сплати митних зборів та інших порушень, що можуть завдати шкоди економічним інтересам держави. Відповідно до Митного кодексу України [3], митний контроль охоплює весь спектр операцій, пов'язаних з переміщенням товарів через митний кордон, включаючи огляд товарів, перевірку документів, визначення митної вартості та нарахування митних платежів.

Війна росії проти України зумовила необхідність швидких змін у законодавстві, спрямованих на спрощення митного оформлення товарів, необхідних для забезпечення національної безпеки та підтримки цивільного населення. Введення воєнного стану торкнулося, зокрема, ліцензій та квот на експорт товарів, що регулюється Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Відповідно до цього закону, уряд України має право встановлювати обмеження на експорт певних

товарів, що вимагає отримання відповідних ліцензій та квот. Верховна Рада України неодноразово змінювала перелік товарів, для яких потрібні дозволи та/або квоти на експорт, у зв'язку з потребами національної безпеки та економіки. Проте декларування товарів для митного оформлення здійснюється у звичайному порядку, що регулюється Митним кодексом України.

Припинено видачу на ввезення та анулювання вже раніше виданих дозволів на видавничу продукцію з РФ, фактично повна заборона до ввезення; продовжено строк звільнення брухту чорних і кольорових металів від оподаткування ПДВ до 2027 року [9, с. 105].

Зміни в митному та податковому регулюванні, впроваджені у 2024 році, включають комплексний перегляд митних тарифів, нові вимоги до декларування товарів, а також нові обов'язки щодо підтвердження їх вартості. Підприємства зобов'язані надавати більш детальні документи для підтвердження вартості товарів, що включають не тільки рахунки-фактури, але й контракти, товарно-транспортні накладні, акти прийому-передачі тощо. Це створює додаткове адміністративне навантаження на підприємства та може призвести до затримок у митному оформленні.

Інтенсивний розвиток торгівлі та економічного співробітництва на міжнародному рівні вимагає від України не лише адаптації до нових умов, але й активного формування ефективних митних стратегій, спрямованих на підтримку конкурентоспроможності та розвитку власної економіки [1, с. 257].

Податкове законодавство України є однією з найбільш регульованих сфер, що впливає на економічну діяльність підприємств. Основним податком, який сплачують імпортери, є податок на додану вартість (ПДВ), нараховується на всі товари, що імпортуються на територію України, крім тих, що звільнені від оподаткування (стаття 206 ПКУ). Це включає більшість промислових товарів, продуктів харчування, сировини та матеріалів, що використовуються у виробничих процесах. ПДВ є одним із основних джерел доходу державного бюджету, тому його нарахування та сплата мають вирішальне значення для фінансової стабільності країни.

Сплата ПДВ під час митного оформлення товарів створює додатковий фінансовий тягар для підприємств, особливо для малого та середнього бізнесу, який часто не має достатніх оборотних коштів для покриття цих витрат. Це може призвести до касових розривів, що впливають на здатність підприємств своєчасно виконувати свої фінансові зобов'язання.

Окрім ПДВ, підприємства-імпортери зобов'язані сплачувати ввізне мито, яке регулюється Законом України «Про митний тариф» [8]. Розмір мита залежить від типу товару та його походжен-

ня. Наприклад, для товарів, що ввозяться з країн, які мають з Україною угоди про вільну торгівлю, можуть застосовуватися пільгові ставки мита. Проте товари з інших країн можуть підлягати сплаті значних митних зборів, що впливає на їх кінцеву вартість на ринку.

Акцизний податок, відповідно до Закону України «Про акцизний податок» [6], застосовується до певних категорій товарів, таких як алкоголь, тютюнові вироби, нафтопродукти та автомобілі. Ставка акцизного податку може суттєво збільшити вартість таких товарів, що впливає на їх доступність та конкурентоспроможність на внутрішньому ринку.

Важливим аспектом митного оформлення імпорту є також декларування товарів. Згідно зі статтею 257 Митного кодексу України, підприємства зобов'язані подавати митні декларації, що містять точну інформацію про товар, його походження, митну вартість та інші характеристики. Зміни у вимогах до декларування, впроваджені у 2024 році, передбачають надання додаткових документів, які підтверджують вартість товарів, що може ускладнити процес митного оформлення та призвести до затримок.

Експортні операції мають свої особливості з точки зору оподаткування. В Україні експорт товарів звільнений від сплати ПДВ, що є стимулюючим фактором для підприємств-експортерів. Відповідно до статті 195 ПКУ, ставка ПДВ для експортних операцій встановлюється на рівні 0%, що означає можливість повернення сплаченого ПДВ на матеріали та сировину, використані для виробництва експортованих товарів.

Процедура повернення ПДВ є важливим аспектом фінансового планування для підприємств-експортерів. Однак, ця процедура може бути складною та тривалою, що створює певні фінансові ризики. Для отримання повернення підприємства повинні подати пакет документів до податкових органів, який включає митні декларації, контракти з іноземними покупцями, транспортні документи та інші підтвердження факту експорту. Непередбачені затримки у поверненні ПДВ можуть суттєво вплинути на ліквідність підприємств та їх здатність виконувати свої фінансові зобов'язання.

Як зазначає В. Синчак, що відшкодування можуть одержати платники ПДВ, в яких, з одного боку, наявне від'ємне значення податку на додану вартість, а з іншого – такі особи повинні документально підтвердити правомірність його отримання за результатами перевірки [10, с. 156].

Крім того, підприємства-експортери повинні враховувати можливі зміни в податковому законодавстві, які можуть вплинути на їх фінансові результати. Наприклад, введення нових правил оподаткування або зміни в ставках ПДВ можуть

суттєво вплинути на розмір відшкодувань, які вони можуть отримати. Зокрема, зміни, внесені до Податкового кодексу України у 2024 році, стосуються додаткових вимог щодо документального підтвердження факту експорту, що може ускладнити процес повернення ПДВ.

Також варто зазначити, що експорт товарів, які підлягають акцизному оподаткуванню, може вимагати сплати акцизного податку, якщо товар не вивезений з митної території України в установлені строки. Це регулюється статтею 212 ПКУ, яка встановлює порядок оподаткування акцизних товарів при експорті. Якщо підприємство не дотримується цих строків, воно може бути зобов'язане сплатити акцизний податок у повному обсязі, що може суттєво вплинути на його фінансові результати.

Держава відіграє вирішальну роль у цій системі контролю, встановлюючи та забезпечуючи дотримання правил, що вимагають дотримання певних стандартів. Це може включати розробку національних стандартів, визнання міжнародних стандартів та впровадження схем сертифікації [2, с. 66].

Підвищення ставок податку на додану вартість (ПДВ) і акцизних зборів є значущим чинником, що впливає на витрати підприємств, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю. Відповідно до Податкового кодексу України, ПДВ є основним податком, який сплачують імпортери, і його ставка становить 20% від митної вартості товарів. Підвищення ПДВ призводить до збільшення собівартості імпортованих товарів, що може негативно вплинути на конкурентоспроможність підприємств, які залежать від імпортних ресурсів.

Водночас, навіть запровадження цих нових податків не здатне покрити усі додаткові потреби бюджету, адже загальний фінансовий ефект від них становитиме лише близько 40 мільярдів гривень [4].

Акцизний податок, що застосовується до певних категорій товарів, таких як алкоголь, тютюнові вироби, нафтопродукти та автомобілі, також може значно збільшити вартість товарів. Зростання ставок акцизних зборів безпосередньо впливає на витрати підприємств, які займаються імпортом або виробництвом підакцизних товарів. Це може призвести до підвищення кінцевих цін для споживачів, зниження попиту на продукцію та, як наслідок, до зменшення прибутковості підприємств.

Дуже важливим показником ефективності акцизного податку є його адміністрування. Адміністрування акцизного податку відіграє ключову роль у фінансовій політиці держави. Ефективне його здійснення сприяє мінімізації втручання у господарську діяльність суб'єктів, які діють на ринку підакцизних товарів. Це дозволяє зменшити часові витрати на стягнення податків і підвищи-

ти рівень добровільної сплати акцизного податку до бюджету. Висока добровільна сплата акцизного податку відображає ефективність загальної податкової політики держави і, зокрема, її акцизної складової [11, с. 126].

Рентабельність експортно-імпортних операцій також залежить від здатності підприємств компенсувати збільшені витрати, спричинені підвищенням податкових ставок. Для експортерів, які звільнені від сплати ПДВ на експортовані товари, зростання витрат на сировину та інші ресурси, що закуповуються за кордоном, може зменшити прибутковість їх діяльності на міжнародних ринках. Це, в свою чергу, може негативно вплинути на конкурентоспроможність українських товарів за кордоном, особливо в умовах жорсткої міжнародної конкуренції.

Для зменшення ризиків, пов'язаних з митним контролем і оподаткуванням, підприємства можуть впроваджувати різні стратегії, спрямовані на оптимізацію митних процедур та зниження фінансового навантаження. Однією з таких стратегій є впровадження ефективних систем електронного декларування товарів, що дозволяє автоматизувати процес подання митних декларацій, зменшити ймовірність помилок та прискорити митне оформлення.

Вплив нових регуляторних норм на конкурентоспроможність українських підприємств на міжнародному ринку також є важливим аспектом, який слід враховувати. Нові регуляторні норми, що встановлюють більш жорсткі вимоги до митного оформлення та оподаткування, можуть знижувати конкурентоспроможність українських товарів на міжнародних ринках, особливо якщо інші країни-експортери надають своїм підприємствам більше пільг та спрощень. У таких умовах підприємства повинні активно адаптувати свої бізнес-процеси до нових вимог, впроваджувати інноваційні підходи до митного оформлення та ефективно використовувати доступні інструменти для зменшення витрат.

Висновки. Митний контроль та оподаткування експортно-імпортних операцій є ключовими факторами, що визначають ефективність і стабільність зовнішньоекономічної діяльності підприємств в Україні.

В умовах глобалізації та підвищеної конкуренції на міжнародних ринках, українські підприємства стикаються з численними викликами, зумовленими постійними змінами в законодавстві, зростанням податкового навантаження та новими регуляторними вимогами. Для того щоб залишатися конкурентоспроможними, підприємства повинні ефективно адаптуватися до цих умов, оптимізуючи свої бізнес-процеси та управлінські стратегії.

Зміни у митному та податковому законодавстві, такі як підвищення ставок податку на дода-

ну вартість та акцизних зборів, значно впливають на витрати підприємств і рентабельність їх експортно-імпорتنних операцій. Підвищення ПДВ та акцизів призводить до зростання собівартості товарів, що може знизити їх конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Для підприємств, які імпортують підакцизні товари або використовують імпортовану сировину, ці зміни можуть мати серйозні фінансові наслідки, зокрема зниження прибутковості та зростання цін для кінцевих споживачів.

Впровадження нових регуляторних норм, таких як вимоги до декларування та підтвердження митної вартості товарів, збільшує адміністративне навантаження на підприємства і може призводити до затримок у митному оформленні. Це, у свою чергу, впливає на швидкість постачання товарів, що може бути критичним у певних галузях. Використання сучасних технологій, таких як системи електронного декларування, а також грамотне використання митних пільг можуть допомогти зменшити ці ризики та оптимізувати процеси митного оформлення.

Українським підприємствам важливо ретельно аналізувати переваги і недоліки різних підходів до митного оформлення товарів, враховуючи специфіку їх діяльності та вимоги ринків, на яких вони працюють. Вибір оптимальних стратегій, таких як тимчасове ввезення або переробка на митній території, може значно знизити витрати та підвищити ефективність бізнесу. Однак, для досягнення максимального ефекту, підприємства повинні бути готові до виконання додаткових умов, встановлених законодавством.

У контексті постійних змін у міжнародному та національному законодавстві, підприємства повинні бути гнучкими та проактивними у своїй діяльності. Адаптація до нових вимог, впровадження інноваційних рішень та активний моніторинг змін у законодавчому полі є ключовими фак-

торами для збереження конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Використання електронних систем декларування, пільгових режимів митного оформлення та оптимізація податкових зобов'язань може допомогти українським підприємствам не лише знизити витрати, але й покращити свою позицію на глобальному ринку.

Література

1. Жибер Т. В. Митні тарифи як інструмент економічного розвитку. Організаційний комітет. 2024. С. 256–258.
2. Лапичак Н. Характеристика системи контролю за дотриманням вимог стандартизації й сертифікації продукції. *Київський економічний науковий журнал*. 2024 (5), С. 65–69.
3. Митний кодекс: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI
4. Підвищення ставок ПДВ та військового збору, введення нових податків. https://buh.ligazakon.net/news/225735_pdvishchennya-stavok-pdv-ta-vyskovogozboru-vvedennya-novikh-podatkv--plani-kmu
5. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI
6. Про акцизний податок: Закон України від 19 грудня 1995 року № 481/95-ВР
7. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII
8. Про митний тариф: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2371-III
9. Резнік Н., Боштан А. Особливості здійснення митного контролю в Україні у період війни. *Молодий вчений*. 2022. № 11 (111), 103–107.
10. Синчак В. Бюджетне відшкодування ПДВ в умовах чинного податкового законодавства. *Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 27–28 березня 2024 р. Львів: ЛНУП, 2024. 579 с. (2024)
11. Скопенко Ю., Грудзевич Ю. Проблеми акцизного оподаткування в Україні. *Шляхи диджиталізації обліку*. 2024. С. 125–127.
12. Федотов О. П. Організація митного контролю: навчально-методичний посібник (для студентів денної та заочної форми навчання). Одеса : НУ «ОЮА», 2020. 144 с.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.17>

І. В. Патерило
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
orcid.org/0000-0002-1782-0510

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН У СФЕРІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ: ВПЛИВ НА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджено ключові зміни в українському законодавстві, що регулюють процедуру банкрутства підприємств, зокрема у світлі ухвалення Кодексу України з процедур банкрутства (КУЗПБ) та його поправок, пов'язаних із воєнним станом. Стаття включає історичний аналіз розвитку інституту банкрутства в Україні, охоплюючи основні етапи становлення законодавчої бази від початку 1990-х років до сьогодення. Автор акцентує увагу на нововведеннях, спрямованих на адаптацію нормативно-правової бази України до європейських стандартів, включаючи спрощення відкриття справ про банкрутство, розширення прав комітету кредиторів, удосконалення механізмів продажу активів та збільшення повноважень арбітражних керуючих. Особлива увага приділяється тимчасовим положенням, введеним на період воєнного стану, які передбачають можливість проведення дистанційних засідань, зупинення нарахування відсотків на заборгованість та інші заходи, що забезпечують гнучкість і адаптивність процесу банкрутства в умовах кризи. У дослідженні аналізуються основні зміни у сфері банкрутства з огляду на їх вплив на інвесторів, кредиторів, підприємства та економіку в цілому. Зокрема, обговорюються питання соціальної відповідальності, захисту прав працівників, податкових наслідків та необхідності забезпечення прозорості й ефективності виконання нових законодавчих норм. Автори підкреслюють важливість адаптації законодавства до технологічних змін, включаючи впровадження електронних платформ та інших цифрових інструментів для покращення управління процесами банкрутства. Стаття надає всебічний аналіз впливу законодавчих змін на адміністративно-правове регулювання процедур банкрутства в Україні, пропонує порівняння з міжнародною практикою та робить висновки щодо можливих напрямків подальшого розвитку правової бази в цій сфері.

Ключові слова: банкрутство, адміністративно-правове регулювання, Кодекс України з процедур банкрутства, інститут банкрутства, історичний аналіз.

Paterylo I. V. ANALYSIS OF LEGISLATIVE CHANGES IN THE FIELD OF CORPORATE BANKRUPTCY: IMPACT ON ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

The article analyzes the key changes in Ukrainian legislation governing the bankruptcy procedure of enterprises, in particular in the light of the adoption of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures (CUBP) and its amendments related to martial law. The article includes a historical analysis of the development of the bankruptcy institution in Ukraine, covering the main stages of the legislative framework from the early 1990s to the present day. The author focuses on the innovations aimed at adapting Ukraine's regulatory framework to European standards, including simplification of bankruptcy proceedings, expansion of the rights of the creditors' committee, improvement of the mechanisms for the sale of assets and increase of the powers of insolvency receivers. Particular attention is paid to the temporary provisions introduced for the period of martial law, which provide for the possibility of holding remote meetings, suspension of interest on debt and other measures that ensure flexibility and adaptability of the bankruptcy process in times of crisis. The study analyzes the main changes in the field of bankruptcy in terms of their impact on investors, creditors, businesses and the economy as a whole. In particular, the issues of social responsibility, protection of employees' rights, tax implications and the need to ensure transparency and efficiency in the implementation of new legislative norms are discussed. The authors emphasize the importance of adapting the legislation to technological changes, including the introduction of electronic platforms and other digital tools to improve the management of bankruptcy processes. The article provides a comprehensive analysis of the impact of legislative changes on the administrative and legal regulation of bankruptcy procedures in Ukraine, offers a comparison with international practice and draws conclusions on possible directions for further development of the legal framework in this area.

Key words: bankruptcy, administrative and legal regulation, the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, bankruptcy institution, historical analysis.

Постановка проблеми. Інститут банкрутства відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності та здоров'я економіки. Однак його ефективне функціонування залежить від наявності чіткої та прозорої законодавчої бази, яка б відповідала сучасним економічним умовам та міжнародним стандартам. В Україні процес адаптації законодавства у сфері банкрутства до європейських норм триває, однак він стикається з численними викликами, зокрема, в умовах воєнного стану та нестабільної економічної ситуації.

Основна проблема полягає у забезпеченні балансу між інтересами кредиторів, боржників та держави, а також у створенні механізмів, що дозволяють підприємствам ефективно відновлювати свою платоспроможність або організовано виходити з ринку, мінімізуючи економічні втрати. Поправки до Кодексу України з процедур банкрутства (КУЗПБ), прийняті у 2023 році, були спрямовані на вирішення цих проблем, але водночас створили нові виклики, пов'язані з їх імплементацією та практичною реалізацією.

Питання також включає забезпечення прозорості процедур банкрутства, захисту прав кредиторів та підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання. Важливим аспектом є необхідність вдосконалення механізмів контролю та нагляду за діяльністю арбітражних керуючих, а також розробка інструментів для адаптації законодавства до умов цифровізації та глобалізації економіки.

Отже, дослідження проблеми законодавчих змін у сфері банкрутства підприємств має на меті виявити ключові виклики та можливості, які виникають в процесі трансформації законодавчої бази, а також запропонувати шляхи підвищення ефективності правового регулювання у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в області регулювання процедур банкрутства в Україні акцентують увагу на кількох ключових аспектах, які стали особливо актуальними у зв'язку з останніми законодавчими змінами. Багато науковців і практиків, Б.В. Вольвач, В.В. Джуль, Н.І. Матусов, О.Й. Пасхавер, О.П. Подцерковний, О.В. Коваленко, К.М. Агеева, М.Ю. Наум, Л.Т. Верховодова, Б.М. Поляков відзначають важливість інтеграції українського законодавства з європейськими стандартами, що вимагає детального аналізу та адаптації національної правової бази.

Метою є аналіз законодавчих змін у сфері банкрутства підприємств, оцінка їх впливу на адміністративно-правове регулювання та визначення ключових проблем і перспектив у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Процедура банкрутства підприємств є критичним інструментом у регулюванні фінансових криз і реструктуризації бізнесу. Останнім часом у сфері банкрутства відбулися значні законодавчі зміни, які мали на меті вдосконалення процесів, підвищення їх прозорості та ефективності. Важливим аспектом цих змін є їх вплив на адміністративно-правове регулювання, яке визначає правові рамки і механізми реалізації процедур банкрутства.

Інститут банкрутства в Україні має давню історію, яка відображає розвиток правових і економічних умов у країні. Його еволюція пов'язана з різними історичними етапами, від періоду середньовіччя до сучасного часу.

У період середньовіччя та пізніше, в часи Гетьманщини, на українських землях, що входили до складу Речі Посполитої, Російської імперії та Австрійської імперії, існували власні правові системи, які регулювали питання банкрутства. Правила щодо неспроможності боржника були зазвичай прописані в міському праві (Магдебурзьке право) і стосувалися комерційної діяльності. В основному вони базувалися на європейських зразках.

Після встановлення радянської влади в Україні в 1917 році, всі питання, пов'язані з банкрутством, регулювалися законодавством Радянсько-

го Союзу. У цей період банкрутство як інститут практично не існувало, оскільки приватна власність на засоби виробництва була скасована, а державне планування економіки мало забезпечити безперебійну роботу підприємств [5].

Після здобуття незалежності у 1991 році, Україна почала формувати власну правову базу, включаючи законодавство про банкрутство. Перший Закон України «Про банкрутство» був прийнятий у 1992 році і неодноразово змінювався. У 1999 році було прийнято нову редакцію Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», яка враховувала сучасні реалії та досвід інших країн [4, с. 12].

У 2018 році був прийнятий Кодекс України з процедур банкрутства (КУзПБ), який набрав чинності у 2019 році [3]. Цей документ став комплексним регулюючим актом, що систематизував норми, пов'язані з процедурами банкрутства, включаючи процедури санації та ліквідації. Кодекс враховує міжнародні стандарти і практики, а також містить положення, спрямовані на захист прав кредиторів і боржників, підвищення прозорості та ефективності процедур.

Історія розвитку інституту банкрутства в Україні відображає як соціально-економічні трансформації, так і зміни правової свідомості та підходів до регулювання економічних відносин [1, с. 149]. Сучасний етап характеризується прагненням до гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, що є важливим у контексті інтеграції України до Європейського Союзу.

Основні виклики включають необхідність подальшого вдосконалення законодавства, зокрема в частині забезпечення ефективності судових процедур, захисту прав малих і середніх підприємств, а також протидії зловживанням у процесі банкрутства.

Уведення в дію Кодексу України з процедур банкрутства сприяло уніфікації нормативно-правової бази та приведенню її у відповідність з міжнародними стандартами. Основною інновацією Кодексу стало впровадження механізмів для вирішення заборгованості фізичних осіб, поряд з іншими важливими змінами. Зокрема [6]:

- Спрощено процедуру відкриття справ про банкрутство шляхом зняття обмежень щодо мінімальної суми боргу.

- Скасовано граничний термін подання заяв кредиторами після публікації про відкриття провадження.

- Скорочено термін розгляду справ про банкрутство до 170 календарних днів, без права на продовження.

- Збільшено повноваження суду у провадженні справ про банкрутство.

- Комітету кредиторів та іншим кредиторам надано право самостійно скликати збори.

– Комітет кредиторів отримав право погоджувати продаж майна боржника в процедурах ліквідації та санації, а забезпеченому кредитору – право на продаж майна, яке є предметом застави.

– Значно обмежено права керівництва боржника при введенні процедури розпорядження майном.

– Удосконалено механізм продажу активів боржника.

– Введено солідарну відповідальність керівництва боржника поряд з субсидіарною відповідальністю бенефіціарних власників.

– Збільшено до трьох років строк для визнання недійсними угод, що є невідгідними для боржника або кредиторів.

– Встановлено нові стандарти діяльності арбітражних керуючих.

– Скасовано можливість укладення мирової угоди та проведення спрощеної процедури банкрутства самим боржником.

У 2023 році Верховна Рада України прийняла два закони, які запроваджують ряд нововведень у сфері процедури банкрутства. Зміни в Кодексі України з процедур банкрутства (КУзПБ) були зумовлені, зокрема, викликами, пов'язаними з воєнним станом в Україні, а також потребою в адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу.

Зокрема, 15 квітня 2023 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 2971-ІХ. Крім того, 29 липня 2023 року набрали чинності зміни до КУзПБ, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану», який отримав неформальну назву «закон про військові банкрутства».

Законом впроваджуються тимчасові положення, які діятимуть під час воєнного стану в Україні та протягом шести місяців після його завершення або скасування:

1. Дистанційне проведення зборів та комітету кредиторів: дозволяється проведення зборів через відеоконференції та шляхом опитування.

2. Звільнення арбітражного керуючого від дисциплінарної відповідальності: у разі неможливості виконання обов'язків через бойові дії в районах розташування боржника, кредитора, майна боржника або арбітражного керуючого.

3. Розширення повноважень суду: суд може продовжувати процесуальні строки, включаючи розгляд справ про банкрутство, визнання недійсними правочинів, вчинених боржником, та процедури розпорядження майном.

4. Призупинення нарахування відсотків: на зобов'язання боржника перед кредиторами, які реструктуризовані за планом санації або рес-

структуризації боргів, не нараховуються відсотки та штрафні санкції.

5. Можливість відкриття провадження без авансування винагороди арбітражному керуючому: передбачає можливість відкриття справи про банкрутство без авансування винагороди на депозитний рахунок суду.

6. Обов'язкова оцінка шкоди та збитків: завданих боржнику через збройну агресію, проводиться у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку.

7. Незастосування солідарної відповідальності: до органів управління боржника у разі невідкриття справи про банкрутство через збройну агресію, якщо майно боржника знаходиться на територіях, де ведуться або велися бойові дії, або на тимчасово окупованих територіях.

8. Відмова суду у відкритті провадження за заявою кредитора: якщо боржник є учасником державних контрактів у сфері оборони або якщо вимоги кредитора не були задоволені через бойові дії чи окупацію.

Також закон встановлює нові постійні положення, зокрема розширені повноваження розпорядника майна, який зобов'язаний забезпечити доступ до інформації у базах даних, використуваних для бухгалтерського, податкового та управлінського обліку, а також для формування звітності, з можливістю друкувати та копіювати необхідні документи.

Важливо враховувати соціальний вплив законодавчих змін, особливо в умовах воєнного стану. Захист прав працівників підприємств, що банкрутують, та забезпечення їх соціальних гарантій є ключовими аспектами для збереження соціальної стабільності [2, с. 9].

Для забезпечення довгострокової стійкості економіки необхідно не лише впроваджувати законодавчі зміни, але й забезпечити ефективне виконання цих норм на практиці. Це включає професійну підготовку арбітражних керуючих, розвиток судової практики та забезпечення прозорості процесів.

З розвитком технологій, включаючи електронні платформи для аукціонів та дистанційні форми взаємодії, законодавство має передбачати адаптацію до нових умов, що сприяє більш ефективному управлінню процесами банкрутства [7].

Висновки. Введення в дію нових законів, які регулюють процедури банкрутства, дозволило уніфікувати та стандартизувати нормативно-правову базу України у відповідності до європейських стандартів. Це забезпечило більш прозоре та передбачуване регулювання у сфері банкрутства. Законодавчі зміни враховують виклики, спричинені воєнним станом в Україні. Тимчасові положення, такі як дистанційне проведення зборів кредиторів, звільнення арбітражних керую-

чих від відповідальності в умовах бойових дій, та призупинення нарахування відсотків, дозволяють зменшити вплив збройного конфлікту на підприємства. Нові законодавчі акти надали судам більше повноважень у процедурах банкрутства, зокрема, у продовженні процесуальних строків. Кредиторам, в свою чергу, надано більше можливостей впливати на процеси продажу майна боржника, що підвищує їхню участь та контроль у цих процедурах. Запровадження нових стандартів для арбітражних керуючих, а також скасування солідарної відповідальності органів управління боржника у певних умовах, сприяє більш справедливому та збалансованому підходу до захисту прав усіх сторін. Впровадження постійних положень, таких як розширення повноважень розпорядника майна, покращує адміністративно-правове регулювання, роблячи його більш ефективним та адаптивним до нових умов.

Попри значний прогрес, деякі аспекти нового законодавства потребують подальшого вивчення, особливо в контексті їх практичного застосування та впливу на економічну стабільність підприємств. Це важливо для подальшого вдосконалення правової бази та підтримки економічної стійкості України.

Аналіз останніх змін у сфері банкрутства підкреслює важливість адаптації правових норм до сучасних умов і викликів, зокрема до ситуа-

ції воєнного стану та міжнародних стандартів. Подальше дослідження і моніторинг впливу цих змін допоможе забезпечити ефективність правової системи та підтримку стабільності бізнес-середовища в Україні.

Література

1. Вольвач Б.В. Правові механізми банкрутства в інвестиційному процесі. *Господарсько-правове забезпечення інноваційного інвестування: проблеми та пропозиції* : матеріали круглого столу, м. Харків, 16 листопада 2017 р. Харків, 2017. С. 149–153.

2. Левшина Я. О. Відповідальність у процедурі банкрутства : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецький національний університет економіки і статистики України, Кривий Ріг, 2020. 20 с.

3. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>

4. Чорна Ю. В. Світові системи банкрутства: господарсько-правовий аспект : автореф. дис. канд. юрид. наук за спец. 12.00.04. Інститут економічно-правових досліджень Національної академії наук України. Київ, 2018. 19 с.

5. Грабовий А. Новий порядок банкрутства в Україні на захисті кредиторів. Національна Асоціація Адвокатів України. 2020. 31 жовт. URL: <https://unba.org.ua/publications/4819-novij-poryadok-bankrutstva-v-ukraini-na-zahisti-kreditoriv.html>

6. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей. Київ, 2019. 216 с.

7. Фоміна О. Банкрутство по-українськи: не рятівний круг, а засіб наживи. Банкрутство & Ліквідація в Україні. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/6469>

УДК 351:63:27

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.18>**М. М. Руденко**

кандидат юридичних наук, доцент

Київського університету інтелектуальної власності та права

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0009-0008-8983-9470

ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ПОЛЬЩІ

В статті розкрито досвід адміністративного-правового забезпечення організації та діяльності поліції Польщі. Який свідчить, про те, що польська поліція є централізованим, озброєним та уніформованим формуванням, яке забезпечує безпеку людей та громадський порядок. До складу поліції входять близько 100 тисяч осіб, включаючи офіцерів міліції та майже 25 тисяч цивільних службовців, вона є спадкоємицею не тільки державної поліції Польщі (1918–1944 рр.), але й усіх попередніх поліцейських формувань за багато століть існування польських держав. Сучасна поліцейська діяльність поліції Польщі регулюється поліцейським правом, яке визначає структуру, порядок та діяльність органів, що забезпечують громадський порядок та безпеку. основним джерелом якого є закон про поліцію. Основними завданнями поліції Польщі є захист життя, здоров'я і майна, охорона громадської безпеки, попередження злочинів, проведення антитерористичної діяльності, розкриття злочинів, охорона об'єктів, контроль за дотриманням адміністративних правил, співробітництво з міжнародними поліцейськими силами та установами ЄС, а також обробка кримінальної інформації. Завдання поліції можуть виконуватися Збройними силами Польщі або військовою поліцією щодо солдатів. В обов'язки поліції не входить доставка кореспонденції за допомогою публічних електронних чи гібридних служб доставки, якщо це може перешкодити виконанню завдань поліції. Поліція в Польщі користується високою довірою серед громадян, що обґрунтовуються зближенням поліції та громадян, впровадженням Національної карти загроз безпеці, активною участю дільничних офіцерів у місцевих спільнотах та співпрацею поліції з науковими установами. Поліцейські в Польщі повинні виконувати обов'язки відповідно до присяги, відмовлятися від виконання злочинних наказів, носити форму та посвідчення, підтримувати фізичну підготовку та навички користування зброєю, поліцейським надаються безкоштовні медичні послуги, харчування на службі, щорічна відпустка, додаткова відпустка для ветеранів та нагород за зразкове виконання обов'язків.

Ключові слова: безпека людей, громадський порядок, державна поліція, довіра, захист життя та здоров'я, контроль за дотриманням адміністративних правил, обов'язки, офіцер міліції, поліція Польщі, попередження злочинів, присяга, проведення антитерористичної діяльності, розкриття злочинів, охорона об'єктів.

Rudenko M. M. EXPERIENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE POLISH POLICE

The article reveals the experience of administrative and legal support for the organization and activities of the Polish police. It indicates that the Polish police force is a centralized, armed, and uniformed entity that ensures the safety of people and public order. The police force comprises approximately 100,000 personnel, including police officers and nearly 25,000 civilian employees. It inherits the legacy not only of the state police of Poland (1918–1944) but also of all previous police formations throughout centuries of Polish statehood. The contemporary activities of the Polish police are regulated by police law, which defines the structure, procedures, and operations of the authorities responsible for maintaining public order and safety. The primary legal source is the Police Act. The main tasks of the Polish police include protecting life, health, and property; maintaining public safety; preventing crimes; conducting counter-terrorism activities; solving crimes; protecting facilities; enforcing administrative regulations; cooperating with international police forces and EU institutions; and processing criminal information. The tasks of the police may be carried out by the Armed Forces of Poland or military police regarding soldiers. It is not the responsibility of the police to deliver mail using public electronic or hybrid delivery services if this may hinder the fulfillment of police tasks. The Polish police enjoy high trust among citizens, justified by the closeness between the police and the public, implementation of the National Security Threat Map, active participation of district officers in local communities, and collaboration with scientific institutions. Polish police officers are obligated to fulfill their duties according to oath, refuse to execute criminal orders, wear uniforms and identification, maintain physical fitness and weapon skills. Police officers are provided with free medical services, on-duty meals, annual leave, additional leave for veterans, and rewards for exemplary performance of duties.

Key words: control of compliance with administrative rules, counter-terrorism activities, crime detection, object protection, crime prevention, duties, oath, police officers, Polish police, protection of life and health, public order, safety of people, state police, trust.

Постановка проблеми. Науковий аналіз адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності поліції в Польщі є актуальним для України у контексті євроатлантичної інтеграції та децентралізації. Цей досвід дозволяє Україні не лише вдосконалити управління поліцією на різних рівнях за чіткою ієрархією, а й гармонізувати

своє законодавство з міжнародними стандартами. Широко, одночасно виважені за змістом і правозастосуванням повноваження поліції в Польщі, які відповідають закону та забезпечують захист прав громадян, слугують важливим прикладом для забезпечення ефективної правоохоронної діяльності в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми забезпечення організації та діяльності поліції звертались вчені правники В. Арендар, О. Бандурка, В. Басс, С. Берлач, О. Баклан, К. Білоусова, В. Большаков, В. Вдовічен, І. Волкова, Р. Володинець, В. Галунько, О. Горішній, В. Глуховець, П. Діхтієвський, О. Дніпров, С. Домусчі, І. Зозуля, А. Іванищук, Р. Іерінг, О. Єщук, І. Казанчук, С. Ківалов, В. Колпаков, Я. Кондратєв, С. Константинов, С. Короед, М. Корнієнко, І. Костенко, В. Курило, П. Куцевські, І. Куценко, Д. Лазарев, М. Мандель, Ю. Мех, Р. Мкртчян, Є. Мойсєєв, В. Олефір, В. Опришко, Підберезних, Т. Плугатар, Ю. Римаренко, І. Савельєва, С. Сливка, С. Стеценко, І. Ткаченко, Й. Херрман, М. Уварова, О. Ульянов, Б. Фревель, В. Чисніков, В. Шкарупа, та ін. Проте, безпосередньо суспільні відносини сфери предмету нашої роботи вони не аналізували. Їх наукові пошуки були зосереджені на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Отже, аналіз успішного досвіду організації та діяльності поліції Землі Баварія ФРН є важливим для України, оскільки він сприяє підвищенню безпеки держави, захисту прав громадян та їх інтеграції у європейський правовий простір.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права України та Польщі та діючого законодавства названих держав здійснити компаративістичну характеристику засад і вдалого досвіду забезпечення організації та діяльності поліції.

Виклад основного матеріалу. Польська поліція є централізованим, озброєним та уніформованим формуванням, яке забезпечує безпеку людей та громадський порядок. До складу поліції входять близько 100 тисяч осіб, включаючи офіцерів міліції та майже 25 тисяч цивільних службовців. На чолі поліції стоїть головний комендант, якому підпорядковуються столичний комендант та 16 воеводських комендантів. Останні здійснюють контроль над міськими і районними комендантами, які, в свою чергу, відповідають за роботу поліцейських у відділках поліції. Сучасна польська поліція структурована на різні служби, серед яких виділяються кримінальна, превентивна та служби, що забезпечують підтримку діяльності поліції в організаційному, матеріально-технічному та технічному аспектах. Поліцейські проходять підготовку в поліцейських школах та навчальних центрах, що дозволяє їм виконувати свої обов'язки на високому рівні. Штат поліції постійно поповнюється все більш освіченою молоддю. Офіцери поліції мають низку важливих повноважень, включаючи право впізнання, затримання, обшуку людей і приміщень, проведення особистого огляду, а також застосування заходів прямого примусу та вогнепальної зброї [1].

Виходячи з історико-правових чинників треба відзначити що, підновлення польської державності у 1918 р. дозволила створити поліцію як функціональну організацію. 24 липня 1919 р. Сейм Польщі прийняв акт про заснування нової єдиної поліцейської формації (Державної поліції). Це була перша польська поліцейська формація, яка формально проіснувала до 1944 р. У післявоєнній Польщі традиційні функції (завдання) поліцію взяла на себе громадянська міліція. Всупереч своїй назві, це формування не втілювало ідею громадянської активності для загального блага, а було державним органом, централізованим, ієрархічним, під прямим впливом комуністів та пов'язаним з апаратом безпеки. Сучасна поліція Польщі є спадкоємицею не тільки державної поліції (1918–1944 рр.), але й усіх попередніх поліцейських формувань Польщі [2]. Період міжвоєнного двадцятиріччя (1919–1939 рр.) був складним для польської державної влади. Одночасно з відбудовою польської держави та національної ідентичності створювалися основи польського права. У короткі проміжки часу здійснювалося багато важливих організаційних змін, які також охопили Державну поліцію. У цей період значно покращився адміністративний апарат у Польщі, також прагнули до створення власної моделі внутрішньої організації держави. Кілька разів проводилася реорганізація структур Державної поліції. Соціальні, релігійні, національні проблеми та культурні відмінності в новоствореній державності стали непрямими причинами злочинності. Для боротьби з нею було створено, серед іншого, кримінальну поліцію. Польська влада того часу влада приділяла велику увагу належному навчанню та підвищенню компетентності працівників поліції [3].

Сучасна поліцейська діяльність поліції Польщі здійснюється на основі засад поліцейського права. Згідно з яким, поліцейське право регулює структуру, порядок та діяльність органів, що забезпечують безпеку та громадський порядок. Чинне поліцейське право в Польщі сформовано внаслідок останніх змін і включає ряд нормативних актів, таких як Закон про поліцію від 6 квітня 1990 року та інші постанови Ради Міністрів Польщі, що регулюють використання сили, зброї та процедури затримання. Право на життя є основоположним правом людини, захищеним Конституцією Польщі та міжнародними документами, такими як Конвенція про захист прав людини та основних свобод Ради Європи. Використання вогнепальної зброї дозволяється лише у випадках крайньої необхідності, таких як захист від незаконного нападу або запобігання втечі небезпечної особи. Всі заходи повинні бути пропорційними та спрямованими на мінімізацію шкоди. Використання зброї розглядається як крайній захід і повинно здійснюватися з особливою обережністю, з метою

збереження життя та здоров'я людей. Перед застосуванням зброї поліцейський зобов'язаний попередити правопорушника та зробити попереджувальний постріл. У разі поранення або смерті внаслідок використання зброї, поліцейський повинен надати першу допомогу та повідомити про інцидент керівництво [4].

Поліція Польщі створена як озброєна державна формація з метою щоб служити суспільству, захищаючи безпеку людей і підтримуючи громадський порядок. Основні завдання поліції включають захист життя, здоров'я і майна від протиправних нападів, охорону громадської безпеки і порядку, зокрема у громадських місцях, на транспорті і в дорожньому русі, ініціювання і організацію діяльності, спрямованої на попередження злочинів і правопорушень, проведення антитерористичної діяльності, розкриття злочинів і правопорушень, охорону об'єктів, нагляд за спеціалізованими збройними формуваннями охорони, контроль за дотриманням адміністративних правил, співробітництво з міжнародними поліцейськими силами та установами ЄС, обробку кримінальної інформації і ведення баз даних про відбитки пальців і результати ДНК-аналізів. Поліція також виконує завдання, визначені іншими законодавчими актами, правом ЄС та міжнародними угодами. Завдання поліції можуть виконуватися Збройними силами Республіки Польща або військовою поліцією щодо солдатів у межах, порядку та на принципах, визначених окремими постановами. Завдання в галузі охорони громадської безпеки чи порядку виконують також воеводи, старости, мери та органи самоврядування на засадах, визначених своїми повноваженнями. В обов'язки поліції не входить доставка кореспонденції за допомогою публічних електронних чи гібридних служб доставки в особистих справах поліцейських або колишніх поліцейських, якщо це може суттєво ускладнити або перешкодити виконанню завдань поліції [5].

Поліція в Польщі користується високою довірою за даними соціального опитування (2015 р.), 72% поляків заявили, що довіряють поліції, при цьому жінки (79%) частіше виражають довіру, ніж чоловіки (64%), а молодь демонструє нижчий рівень довіри (60%). Дві третини опитаних відчувають себе безпечніше завдяки присутності поліцейських патрулів, причому жінки (68%) знову демонструють більший рівень довіри, ніж чоловіки (59%), а люди віком 35–54 роки дають найбільше позитивних відгуків. Майже всі респонденти (96%) підтримують негайне вилучення водійських прав за повторне керування автомобілем у стані алкогольного сп'яніння, хоча думки щодо інших запропонованих змін, як-от позбавлення прав за перевезення великої кількості людей або за грубі порушення правил дорожньо-

го руху, розділилися, причому чоловіки і молодь частіше виступають проти цих заходів [6]. Такі високі результати довіри до поліції громадянами Польщі обґрунтовується низкою історичних, соціальних, релігійних та організаційних факторів зокрема це зближення поліції та громадян, впровадження Національної карти загроз безпеці, що дозволяє громадянам повідомляти про загрози, та високу оцінку оперативного реагування на ці повідомлення, активну участь дільничних офіцерів у місцевих спільнотах через соціальні дебати та профілактичну роботу, а також співпрацю поліції з науковими установами для покращення стосунків із суспільством і підвищення ефективності правоохоронної діяльності [7].

Поліцейські в Польщі зобов'язані виконувати обов'язки, що випливають з їхньої присяги, і відмовлятися від виконання наказів або розпоряджень, якщо вони призведуть до вчинення злочину, при цьому вони повинні повідомляти про це начальника поліції минаючи безпосереднього начальника. Поліцейські повинні носити встановлену форму та спорядження під час служби, а також пред'являти службове посвідчення на вимогу громадян. Вони зобов'язані підтримувати фізичну підготовленість, що забезпечує виконання службових обов'язків, зокрема через участь у заняттях та перевірках фізичної підготовки. Поліцейські також мають зобов'язання набуті та підтримувати навички користування вогнепальною зброєю через участь у стрілецьких тренуваннях. У разі появи на службі в стані алкогольного сп'яніння чи під впливом інших подібних речовин, поліцейські підлягають негайному відстороненню від служби та перевірці. Поліцейські не можуть займатися оплачуваною роботою поза службовими обов'язками без письмової згоди свого начальника, а також повинні подавати декларації про свій майновий стан. Вони не можуть бути членами політичних партій та мають повідомляти про членство в національних асоціаціях, а також про початок роботи або діяльності їхніх близьких у сфері розшуку чи охорони. Поліцейські мають право на безоплатні медичні послуги, отримання безкоштовного харчування або грошової компенсації за нього під час служби, а також на безкоштовні поїздки раз на рік. Вони мають право на щорічну оплачувану відпустку тривалістю 26 робочих днів, додаткову відпустку для ветеранів та інші види відпусток, а також можуть отримувати нагороди за зразкове виконання обов'язків [8].

Польські поліцейські у випадках загрози їх життю і здоров'ю, людей, їхньому майну чи громадській безпеці та порядку використовують такі форми поліцейської діяльності як втручання, акції та операції. Втручання здійснюється безпосередньо на місці події з використанням наявних сил і засобів. У разі неможливості ефек-

тивного втручання вживаються дії за наказом відповідного начальника поліції. Командування діями та операціями здійснюється визначеними командирами, які відповідають за організацію, координацію та виконання завдань. При кризових ситуаціях передбачено створення штабів для забезпечення управління, розробки планів дій та координації роботи з іншими службами. Поліцейські дії включають оцінку загрози, визначення необхідних сил і засобів, організацію командних пунктів, зв'язок, співпрацю зі спеціалізованими службами, підготовку звітів та інформування громадськості. Командувач операції має повноваження приймати рішення щодо застосування заходів прямого примусу та розподілу підрозділів поліції. Положення наказу передбачають детальну організацію роботи штабу, включаючи розвідувально-аналітичну групу, тактичну групу, команду комунікацій та IT, логістичну команду та сервісну групу. Завдання штабу включають збір інформації, оцінку ситуації, розробку варіантів дій, підготовку рішень командувача операції, координацію дій підлеглих сил, матеріально-технічне забезпечення, співпрацю зі спеціалізованими службами, підготовку звітів та аналіз проведених заходів [9].

Організаційна структура поліції Польщі включає кілька основних служб, таких як кримінальна, слідча, превентивна, контртерористична, боротьби з кіберзлочинністю, судова та підтримуюча. Система поліція також включає академію поліції, навчальні центри та школи поліції, а також виділені підрозділи превенції. Центральним органом адміністрації, відповідальним за захист громадян та підтримку порядку, є Головний комендант поліції, який підпорядковується міністру внутрішніх справ і є начальником для усіх поліцейських. Головний комендант поліції призначається та звільняється прем'єр-міністром за поданням міністра внутрішніх справ. Заступники Головного коменданта поліції призначаються та звільняються. Центральне бюро слідчої поліції виконує завдання на національному рівні з виявлення, запобігання та боротьби з організованою злочинністю. Бюро внутрішніх справ поліції займається розслідуванням злочинів, скоєних поліцейськими та працівниками поліції, а також економічних злочинів проти поліції. Центральний підрозділ контртерористичної поліції та самостійні підрозділи контртерористичної поліції відповідають за проведення контртерористичних заходів. Центральне бюро боротьби з кіберзлочинністю здійснює завдання з виявлення, запобігання та боротьби з кіберзлочинністю. Центральна криміналістична лабораторія поліції відповідає за криміналістику та технічну підтримку в проце-

сі боротьби з злочинністю. Командири поліції на рівні воєводств та повітів призначаються та звільняються відповідно міністром внутрішніх справ та Головним комендантом поліції. Регіональні коменданти підпорядковуються територіальним комендантам відповідного рівня. Поліція організована таким чином, щоб забезпечити ефективне виконання завдань з підтримки порядку та безпеки в країні [10].

Висновки. Отже, досвід адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності поліції Польщі свідчить про те що, польська поліція є централізованим, озброєним та уніформованим формуванням, яке забезпечує безпеку людей та громадський порядок. До складу поліції входять близько 100 тисяч осіб, включаючи офіцерів міліції та майже 25 тисяч цивільних службовців, вона є спадкоємицею не тільки державної поліції Польщі (1918–1944 рр.), але й усіх попередніх поліцейських формувань за багато століть існування польської держави. Сучасна поліцейська діяльність поліції Польщі регулюється поліцейським правом, яке визначає структуру, порядок та діяльність органів, що забезпечують громадський порядок та безпеку. основним джерелом якого є закон про поліцію.

Основними завданнями поліції Польщі є захист життя, здоров'я і майна, охорона громадської безпеки, попередження злочинів, проведення антитерористичної діяльності, розкриття злочинів, охорона об'єктів, контроль за дотриманням адміністративних правил, співробітництво з міжнародними поліцейськими силами та установами ЄС, а також обробка кримінальної інформації. Завдання поліції можуть виконуватись Збройними силами Польщі або військовою поліцією щодо солдатів. В обов'язки поліції не входить доставка кореспонденції за допомогою публічних електронних чи гібридних служб доставки, якщо це може перешкодити виконанню завдань поліції

Поліція в Польщі користується високою довірою серед громадян, що обґрунтовуються зближенням поліції та громадян, впровадженням Національної карти загроз безпеці, активною участю дільничних офіцерів у місцевих спільнотах та співпрацею поліції з науковими установами. Поліцейські в Польщі виконують обов'язки відповідно до присяги, та зобов'язанні відмовлятися від виконання злочинних наказів, носити форму та посвідчення, підтримувати фізичну підготовку та навички користування зброєю, поліцейським надаються безкоштовні медичні послуги, харчування на службі, щорічна відпустка, додаткова відпустка для ветеранів та нагороди за зразкове виконання обов'язків.

Лimeпаньпа

1. O Policji. *POLICJA*. 2023. <https://info.policja.pl/>
2. Płotek M., Przetak M. Kluczowe formacje policyjne w odrodzonej polsce – kontekst historyczny i uwagi językowe dotyczące ich nazw własnych. *Przegląd Policyjny*. 2023. URL: <https://thepolicereview.akademiapolicji.eu/resources/html/article/details?id=197414&language=pl>.
3. Żurek K. Organizacja i działalność policji kryminalnej w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Wybrane aspekty. *Przegląd bezpieczeństwa wewnętrznego*. 2023. № 28 (15). *ABW.GOV*. URL: https://www.abw.gov.pl/ftp/foto/Wydawnictwo/PBW/pbw28/12_-artykuly_i_rozprawy_-_K_Zurek.pdf
4. Prawa człowieka i policja. *ZIELONA-GORA*. 2023. URL: https://www.zielona-gora.po.gov.pl/pdf/prawa_czlowieka_a_policja.pdf
5. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. O Policji. *ISAP. SEJM*. 2023. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.Nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19900300179>
6. Policja darzy Polaków dużym zaufaniem – tak wynika z badań społecznych, które oparto na opinii Polaków na temat policji i jej działań. *POLICJA*. 2023. URL: <https://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/6780,34-Polakow-ma-zaufanie-do-Policji.html>
7. Bliżej ludzi. *Gazeta Policja*. URL: <https://gazeta.policja.pl/>
8. Obowiązki i prawa policjanta. *SIP.LEX*. 2023. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/policja-16793593/roz-7>
9. Metody i formy przygotowania i realizacji zadań Policji w przypadkach zagrożenia życia i zdrowia ludzi lub ich mienia albo bezpieczeństwa i porządku publicznego. Zarządzenie № 213 komendanta głównego policji z dnia 28 lutego 2007 r. 2023. *SIP.LEX*. 2023. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzienniki-resortowe/metody-i-formy-przygotowania-i-realizacji-zadan-policji-w-przypadkach-34130250>
10. Organizacja Policji. *Dziennik Statutu*. 2024. URL: [https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/policja-16793593/roz-2?unitId=art\(5\(a\)\)](https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/policja-16793593/roz-2?unitId=art(5(a)))

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.19>**С. О. Шатрава**

доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування
Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-7072-961X

О. В. Джафарова

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри поліцейської діяльності
та публічного адміністрування факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-4201-0218

А. В. Петік

доктор філософії, доцент кафедри забезпечення державної безпеки
Національної академії Національної гвардії України
orcid.org/0009-0008-8979-5343

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ НА ВОДІ ТА ЙОГО ЕЛЕМЕНТИ

В науковій статті здійснено аналіз наукових позицій вчених щодо розуміння адміністративно-правовим статусу підрозділів Національної поліції та зроблено висновок щодо однаковості розуміння останньої категорії. Стосовно елементів адміністративно-правового статусу підрозділів Національної поліції, то спостерігається розбіжність у підходах щодо їх виокремлення, але в цілому вони зводяться до відповідної блоковості – цільовий, організаційно-структурний, компетенційний блок та юридична відповідальність працівників поліції.

Запропоновано, під адміністративно-правовим статусом підрозділів поліції на воді розуміти сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених структурних елементів, що мають конкретне призначення, місце і роль у системі підрозділів Національної поліції. Цей статус включає спеціальну компетенцію у реалізації державної політики у сферах забезпечення публічної (громадської) безпеки та порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку та юридичну відповідальність посадових осіб, які працюють у цих підрозділах. Виокремлено основні елементи адміністративно-правового статусу підрозділів поліції на воді: 1) цільовий блок (призначення, завдання та функції); 2) організаційно-структурний блок (структура, порядок взаємодії, зовнішні і внутрішні зв'язки); 3) компетенційний блок (права та обов'язки); 4) юридичну відповідальність працівників підрозділів поліції на воді. Наголошено на необхідності подальшого наукового пошуку в щодо розкриття змісту елементів адміністративно-правового статусу підрозділів поліції на воді.

Ключові слова: підрозділи поліції на воді, водна поліція, Національна поліція України, об'єкти водного фонду, інфраструктура водного фонду, адміністративно-правовий статус, мета поліцейської діяльності, завдання, функції, компетенція.

Shatrava S. O., Dzhafarova O. V., Petik A. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF WATER POLICE UNITS AND ITS ELEMENTS

The scientific article analyzed the scientific positions of scientists regarding the understanding of the administrative-legal status of the units of the National Police and made a conclusion regarding the unanimity of the understanding of the last category. With regard to the elements of the administrative-legal status of the National Police units, there is a difference in the approaches to their separation, but in general they are reduced to the corresponding block structure - target, organizational-structural, competence block and legal responsibility of police officers.

It is suggested that the administrative-legal status of water police units should be understood as a set of interconnected and interdependent structural elements that have a specific purpose, place and role in the system of units of the National Police. This status includes special competence in the implementation of state policy in the areas of ensuring public (public) safety and order, protection of human rights and freedoms, the interests of society and the state, combating crime, maintaining public safety and order, and the legal responsibility of officials working in these units. The main elements of the administrative and legal status of water police units are singled out: 1) target block (designation, tasks and functions); 2) organizational and structural block (structure, order of interaction, external and internal connections); 3) competence block (rights and obligations); 4) legal responsibility of employees of police units on the water. The need for further scientific research to reveal the content of the elements of the administrative and legal status of water police units is emphasized.

Keywords: water police units, water police, National Police of Ukraine, water fund objects, water fund infrastructure, administrative and legal status, purpose of police activity, tasks, functions, competence.

Постановка проблеми. Діяльність водної поліції призводить до виникнення, розвитку та іноді припинення багатьох суспільних відносин. Для правильного визначення місця, ролі та значення суб'єктів цих відносин, включаючи водну поліцію, необхідно встановити їх правовий статус. Як зазначають правознавці, саме через правовий статус суспільство надає суб'єктам права можливість виконувати свої соціальні функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто звернути увагу, що вченими-адміністративістами питанням адміністративно-правового статусу приділяється увага у більш ширшій проблематиці, як правило, під час розкриття змісту діяльності Національної поліції щодо реалізації державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Серед таких монографічних досліджень доцільно вказати: Аганін Б. Ю. «Адміністративно-правові засади забезпечення Національною поліцією безпеки дорожнього руху в Україні» (2022), Іщенко І. В. «Адміністративно-правове регулювання ювенальної превенції підрозділами національної поліції України» (2019), Карбовський Д. О. «Публічне адміністрування діяльності територіальних органів Національної поліції України» (2020), Катрич Д. К. «Адміністративно-правовий статус Національної поліції України» (2021), Колесник Я. В. «Принципи реалізації правоохоронної функції держави органами Національної поліції України» (2020), Кравчук Т. І. «Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції на територіальному рівні» (2023), Литвинов Є. А. «Адміністративно-правовий статус підрозділів протидії організованій злочинності Національної поліції України» (2023), Макаруч В. В. «Правоохоронні органи як суб'єкти формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони: адміністративно-правовий аспект» (2023), Шклярченко А. М. «Адміністративно-правовий статус поліції охорони» (2020) тощо.

Мета наукової праці полягає у дослідженні наукових позицій вчених щодо розуміння змісту адміністративно-правового статусу Національної поліції, та зокрема підрозділів поліції на воді та виокремлення його основних структурних елементів.

Виклад основного матеріалу. З метою вирішення поставленої мети наукової праці постає необхідним звернути до наукових праць вчених, які приділяли увагу питання адміністративно-правового статусу Національної поліції в цілому, та структурних підрозділів зокрема.

Так, Б. Ю. Аганін досліджуючи адміністративно-правовий статус Національної поліції як суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху

надає уявлення про те, яким чином вона здійснює цю діяльність, якими є критерії її законності, коефіцієнт ефективності та рівень результативності, а також фактичні можливості для утвердження національної стійкості зокрема у напрямі мінімізації ризиків, загроз та викликів у транспортних процесах [1, с. 108]. Вченим акцентовано, що базовим при розкритті адміністративно-правового статусу Національної поліції як суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху є її правосуб'єктність, адже як стан (якість) суб'єкта права, вона має правовий зв'язок з правопорядком, а отже визначає його місце в суспільних відносинах [1, с. 108]. Слушною є також позиція Б. Ю. Аганіна стосовно того, що адміністративно-правовий статус Національної поліції є суто теоретичною площиною, то постає необхідним розробки міжгалузевих нормативно-правових актів в якому прописати завдання, напрями діяльності, принципи та повноваження працівника поліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, тобто визначити її правовий статус як суб'єкта спеціальної компетенції у цій сфері. Це має бути відповідний наказ Міністерства внутрішніх справ України або наказ Національної поліції України [1, с. 108]. В цілому можна з цим погодитись, але звертаючи увагу на регламентацію діяльності відповідного структурного підрозділу, як правило, маємо відповідне положення про його діяльність, в якому відображаються ключові елементи адміністративно-правового статусу.

У свою чергу, Д. О. Карбовський визначає адміністративно-правовий статус територіальних органів Національної поліції України, як відповідне правове становище територіальних органів Національної поліції України, що визначається правовими елементами (правосуб'єктністю, завданнями, функціями, повноваженнями, гарантіями та засадами відповідальності), що закріплюються нормами адміністративного права та визначають місце територіальних органів Національної поліції України в системі органів державної влади та суспільстві [2, с. 64]. Крім того, вчений наголошує, що адміністративно-правовий статус територіальних органів Національної поліції України складається з чотирьох основних правових елементів, які в сукупності визначають правове становище територіальних органів як правоохоронних органів та особливості публічного адміністрування їх діяльності, до яких слід віднести: 1) правоздатність; 2) завдання та повноваження; 3) принципи адміністративної діяльності; 4) відповідальність [2, с. 65]. На нашу думку, в деякій мірі виокремленні елементи не розкривають зміст адміністративно-правового статусу територіальних органів Національної поліції України, і виникають питання щодо окремого елемента, як принципи адміністративної діяльності.

Вважаємо, що принципи адміністративної діяльності необхідно розглядати в єдності із завданнями, повноваженнями, оскільки характеризують цільовий блок адміністративно-правового статусу територіальних органів поліції.

В той же час, Д. К. Катрич під адміністративно-правовим статусом Національної поліції пропонує розуміти сукупність визначених нормативно-правовими актами України цілей, завдань, структурно-організаційних та компетенційних елементів, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання в межах, визначених законом, послуг особам. Адміністративно-правовий статус Національної поліції проявляється у закріпленні в Законі України «Про Національну поліцію» та Положенням «Про Національну поліцію» порядку її організації, визначених завдань, виконання яких є основними для цього органу (ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію»). Працівники Національної поліції мають право застосовувати заходи державного примусу, виконувати покладені на них повноваження (ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію»), мають гарантії соціального захисту (ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію») [3, с. 73–74].

Литвинов Є. А. в межах дослідження пропонує під адміністративно-правовим статусом підрозділів по протидії організованій злочинності Національної поліції України як окремого суб'єкта протидії злочинності розуміти врегульоване правовими нормами їх юридичне становище в системі Національної поліції, яке визначене їх спеціальним призначенням, закріплені відповідними положеннями права та обов'язки, функції та компетенція та загалом їх місце в структурі Національної поліції України [4, с. 94–95]. Основою структури адміністративно-правового статусу Департаменту стратегічних розслідувань, як підрозділу по протидії організованій злочинності Національної поліції України, є внутрішньо побудовані і розташовані в чіткому порядку його елементи, основна мета яких – забезпечення збереження існування та діяльності даного підрозділу у разі будь яких змін – внутрішніх або зовнішніх (стало актуальним в теперішній час, коли з моменту повномасштабного вторгнення російською федерацією на територію нашої країни, працівники департаменту крім виконання покладених на них завдань також протидіють військовій агресії та опановують нові функції (виявлення колаборантів, диверсійних груп тощо)). Завдяки даним елементам підрозділи протидії організованій злочинності Національної поліції України беруть участь у виконанні функцій держави в окремих суспільних відносинах, мають чітко встановлену структуру, яка

дає змогу виконувати покладені на них завдання, наділені публічно владними повноваженнями [4, с. 95–96]. В той же час, виконання нових функцій підрозділами поліції в умовах сьогодення повинно бути інтерпретовано у основні завдання поліції, що до сьогоднішнього дня не зроблено.

У свою чергу В. В. Макарчук, здійснює аналіз концепту «адміністративно-правовий статус правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони» з позиції подвійного науково-теоретичного змісту, що полягає у можливості його трактування через загальне та конкретне, зокрема: 1) характеристику місця і ролі правоохоронних органів в системі різнорідних адміністративно-правових зв'язків, сферою об'єктивізації яких є правова площина, що породжена необхідністю охорони та захисту національних інтересів України; 2) індивідуалізацію особливостей реалізації правоохоронної функції кожним з таких у межах адміністративно визначених їх правових можливостей та зобов'язань у сфері забезпечення національної безпеки і оборони України [5, с. 82].

А. М. Шкляренко досліджуючи адміністративно-правовий статус поліції охорони акцентує увагу на тому, що це своєрідний режим існування поліції охорони, як органу державної влади, який встановлює компетентну спрямованість його роботи, функції та відповідно до цього визначає права та обов'язки, структурну приналежність у системі органів виконавчої влади. Виділено три групи елементів адміністративно-правового статусу поліції охорони, а саме: функціональну до якої відноситься мета, завдання, функції; юридичну – права, обов'язки, юридичні засади діяльності; організаційну – структура, підпорядкованість, форма внутрішньої організації підрозділів [6, с. 72]. Доцільним вбачається окремою групою елементів адміністративно-правового статусу поліції охорони зазначити юридичну відповідальність працівників поліції охорони.

Я. В. Колесник доводить, що правовий статус Національної поліції України, як суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави – це нормативно визначене місце Національної поліції України в структурі органів державної влади, що виражається у повноваженнях (правах та обов'язках) НПУ та її підрозділів, внутрішній системі органу, а також особливостях взаємодії з іншими правоохоронними органами при виконанні покладених на НПУ завдань [7]. Крім того, вчений звертає увагу, що правовий статус Національної поліції як суб'єкта реалізації правоохоронної функції перебуває у постійній динаміці та залежить від законодавчих коливань, і у зв'язку із цим даний статус має можливість постійно удосконалюватись та доповнюватись на підставі вироблення нових юридичних засад [7].

Аналіз наукових позицій вчених надає можливість стверджувати щодо одностайності розуміння категорії адміністративно-правового статусу підрозділів Національної поліції. Стосовно елементів адміністративно-правового статусу підрозділів поліції, то можемо спостерігати розрізненість у підходах щодо їх виокремлення, але в цілому вони зводяться до відповідної блоковості – цільовий, організаційно-структурний, компетенційний блок та юридична відповідальність працівників поліції.

Висновки. Таким чином, під адміністративно-правовим статусом підрозділів поліції на воді доцільно розуміти сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених структурних елементів, що мають конкретне призначення, місце і роль у системі підрозділів Національної поліції. Цей статус включає спеціальну компетенцію у реалізації державної політики у сферах забезпечення публічної (громадської) безпеки та порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку та юридичну відповідальність посадових осіб, які працюють у цих підрозділах.

На підставі викладено, вважаємо виокремити основні елементи адміністративно-правового статусу підрозділів поліції на воді: 1) цільовий блок – призначення, завдання та функції; 2) організаційно-структурний блок; 3) компетенційний блок – права та обов'язки; 4) юридичну відповідальність працівників підрозділів поліції на воді.

Подальший хід наукового пошуку в наукових працях буде спрямовано на розкриття змісту виокремлених елементів адміністративно-правового статусу підрозділів поліції на воді.

Література

1. Аганін Б. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення Національною поліцією безпеки дорожнього руху в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2022. 249 с.
2. Карбовський Д. О. Публічне адміністрування діяльності територіальних органів Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 231 с.
3. Катрич Д.К. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 225 с.
4. Литвинов С.А. Адміністративно-правовий статус підрозділів протидії організованій злочинності Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2023. 205 с.
5. Макаруч В.В. Правоохоронні органи як суб'єкти формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оброни: адміністративно-правовий аспект : дис. ... доктора. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2023. 427 с.
6. Шкляренко А.М. Адміністративно-правовий статус поліції охорони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 221 с.
7. Колесник Я.В. Принципи реалізації правоохоронної функції держави органами Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 214 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.20>

А. Ю. Куликович
кандидат юридичних наук
orcid.org/0009-0007-7596-7776

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЧЛЕНІВ РЕЛІГІЙНИХ СЕКТ

Стаття присвячена кримінологічному портрету членів релігійних сект, зокрема дослідженню їхніх психологічних рис, соціальних особливостей та впливу релігійної ідеології на поведінку. У роботі детально проаналізовані основні характеристики особистості, які визначають приєднання до релігійних культів, а також риси, що сприяють їхній криміногенній діяльності. Вивчення лідерів релігійних сект виявило, що більшість з них мають виражені риси антисоціального розладу особистості, такі як психопатія, макіавеллізм і нарцисизм. Ці риси сприяють їхній здатності маніпулювати послідовниками і вчиняти злочини, оскільки відзначаються відсутністю емпатії, низьким рівнем моральних норм та використанням як чесних, так і нечесних методів для досягнення своїх цілей. Члени релігійних сект демонструють помітні психологічні відмінності від інших злочинців. Високий рівень невротизму свідчить про їхню емоційну нестабільність і схильність до негативного когнітивного сприйняття. Низька екстраверсія вказує на їхню соціальну замкнутість і обмежене коло спілкування. Низький рівень сумлінності, виявляючись у формі слабого самоконтролю та високої імпульсивності, збільшує ймовірність вчинення злочинів під впливом лідерів сект. Аналіз показує, що багато членів сект мають травматичний досвід раннього життя, який впливає на їхню схильність до приєднання до культів. Низький рівень освіти і соціально-економічний статус також є важливими факторами, що сприяють їхній вразливості до маніпуляцій. Особливу увагу у статті приділено впливу релігійної ідеології на членів сект. Їхній викривлений світогляд і релігійні передумови роблять їх схильними до ідеалізму і прийняття еретичних ідей, що полегшує маніпуляцію з боку лідерів культів. Висока сприйнятливість до зовнішніх впливів і соціальна ізоляція посилюють їхню залежність від групи і сприяють підбурюванню до злочинної діяльності. Стаття робить вагомий внесок у розуміння механізмів кримінальної поведінки членів релігійних сект і надає цінну інформацію для практиків і дослідників у сфері кримінології та психології.

Ключові слова: релігійні культи, кримінальні правопорушення, кримінологічний портрет, антисоціальний розлад особистості, психологічний аналіз, соціально-психологічні фактори, релігійний вплив.

Kulykovych A. Yu. CRIMINOLOGICAL PORTRAIT OF MEMBERS OF RELIGIOUS SECTS

The article is devoted to the criminological portrait of members of religious sects, in particular, to the study of their psychological traits, social characteristics and the influence of religious ideology on behavior. The paper analyzes in detail the main personality characteristics that determine joining religious cults, as well as the traits that contribute to their criminal activity. The study of religious sect leaders revealed that most of them have pronounced features of antisocial personality disorder, such as psychopathy, Machiavellianism, and narcissism. These traits contribute to their ability to manipulate followers and commit crimes, as they are characterized by a lack of empathy, low moral standards, and the use of both fair and unfair methods to achieve their goals. Members of religious sects show marked psychological differences from other criminals. High levels of neuroticism indicate their emotional instability and a tendency to negative cognitive perception. Low extraversion indicates their social isolation and limited social circle. Low conscientiousness, manifested in the form of weak self-control and high impulsivity, increases the likelihood of committing crimes under the influence of sect leaders. The analysis shows that many cult members have traumatic experiences in their early life that influence their tendency to join cults. Low levels of education and socioeconomic status are also important factors contributing to their vulnerability to manipulation. The article pays special attention to the influence of religious ideology on cult members. Their distorted worldview and religious background make them prone to idealism and acceptance of heretical ideas, which facilitates manipulation by cult leaders. Their high susceptibility to external influences and social isolation increase their dependence on the group and contribute to incitement to criminal activity. The article makes a significant contribution to the understanding of the mechanisms of criminal behavior of members of religious sects and provides valuable information for practitioners and researchers in the field of criminology and psychology.

Key words: religious cults, criminal offenses, criminological portrait, antisocial personality disorder, psychological analysis, socio-psychological factors, religious influence.

Постановка проблеми. Релігійні секти, зокрема ті, які функціонують у формі культів, представляють собою суттєву соціальну і кримінологічну проблему. Їх діяльність часто супроводжується

значними негативними наслідками як для індивідуальних членів, так і для суспільства в цілому. Для розуміння специфіки кримінальної поведінки членів релігійних сект необхідно дослідити їхні

особливості з кримінологічної та психологічної точок зору. Наукові дослідження виявляють, що лідери релігійних сект часто демонструють анти-соціальні риси особистості, такі як психопатія, макіавеллізм і нарцисизм. Ці риси не тільки формують їхній стиль керівництва, але й підвищують їхню здатність до маніпуляцій та злочинної діяльності. Лідери культів використовують свою харизму і маніпулятивні навички для контролю над послідовниками, що дозволяє їм здійснювати дії, які суперечать загальноприйнятим моральним і правовим нормам. Члени релігійних сект зазвичай мають специфічні психологічні риси, такі як високий рівень невротизму і низька екстраверсія, які роблять їх більш вразливими до маніпуляцій і злочинної поведінки. Високий рівень невротизму вказує на їхню емоційну нестабільність і схильність до негативних емоційних переживань, що може підштовхувати їх до сліпого слідування культу. Низька екстраверсія часто корелює з соціальною ізоляцією і обмеженим соціальним колом, що збільшує їхню залежність від групи. Серед соціально-економічних факторів, які сприяють приєднанню до релігійних сект, можна виділити низький рівень освіти і погані економічні умови. Ці фактори обмежують доступ до інформації і освіти, що знижує здатність критично оцінювати культу і їхню діяльність. Як показують дослідження, члени сект часто походять з сільських районів або бідних верств населення, що робить їх більш вразливими до релігійних ідеологій і обману. У зв'язку з цим, постає важливе питання: як особистісні, психологічні та соціальні характеристики членів релігійних сект впливають на їхню кримінальну поведінку і які фактори найбільше сприяють цьому процесу? Яким чином релігійні культові групи використовують ці характеристики для підвищення своєї ефективності в маніпуляції та здійсненні злочинів? Відповідь на ці питання дозволить глибше зрозуміти механізми кримінальної поведінки в контексті релігійних культів і розробити ефективні стратегії для попередження та протидії негативним наслідкам діяльності таких груп. Це також допоможе створити більш обґрунтовані підходи до реабілітації постраждалих і запобігання повторним випадкам злочинної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У останні роки дослідження кримінологічного портрета членів релігійних сект набуло значної актуальності завдяки зростанню інтересу до соціально-психологічних аспектів кримінальної поведінки та маніпуляційних стратегій релігійних груп. Дослідження, проведені в останні роки, зосереджені на аналізі особистісних рис лідерів релігійних сект, таких як антисоціальний розлад особистості, темна тріада (психопатія, макіавеллізм, нарцисизм) та їхній вплив на маніпуляцію та

контроль над послідовниками. Наприклад, дослідження, опубліковане в журналі «Personality and Individual Differences» показало, що лідери сект часто мають високі показники психопатії і макіавеллізму, що дозволяє їм ефективно маніпулювати своїми прихильниками та вчиняти злочини.

У публікаціях Г.П. Байдако аналізуються соціально-економічні фактори, які сприяють приєднанню до релігійних сект. Зокрема, дослідження виявили, що члени релігійних сект часто походять з менш забезпечених верств населення, з обмеженим доступом до освіти, що робить їх більш вразливими до маніпуляцій.

Останні дослідження в області психолексичних теорій показують, що члени релігійних сект часто мають високі показники невротизму і низькі показники екстраверсії, що робить їх більш вразливими до психологічного впливу і маніпуляцій. Високий рівень невротизму асоціюється з схильністю до негативного сприйняття та більшою готовністю до сліпого слідування в умовах стресу.

Дослідження О.В. Старкова, Р.Ю. Савонюка, Є.В. Ліхштейна аналізують, як релігійні секти використовують соціальну динаміку для підтримання контролю над членами і організації злочинної діяльності. Особливу увагу приділяють способам, якими лідери сект маніпулюють соціальною і груповою динамікою для здійснення кримінальних актів і підтримання влади.

В останніх публікаціях S.A. Nassan, розглядаються стратегії профілактики і реабілітації осіб, які постраждали від впливу релігійних сект. Дослідження підкреслюють важливість створення ефективних програм реабілітації та підтримки для колишніх членів сект, щоб допомогти їм відновитися і інтегруватися в суспільство.

Загалом, сучасні дослідження підкреслюють комплексний характер проблеми кримінологічного портрета членів релігійних сект і вказують на необхідність інтегрованого підходу до її вирішення, який би враховував як психологічні, так і соціально-економічні аспекти.

Метою є всебічне дослідження кримінологічного портрету членів релігійних сект, зокрема, визначення особистісних і соціально-психологічних характеристик, що впливають на їхню кримінальну поведінку. Автор ставить за мету розібрати оцінку впливу антисоціальних рис особистості, таких як психопатія, макіавеллізм і нарцисизм, на поведінку лідерів релігійних сект і їх здатність до маніпуляцій; вивчення таких характеристик, як невротизм, екстраверсія, сумнінність і їхній вплив на підвищену вразливість членів сект до маніпуляцій і злочинної діяльності; провести аналіз соціально-економічних умов, таких як рівень освіти і економічний статус, що сприяють приєднанню до релігійних сект і впливають на злочинну поведінку; розкрити способи, якими релігій-

ні культові групи використовують психологічні і соціальні фактори для маніпуляцій і здійснення злочинів; сформулювати практичні рекомендації для ефективного запобігання і боротьби з негативними наслідками діяльності релігійних сект, включаючи стратегії реабілітації постраждалих.

Стаття спрямована на надання комплексного розуміння кримінологічного портрета членів релігійних сект, що дозволить розробити ефективні стратегії для боротьби з їхньою злочинною діяльністю і підтримки постраждалих.

Виклад основного матеріалу. Релігійні секти, які часто мають значний вплив на своїх adeptів, представляють собою особливий соціальний феномен з точки зору кримінології. Лідери таких груп, завдяки своїм харизматичним і маніпулятивним здібностям, здатні створювати та підтримувати структури, що сприяють розвитку антисоціальної поведінки серед їхніх послідовників. Поняття «релігійні секти» охоплює широкий спектр організацій, що відрізняються своїми релігійними вченнями і практиками, однак багато з них мають спільні риси, які можуть включати елементи маніпуляцій, контроль і навіть кримінальної діяльності [4, с. 302].

Більшість лідерів релігійних сект характеризуються наявністю антисоціального розладу особистості та проявами темної тріади, включаючи психопатію, макіавеллізм і нарцисизм. Ці індивіди демонструють відсутність совісті або жаль, проявляють йогоїзм і мають низький рівень емпатії, при цьому досягають своїх цілей за допомогою як морально допустимих, так і неетичних методів [7, с. 8]. Їхня злочинна поведінка свідчить про сильне проявлення антисоціальних тенденцій і маніпуляційного впливу на своїх послідовників. Лідери сект часто володіють високими соціальними навичками, що дозволяють їм ефективно встановлювати соціальні зв'язки і проявляти лідерські здібності, необхідні для розвитку і утримання групи. Вони вражають своїм красномовством, чарівністю і схильністю до демонстрації своїх ірраціональних і девіантних переконань перед членами секти. Ці риси сприяють залученню нових adeptів та здійсненню психічного контролю над ними.

Дослідження показують, що багато лідерів релігійних сект пережили значні травматичні події в ранньому віці або дитинстві, що могло сформувати асоціальні риси особистості. Їхнє минуле часто включає елементи насильства або нестабільності, що залишили глибокі психологічні шрами і сприяли формуванню антисоціальної особистості [5, с. 108]. Як правило, ці індивіди мають низький рівень освіти, характеризуються менш раціональним мисленням і схильні до екстремістських та феодальних ідей. Їхня відсутність культурних якостей і освіти часто супроводжується певними релігійними передумовами.

Наприклад, Чарльз Менсон, відомий лідер культу, пережив жахливе дитинство: його мати була повією і часто потрапляла до в'язниці, а після всиновлення тіткою він став жертвою сімейного насильства. Хунчжи Лі, ще один відомий лідер, виріс в бідній родині, його батьки розлучилися, а сам він отримав лише неповну середню освіту. Лі був нормальним, але самовпевненим студентом. Вейшань Чжао, ще один приклад, також народився в бідній родині і пережив важке дитинство. Як старший син у сім'ї, він брав на себе значну відповідальність і тиск [3, с. 185].

Ці приклади ілюструють, як особистісні травми і соціально-економічні умови можуть впливати на формування злочинних тенденцій у лідерів релігійних сект. Вони часто починають як звичайні люди, але під впливом складних життєвих умов і особистих трагедій можуть обрати шлях злочинної діяльності, перетворюючи свої травми і нещастя в інструменти маніпуляції і контролю над іншими.

З точки зору особистісних характеристик, використовуючи модель NEO-FFI, емпіричні дослідження виявили суттєві відмінності між членами релігійних сект і іншими злочинцями.

Сучасні дослідження особистості часто спираються на ієрархічну модель, відому як «Велика П'ятірка» (Big Five). Ця модель є надзвичайно популярною в психометрії і базується на п'яти основних характеристиках особистості, що відображають різні аспекти людської природи. Акронім «OCEAN» допомагає запам'ятати ці п'ять ключових факторів: Openness to Experience (відкритість до досвіду), Conscientiousness (сумлінність), Extraversion (екстраверсія), Agreeableness (приємність) та Neuroticism (нейротизм). Ця п'ятифакторна модель отримала підтвердження в численних психометричних дослідженнях, що засвідчує її високу конвергентну валідність і стабільність у різних контекстах [1, с. 208].

Таким чином, ми спостерігаємо значну кореляцію між п'ятифакторною моделлю особистості і соціонічними дихотоміями. Варто зазначити, що Велика П'ятірка і соціоніка розвивалися паралельно, але мали різні історичні витоки. Соціоніка, сформульована Аушрою Аугустінавічюте в 1970-х роках, базується на теорії типів Карла Юнга, а перша публікація, що офіційно окреслює цю дисципліну, датована 1980 роком.

Велика П'ятірка, в свою чергу, розвивалася на основі 3-факторної моделі Ганса Айзенка, яка включала екстраверсію, нейротизм і психотизм. Виникнення Великої П'ятірки стало відповіддю на труднощі, пов'язані з виокремленням психотизму як окремого фактору [2, с. 666]. Перші дослідження моделі були проведені в 1960-х роках, а термін «Big Five» був вперше введений Льюїсом Голдбергом у 1981 році, підкреслюючи широту охоплення і включення факторів нижчого порядку.

Психолексичний підхід, використаний Голдбергом та іншими вченими, передбачає, що мова є основним інструментом для ідентифікації особистісних рис. Цей підхід, вперше запропонований сером Френсісом Гальтоном у 1884 році, демонструє значну ефективність у класифікації рис особистості через мовні ознаки. Члени релігійних сект часто демонструють високий рівень невротизму, що характеризується емоційною нестабільністю та схильністю до підвищеного емоційного реагування [6, с. 108]. Ця риса веде до підвищеної вразливості до стресових ситуацій і негативного когнітивного сприйняття, що, в свою чергу, сприяє їх сліпому підкоренню і маніпуляціям з боку лідерів секти.

Іншою значущою характеристикою є низький рівень екстраверсії, що свідчить про соціальну замкнутість і невпевненість у собі. Члени релігійних сект часто демонструють соціальну ізоляцію та обмежене коло спілкування, що може мати ознаки аутизму. Вступ до секти часто приносить їм відчуття сильного соціального зв'язку, яке вони раніше не відчували. Під впливом аномального психічного стану та групового тиску, такі особи можуть легше вчиняти злочини, відповідно до наказів або ідей лідерів.

Ще однією суттєвою рисою є низькі показники сумлінності, що відображається в низькому рівні самоконтролю, слабкій волі та високій імпульсивності. Ці характеристики роблять членів сект більш вразливими до злочинної поведінки, оскільки вони можуть діяти без врахування довгострокових наслідків своїх дій. Сумлінність, що включає самосвідомість і планування, часто є недоступною для таких індивідів, що підвищує ймовірність їхньої участі у злочинних діях.

Крім того, члени релігійних сект часто мають викривлений світогляд і ціннісні орієнтації, що спотворюють їхнє сприйняття реальності. Вони схильні до ідеалізму та віри в надприродні сили, що робить їх більш сприйнятливими до вигадок і маніпуляцій, розповсюджених лідерами секти. Їхня схильність до атрибуції зовнішніх причин, таких як божественне втручання, робить їх особливо уразливими до ментального контролю та маніпуляцій, що в свою чергу легітимізує їхні дії в рамках культових переконань.

Дані також свідчать, що члени сект часто мають нижчий рівень освіти і походять із соціально-економічно незабезпечених регіонів, таких як сільська місцевість. Відсутність доступу до якісної освіти і ресурсів може сприяти їхній легковірності і відсутності критичного мислення, що робить їх більш схильними до слідування культовим вказівкам [8, с. 19]. Село або регіони з низьким рівнем економічного розвитку характеризуються меншим доступом до наукових знань і критичного аналізу, що може сприяти простому прийняттю культових вірувань без належної перевірки.

Таким чином, кримінологічний портрет членів релігійних сект демонструє, що їхні особистісні характеристики, соціально-економічний статус і рівень освіти суттєво впливають на їхню вразливість до маніпуляцій і злочинної поведінки. Вивчення цих аспектів допомагає краще зрозуміти механізми, через які релігійні сектанти стають учасниками злочинних дій, а також розробити більш ефективні методи для виявлення та запобігання такій поведінці.

Висновки. Отже, лідери релігійних сект часто демонструють виражені риси антисоціального розладу особистості, включаючи компоненти темної тріади: психопатію, макіавеллізм і нарцисизм. Вони зазвичай мають низький рівень емпатії, не здатні відчувати провини або жаль, і можуть використовувати як чесні, так і нечесні методи для досягнення своїх цілей. Ці характеристики сприяють їхньому маніпулятивному впливу на послідовників та злочинній поведінці. Члени сект часто відрізняються високим рівнем невротизму, що свідчить про нестабільність емоцій і легкість піддавання зовнішнім впливам. Низька екстраверсія вказує на їхню соціальну замкнутість і обмежений досвід спілкування. Низька сумлінність веде до низького рівня самоконтролю, що підвищує схильність до імпульсивних і злочинних дій під впливом лідерів. Багато членів сект мають травматичний досвід раннього життя, що може включати серйозні життєві події або проблеми в дитинстві. Цей досвід сприяє розвитку асоціальної особистості та підвищеній сприйнятливості до маніпуляцій. Низький рівень освіти і економічний стан також грають роль у їхній сприйнятливості до культів. Члени релігійних сект часто мають викривлений світогляд і релігійні передумови, що робить їх більш схильними до ідеалізму та прийняття еретичних ідей. Лідери культів використовують ці особливості для маніпуляції, створюючи і підтримуючи середовище, в якому члени сект стають легшими для контролю і підбурювання до злочинних дій. Висока сприйнятливість членів сект до зовнішніх впливів робить їх більш уразливими до маніпуляцій з боку лідерів. Соціальна ізоляція і обмежені соціальні зв'язки збільшують їхню залежність від групи, що дозволяє лідерам здійснювати ефективний психічний контроль. Для глибшого розуміння кримінологічного портрета членів релігійних сект необхідно провести подальші дослідження, що охоплюють як психологічні, так і соціальні аспекти. Це включає дослідження впливу різних факторів на готовність до приєднання до сект і їхню поведінку в рамках цих груп.

На нашу думку кримінологічний портрет членів релігійних сект формується під впливом складного поєднання особистісних рис, психологічних травм, соціальних факторів та ідеологічно-

го маніпулювання, що має важливе значення для розробки ефективних стратегій протидії релігійним культистським впливам.

Література

1. Edmonds, W. M.. Followership, sacrificial leadership and charisma: A focus group study of survivors from the Jonestown massacre. *University of Maryland Eastern Shore*. 2011, p. 206–213.
2. Chan, C. S. C. The Falun Gong in China: a sociological perspective. *The China Quarterly*, 179, 2004, p. 665–683.
3. Шапар В.Б. До проблеми аутодеструктивної поведінки adeptів релігійно-культових новоутворень. *Право і безпека*. 2003. Т. 2. №1. С. 184–186.
4. Кримінальне право України: особлива частина / за ред. В. Я. Тація, В. В. Сташиса, М. І. Бажанова. К. : Юрінком Інтер, 2002. 496 с.
5. Тимченко О.В., Шапар В.Б. Полоненики релігійного екстазу: Психологія релігійних сект. Харків : Прапор, 1998. 477 с.
6. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Київ : КНТ, 2017. 394 с.
7. Сердюк П.П. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення та розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : автореф. дис. ... канд. юр. наук. Одеса. 2005. 21 с.
8. Сіренко С. «Тоталітарні секти зброя масової поразки?». *Студентська Газета*. 2004. № 44. С. 16–22.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14+343.135

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.21>

Ю. В. Жовтан
адвокат, доктор філософії,
партнер Адвокатського об'єднання «Barristers»,
член комітету з кримінального права та процесу
Ради адвокатів Одеської області
orcid.org/0000-0002-4595-2887

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ СТ. 255 КПК УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА СТОРОНИ ЗАХИСТУ НА ДОСТУП ДО МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті аналізується проблемні питання застосування положень статті 255 КПК України у контексті забезпечення права сторони захисту на доступ до матеріалів досудового розслідування у кримінальному провадженні. Зазначено, що прийняття рішення прокурором про невідкладне знищення речей або документів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, призводить до розбалансування рівності сторін та неузгодженості окремих норм кримінального процесуального законодавства України. Розглядаючи питання забезпечення права сторони захисту на доступ до матеріалів досудового розслідування у кримінальному провадженні, звертається увага на те, що процесуальний порядок прийняття рішення прокурором про знищення матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій, не відповідає положенням статті 6 (3) б Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та правовим позиціям Європейського суду з прав людини.

Зауважено, що відповідно до ст. 255 КПК України, сторона захисту позбавлена можливості ознайомлення з результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій, з причин їх невідкладного знищення за рішенням прокурора з огляду на відсутність можливості їх використання для подальшого проведення досудового розслідування, що негативно впливає на належну підготовку до ефективного захисту, у свою чергу, суперечить ч. 2 ст. 290 КПК України в частині обов'язку прокурора або слідчого за його дорученням надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні. З метою усунення законодавчої прогалини з предмета означеної проблеми запропоновано відповідні зміни до положення частини 3 статті 255 КПК України.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування, кримінальне провадження, доступ до матеріалів досудового розслідування, сторона захисту.

Zhovtan Yu. V. PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF ART. 255 CODE OF CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF SECURING THE RIGHT OF THE DEFENDER PARTIES TO ACCESS MATERIALS OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF A CRIMINAL PROVIDER

The article analyzes the problematic provisions of Article 255 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in the context of ensuring the right of the defense party to access the materials of the pre-trial investigation of criminal investigators. It is stated that when the prosecutor makes a decision about the unexpected reduction of speeches or documents taken from the results of undercover investigative (audio) operations, which the prosecutor does not recognize as necessary for the further conduct of the pre-trial investigation, to lead to an imbalance of balance and the sides and inconsistency of certain norms of the criminal procedural legislation of Ukraine. Considering the right of the defense party to have access to the materials of the pre-trial investigation of the criminal investigator, respect is given to those who have adopted the procedural procedure decided by the prosecutor regarding the lack of materials of secret investigative (auditing) actions, not Complies with the provisions of Article 6 (3) b of the Protection of Rights Convention human rights and fundamental freedoms and the legal positions of the European Court of Human Rights.

It is respected that it is consistent with Art. 255 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the party is deprived of the possibility of becoming aware of the results of undercover investigative (sound) actions, due to the reasons for their obvious dependence on the decisions of the prosecutor in view of the possibility of their vikoristana for further conducting pre-trial investigations, which negatively impacts on proper preparation for effective defense, at your own expense, super read part 2 tbsp. 290 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in terms of obliging the prosecutor or his investigator to give access to the materials of the pre-trial investigation, which is in his order. By eliminating the legislative gap from the subject of the said problem, specific changes were introduced to the provisions of Part 3 of Article 255 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine.

Key words: secret investigations (soundbite) activities, pre-trial investigation, criminal investigation, access to pre-trial investigation materials, defense party.

Постановка проблеми. Проведення досудового розслідування збір доказів та матеріалів є джерелом інформації, які покладені в основу обвинувачення або спростування обвинувачення, що вказує на дуже важливий етап всього процесу від початку внесення відомостей до єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) до (прийняття рішення) винесення вироку, або закриття кримінального провадження (справи).

Аналіз окремих проблемних аспектів глави 21 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), щодо використання результатів негласних слідчих розшукових дій (далі – НСРД) у кримінальному провадженні, зокрема ч. 1 ст. 255 КПК України, відповідно до якої, знищення відомостей, речей та документів, отриманих в результаті проведення НСРД, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування повинні бути невідкладно знищені на підставі його рішення, вказує на розбалансування рівності сторін, неузгодженість деяких норм кримінально процесуального законодавства України, крім того суперечить нормам конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та практиці європейського суду з прав людини.

Як свідчить практика, застосування вище зазначеної норми стороною обвинувачення, ставить під сумнів обов'язок прокурора щодо всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження, який закріплено в ч. 2 ст. 9 КПК України та порушує гарантії сторони захисту щодо забезпечення права на ознайомлення саме з усіма матеріалами досудового розслідування, і справа навіть не стосується умисного вчинку прокурора, а саме людського фактору який може вплинути на прийняття самостійного рішення щодо знищення певних матеріалів без висловлення протилежної сторони своєї думки з цього приводу.

Як вбачається з вищевикладеного проблематика цього питання є актуальною і на даний час не вирішена, що вказує на необхідність пошуку з подальшими перспективами реалізації виправлення даної прогалини чинного КПК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням реалізації учасниками кримінального провадження права на доступ до матеріалів досудового розслідування при його завершенні, неодноразово приділялась увага у роботах таких вчених як: С.В. Андрусенка, Н.Л. Боржецької, Т.В. Волошанівської І.В. Гловюк, І.О. Крицької Т.Ю. Марченко, М.І. Пашковського, С.М. Смокова, М.М. Стоянова, та інших вчених. Проте, враховуючи стрімкі зміни чинного законодавства, специфіка відкриття матеріалів досудового розслідування іншій стороні, особливо результатів НСРД, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідуван-

ня, досліджена недостатньо, що потребує подальшої розробки з метою забезпечення реалізації права на захист та уникнення зловживання сторонами своїми процесуальними правами, що свідчить про необхідність приділення уваги та аналізу цього питання.

Метою статті є дослідження проблематики питання знищення результатів НСРД, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування та надання можливих шляхів усунення існуючих законодавчих прогалин і суперечностей з піднятої проблеми шляхом змін та доповнень до КПК України.

Виклад основного матеріалу. Ефективний захист у кримінальному провадженні України, обумовлений розумінням функції захисту, яка спрямована на: заперечення законності та обґрунтованості кримінального переслідування; виявлення обставин, що спростовують підозру, виправдовують обвинуваченого (підсудного), виключають або пом'якшують його відповідальність, пом'якшують покарання та інші наслідки засудження особи; на охорону особистих та майнових прав; а також недопущення порушень та необґрунтованих обмежень прав і свобод при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, що реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів в формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством [1, с. 368–369]. На думку Т.В. Волошанівської, однією з гарантій забезпечення права на захист є покладення на органи досудового розслідування та суд обов'язку забезпечити особі можливості для захисту від обвинувачення [2, с. 201]. Виходячи з положень статті 6 (3) в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту [3]. У справі «Mattocciav. Italy» ЄСПЛ вказує, що хоча ступінь детальності інформування обвинуваченого залежить від обставин конкретної справи, однак у будь-якому випадку відомості, надані обвинуваченому, повинні бути достатніми для повного розуміння останнім суті висунутого проти нього обвинувачення, що є необхідним для підготовки адекватного захисту [4]. У цьому відношенні, погоджуючись з Т.Ю. Марченко, зазначимо, що оперативність надання обвинуваченому інформації, її обсяг та доречність, оцінюється крізь призму положення, закріпленого у статті 6(3)в Конвенції [5, с. 22]. Важливим елементом у аспекті достатніх можливостей для захисту є доступ до матеріалів кримінального провадження. Аналіз положень ст. 255 КПК України викликають чимало запитань в контексті реалізації права на захист. Зокрема, частина 1 зазначеної норми вказує, що відомості, речі та документи, отримані в результа-

ті проведення НСРД, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, повинні бути невідкладно знищені на підставі його рішення. При цьому ч. 2 згаданої статті, забороняє використовувати зазначених у частині першій цієї статті матеріалів для цілей, не пов'язаних з кримінальним провадженням, або ознайомлення з ними учасників кримінального провадження чи будь-яких інших осіб [6]. За слушним зауваженням І.В. Гловюк, стосовно «будь-яких інших осіб» такий підхід, враховуючи таємний характер негласних слідчих (розшукових) дій, заперечень не викликає, то заборона ознайомлення для учасників кримінального провадження викликає зауваження стосовно забезпечення права на захист. У результатах проведення НСРД, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, можуть міститися дані, які у майбутньому можуть мати важливе значення для сторони захисту, яка на момент вирішення питання про їх знищення не знає про їх існування, та, відповідно не має та не може мати до них доступу. Що за своєю суттю суперечить ч. 2 ст. 290 КПК України, якою встановлено обов'язок прокурора або слідчого за його дорученням надавати доступ до будь-яких доказів, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання [7, с. 27–28]. Посилаючись на правові позиції рішення ЄСПЛ у справі «Матанович проти Хорватії», авторка зазначає, що хоча право на доступ до матеріалів справи не є абсолютним, процедура, відповідно до якої органи прокуратури самостійно намагаються оцінити, що може мати або не мати значення для справи, без будь-яких наступних процесуальних гарантій прав захисту, не може відповідати вимогам статті 6 § 1 [8].

Отже, на разі рівність сторін в кримінальному процесі України, в окремих випадках, носить декларативний характер, особливо в аспекті надання доступу до матеріалів НСРД. За регламентацією ст. 255 КПК України, сторона захисту позбавлена можливості навіть заявити клопотання, оскільки їй не відомо про проведення НСРД, а докази знищуються як такі, що не є необхідними, на думку прокурора, для подальшого проведення досудового розслідування [7, с. 30]. У практиці ЄСПЛ неодноразово була звернута увага на обмеження права на доступ до матеріалів провадження. Зокрема у рішеннях «Берару проти Румунії» та «М проти Нідерландів» Суд наголосив, що важливими гарантіями справедливого судового розгляду є необмежений доступ до матеріалів справи та необмежене використання будь-яких доказів, включаючи можливість отримання копій відповідних документів. Подібне обмеження призво-

дить до порушення принципу рівності сторін, що, як наслідок, тягне за собою порушення принципу пропорційності [9]. В той же час у своїй практиці ЄСПЛ наголошує, що право на розкриття доказів не є абсолютним правом. Зокрема у рішенні у справі «Натунен проти Фінляндії» ЄСПЛ вказує, що у будь-якому кримінальному провадженні можуть існувати конкуруючі інтереси, такі як національна безпека, або потреба захисту свідків, які піддаються ризику репресій, або збереження секретних методів розслідування злочину, які повинні бути оцінені (зважені) щодо прав обвинуваченого [10]. Аналогічні правові позиції ЄСПЛ простежуються у справах «Довсет проти Об'єднаного Королівства» [11]; «Дурсон проти Нідерландів» [12]. При цьому у справі «Мр. Міччелл проти Об'єднаного Королівства» Суд також зауважив, що обмеження процесуальних прав особи (включаючи доступ до певної інформації) можуть бути виправдані лише за виняткових обставин [13]. Обмеження, що застосовуються, не повинні обмежувати або зменшувати доступ до інформації, наданої особі таким чином, або в такій мірі, яка б суттєво зменшувала сутність права. Така процедура, в якій сторона обвинувачення намагається самостійно оцінити важливість прихованої інформації для захисту та зважає (оцінює) це на протигагу публічному інтересу, утримуючи інформацію в таємниці, не може відповідати вимогам п. 1 ст. 6 Конвенції [11].

Крім того, обмеження не будуть сумісні з п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо вони не відповідатимуть «легітимним» цілям і якщо не існуватиме «розумного співвідношення пропорційності між використаними засобами та метою, яку потрібно досягти» [14]. У справі «Джесперс проти Бельгії» Суд вказав, що нерозкриття стороні захисту матеріальних доказів, що містять відомості, які могли б надати можливість звинуваченому звільнити себе або зменшити строк відбування покарання, може оцінюватись як відмова від можливостей, необхідних для підготовки захисту, а отже, порушення права, гарантованого п. в ч. 3 ст. 6 Конвенції [15]. У деяких випадках може знадобитися приховування певних доказів від захисту з метою збереження основних прав іншої особи або захисту важливих суспільних інтересів. Для того, щоб гарантувати, що обвинувачений отримає справедливий судовий розгляд, будь-які труднощі, викликані обмеженням прав захисту, мають бути належним чином компенсовані (врівноважені) процедурами, яких дотримуються судові органи [16].

І хоча наявна практика ЄСПЛ щодо оцінювання балансу потреби збереження державної таємниці та захисту важливого суспільного інтересу, на жаль сучасна практика свідчить про відсутність належної правової процедури судового контролю за вирішенням питання щодо долі таких матеріалів. ЄСПЛ у рішенні «Матанович проти Хорватії»

наголошує на тому, що у системах, в яких органи прокуратури зобов'язані відповідно до закону враховувати факти на користь і проти підозрюваного, процедура, відповідно до якої органи прокуратури самостійно намагаються оцінити, що може мати або не матиме значення для справи, без будь-яких наступних процесуальних гарантій прав захисту, не може відповідати вимогам ч. 1 ст. 6 Конвенції [8].

І.В. Гловюк та Т.Ю. Марченко звертають увагу на необхідність забезпечення збереження таких матеріалів до набрання законної сили судовим рішенням, яким закінчується кримінальне провадження, або винесення постанови про закриття кримінального провадження, з урахуванням того, що оцінювання прокурором «необхідності» отриманих результатів проведення НСРД для проведення досудового розслідування містить елемент суб'єктивізму [17, с. 55]. Аналізуючи практику ЄСПЛ у співвідношенні з нормами КПК України, авторки приходять до висновку, що враховуючи специфіку НСРД, тривалість їх проведення, а також те, що ті матеріали, які прокурор не має наміру використовувати у доказуванні в судовому провадженні, можуть бути не розсекречені і їх розсекречення у конкретний момент часу суперечитиме важливому суспільному інтересу, доречним буде судовий порядок вирішення питання про потребу у відкритті цих матеріалів. З цією метою у ч. 5 ст. 290 КПК України І.В. Гловюк та Т.Ю. Марченко пропонують передбачити повноваження слідчого судді, суду щодо оцінки потреби відкриття вказаних вище результатів НСРД, із врахуванням забезпечення права сторони захисту мати достатні можливості для підготовки захисту. Зокрема слідчий суддя, суд має встановити, чи такі результати НСРД можуть надати можливість підозрюваному, обвинуваченому виправдати себе, або зменшити обсяг обвинувачення, при цьому встановлюючи баланс між публічним інтересом, потребою збереження у таємниці відомостей щодо факту, методів проведення НСРД, осіб, які їх проводять, та осіб, які залучалися до їх проведення, інформації, отриманої в результаті їх проведення, та правом підозрюваного, його захисника мати можливості, необхідні для підготовки захисту [17, с. 55].

Вважаємо, що прокурор зобов'язаний відкрити стороні захисту всі матеріали НСРД, які проводились щодо певної особи (осіб), і не може на власний розсуд визначати отримані результати такими, що підлягають негайному знищенню, без повідомлення сторони захисту про їх наявність. Підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про наявність всіх матеріалів НСРД, які проводились у кримінальному провадженні. Ознайомлення сторони захисту з такими матеріалами

має відбуватись на підставі заявленого клопотання в порядку ст. 221 КПК України, яке розглядається прокурором в порядку передбаченому ст. 220 КПК України. У разі виявлення стороною захисту доказів, що мають значення у кримінальному провадженні для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості підозрюваного (обвинуваченого), або сприяти пом'якшенню покарання, сторона захисту має право звернутись з клопотанням про долучення таких документів до матеріалів кримінального провадження.

Крім того, якщо розглядати можливість подання клопотання стороною захисту про надання доступу до матеріалів досудового розслідування до його завершення, то відповідно до ч. 2 ст. 220 КПК про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання слідчим або прокурором повинна бути винесена мотивована постанова. У сторони захисту, може виникнути необхідність як в оскарженні бездіяльності слідчого, прокурора, яка полягає у залишенні без розгляду клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, так і в оскарженні постанови про відмову у задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. Проте чинний КПК України не розкриває питання щодо можливості оскарження відмови у наданні доступу до матеріалів в порядку ст. 221 КПК. Тож, за цілком справедливим твердженням О.В. Малахової, вважаємо, що ефективним способом протидії безпідставним відмовам слідчого, прокурора у доступі до матеріалів досудового розслідування до його завершення є оскарження таких відмов слідчому судді [18, с. 105].

З цього приводу підтримуємо позицію І.В. Гловюк, яка з метою вдосконалення нормативної регламентації ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення пропонує доповнити ст. 303 КПК пунктом 10 наступного змісту: «10) рішення слідчого, прокурора про відмову у задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення у частині надання матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником» [19, с. 74].

На наше переконання, зважаючи на викладене вище, з метою уникнення прокурором зловживання правом на прийняття рішення про невідкладне знищення відомостей, речей та документів, отриманих в результаті проведення НСРД, які він не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, пропонуємо до КПК України внести наступні зміни:

Положення статті 255 КПК України доповнити частиною 3¹ та викласти в такій редакції:

«3¹ У разі, якщо відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання, прокурор зобов'язаний повідомити сторону захисту про наявність таких відомостей, речей або документів у розпорядженні прокурора.

Після отримання повідомлення про наявність у сторони обвинувачення зазначених у частині першій цієї статті матеріалів, сторона захисту має право завернутись з клопотанням про ознайомлення з ними, згідно з вимогами статті 221 цього Кодексу.

Допустимість дій, передбачених цією частиною, та час їх вчинення визначаються прокурором з урахуванням необхідності забезпечення прав та законних інтересів осіб, а також запобігання завданню шкоди для кримінального провадження [20].

Висновки. Отже, з метою запобігання зловживання прокурором правом на прийняття рішення про невідкладне знищення відомостей, речей та документів, отриманих в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які він не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, доречним є внесення відповідних змін до КПК України, в частині повідомлення сторони захисту про таке рішення, закріпивши відповідне положення в ч. 3¹ ст. 255 КПК України. Також, для забезпечення реалізації права на захист, необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 303 КПК України, в частині можливості оскарження рішення слідчого, дізнавача або прокурора про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення.

Література

- Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.
- Волошанівська Т.В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 265 с.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 лист. 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
- Case of Mattoccia v. Italy, Appl. no. 23969/94, Judgment of the ECHR, 25 July 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58764>
- Марченко Т. Ю. Право підозрюваного, обвинуваченого мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту: теорія і практика реалізації у кримінальному провадженні України : дис. ... докт. філософ. : 081 – Право. 2021. 292 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI: станом на 12.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n5735>
- Гловюк І. В. Проблемні питання застосування положень статті 255 КПК України у контексті практики ЄСПЛ. *Протидія організованій злочинній діяльності* : матеріали всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. м. Одеса, 30 бер. 2018 р. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2018. С. 27–31.
- Рішення ЄСПЛ у справі «Магановіч проти Хорватії» (Заява № 2742/12) URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Pereklad_rishennya_evr_sudu_13072017.pdf
- Case of Beraru v. Romania (app. no. 40107/04). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-141910%22%7D>
- Case of Natunen v. Finland (App no 21022/04). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22%3A%22001-91932%22%7D>
- Case of Dowsett v. the United Kingdom (App no 39482/98). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A%2239482/98%22%2C%22itemid%22%3A%22001-61174%22%7D>
- Case of Doorson v. the Netherlands (App no 20524/92). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-2799%22%7D>
- Case of McMichael v. The United Kingdom (Application no. 16424/90). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57923%22%7D>
- Case of Ashingdane v. the United Kingdom (App no 8225/78). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57425%22%7D>
- Case of Jaspers v. Belgium (App no 8403/78). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-95751%22%7D>
- Case of Rowe and Davis v. the United Kingdom. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-58496%22%7D>
- Гловюк І.В., Марченко Т.Ю. Проблеми доступу сторони захисту до результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний журнал : Право України*. 2018. № 8. С. 48–59. URL: https://pravoua.com.ua/store/pravoukr/pravo_2018_8/pravo_2018_8_s3/
- Малахова О. В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 213 с.
- Гловюк І.В. Актуальні проблеми вдосконалення нормативної регламентації ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. *Теорія та практика правоохоронної діяльності* : Міжнародна науково-практична конференція (11 листопада 2016 року) / упор. Ю. С. Назар. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 73–77.
- Жовтан Ю. В. Доступ до матеріалів досудового розслідування: теорія і практика : дис. ... докт. філософ. : 081 – Право. 2023. 283 с.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.29

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.22>**Я. О. Тицька**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
факультету права та економіки
Міжнародного гуманітарного університету
orcid.org/0000-0001-5777-8225

РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДВОСТОРОННІХ МІЖДЕРЖАВНИХ ДОГОВОРАХ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ ВИМІР

В вимірі цієї наукової статті проаналізоване становлення, поточний стан та перспективи еволюції договірного регулювання наукових досліджень у нормах та механізмах спеціальних двосторонніх договорів, що укладаються між державами сучасності та діють у доволі варіативних форматах.

У статті окреслене міркування сучасної європейської та американської наукової доктрини щодо динаміки та стану справ у сфері спеціальних двосторонніх договорів щодо регулювання наукового пошуку та доведено, що відповідні процеси стають предметом особливої уваги поточної наукової доктрини. При цьому основними напрямками аналізу стають статистика кількості та географії відповідних договорів та аспекти мотивації укладання та реалізації угод такого виміру.

Констатується визнання на доктринальному рівні двох форматів підстав мотивації укладання та реалізації спеціальних двосторонніх договорів стосовно міждержавної наукової співпраці: політичних та практичних.

До політичного виміру відносяться насамперед мотивації покращення або широкого спектру відносин, або, узагалі, встановлення хоча б якихось сталих відносин у форматі недружніх країн. Природно, що така мотивація не сприяє власне науковій співпраці, але водночас вона може привести до виникнення двосторонніх бюрократичних інституцій у цій сфері, спрямованих насамперед на формат переговорних майданчиків.

При цьому практичні передумови двосторонніх угод стосовно міждержавної наукової співпраці мають інші виклики, а саме потребу визначення реальних пріоритетів співпраці та установ, що мають перспективу для наукової синергії; при цьому дослідники вірно відмічають, що у демократичних країнах така співпраця поміж зацікавленими науковими інституціями може відбуватися й найпростіше у науковому середовищі та не потребувати саме на міжурядові домовленості.

Критичність доктринального ставлення європейських авторів щодо питання двосторонніх угод стосовно міждержавної наукової співпраці супроводжується оптимізмом у вимірі впливу права та стандартів Євросоюзу на підвищення ефективності такого роду двосторонніх домовленостей на європейському просторі.

Ключові слова: академічна співпраця, двосторонні угоди, наукові дослідження, наукова етика, наукова співпраця.

Titskaya Ya. A. REGULATION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN BILATERAL INTERSTATE AGREEMENTS: DOCTRINAL DIMENSION

In terms of this scientific article, the development, current state and prospects of the evolution of the contractual regulation of scientific research in the norms and mechanisms of special bilateral treaties, which are concluded between modern states and operate in quite variable formats, are analyzed.

The article outlines the reasoning of modern European and American scientific doctrine regarding the dynamics and state of affairs in the field of special bilateral treaties on the regulation of scientific research, and it proves that the relevant processes are becoming the subject of special attention of the current scientific doctrine. At the same time, the main areas of analysis are the statistics of the number and geography of relevant contracts and aspects of the motivation for concluding and implementing agreements of this size.

It is recognized at the doctrinal level of two formats of reasons for the motivation of concluding and implementing special bilateral agreements, regarding interstate scientific cooperation: political and practical.

The political dimension primarily includes motivations to improve or a wide range of relations, or, in general, to establish at least some permanent relations in the format of unfriendly countries. It is natural that such motivation does not contribute to scientific cooperation itself, but at the same time it can lead to the emergence of bilateral bureaucratic institutions in this area, aimed primarily at the format of negotiation platforms.

At the same time, the practical prerequisites of bilateral agreements regarding interstate scientific cooperation have other challenges, namely the need to determine real priorities for cooperation and institutions that have a perspective for scientific synergy; at the same time, the researchers rightly note that in democratic countries such cooperation between interested scientific institutions can take place directly in the scientific environment and does not require intergovernmental agreements.

The critical doctrinal attitude of European authors regarding the issue of bilateral agreements on interstate scientific cooperation is accompanied by optimism in terms of the impact of EU law and standards on increasing the effectiveness of such bilateral agreements in the European space.

Key words: academic cooperation, bilateral agreements, scientific cooperation, scientific ethics, scientific research.

Постановка проблеми. Фундаментальні виклики та процеси у вимірі міжнародно-правового співробітництва та релевантної наднаціональної співпраці відносно наукових досліджень, як на універсальному, так й на регіональному й двосторонньому рівнях, досі не набули виміру накопичення сталого й всебічного наукового пошуку стосовно сучасної доктрини міжнародного права, й вони досі не отримали відображення у системі релевантних вітчизняних наукових публікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Так, серед українських авторів відповідної проблематики обмежено торкалися у власних працях Т.В. Анцупова, Б.В. Бабін, О.О. Грінченко, К.В. Громовенко, А.О. Задорожній, С.В. Ківалов, проте тепер комплексних монографічних досліджень відповідних питань у відкритих джерелах не виявлено. Водночас на європейському просторі та в інших постіндустріальних країнах це питання досліджується доволі системно, але виключно у форматі договірної регуляції наукових досліджень у нормах та механізмах спеціальних двосторонніх угод, що укладаються між державами сучасності та діють у доволі варіативних форматах.

У відповідному вимірі особливої значущості набувають питання оцінки та узагальнення відповідного доктринального виміру. Адже, за умов відсутності окремого глобального чи європейського договору саме щодо наукової діяльності, питання вимог до наукової роботи у контексті двосторонніх договорів мають неабияку роль для формування міжнародних правових стандартів наукового пошуку у цілому.

В такому дискурсі метою цієї статті варто визначити аналіз генези, поточного стану та специфіки перспектив еволюції доктринального сприйняття договірної регуляції наукових досліджень у нормах та механізмах спеціальних двосторонніх договорів.

Завданнями для реалізації такої мети слід вважати порівняння норм відповідних договорів та думки сучасних європейських та американських авторів щодо відповідних процесів; окреслити співвідношення відповідних концепцій між собою, та, відповідно, у контексті критичних та оптимістичних складових оцінки ними відповідного наднаціонального регулювання у сфері наукового пошуку. При цьому варто використовувати системний, формально-юридичний та герменевтичний методи.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи міжнародне регулювання наукової діяльності у різних вимірах, можна було побачити єдину спільну рису відповідних норм та механізмів: мінімальну кількість дослідницьких публікацій, особливо доктринально-теоретичного характеру. Певний контраст у цьому вимірі становлять

аспекти двосторонньої договірної активності держав у сфері наукової співпраці; хоча українських досліджень відповідних процесів також небагато, у цілому кількість європейських публікацій дозволяє робити певний аналіз та узагальнення позицій науковців.

Це має доволі очевидне та просте пояснення: сотні країн світу, щонайменш за останнє сторіччя, уклали тисячі двосторонніх угод стосовно наукової співпраці, та відповідний масив нормативної бази ніяк не міг залишитися поза увагою юристів-міжнародників. Крім того, можна помітити, що у цій сфері на європейському просторі відчутно стимулювання відповідного дослідницького пошуку з боку інституцій Європейського Союзу.

Серед іншого, у роботі 2010 року німецькі автори Тім Флінк та Ульріх Шрайтерер пояснюють бурхливе зростання кількості двосторонніх міждержавних угод стосовно наукової співпраці (далі – ДМУ) тим, що «наука, технологія та міжнародні справи впливають одне на одного, маючи повсюдний взаємний вплив», та що «глобалізація значно посилила та розширила важливість науки та технологій в міжнародних відносинах за межі їхніх традиційних сфер».

Наприклад, додають ці автори, «національні політики сьогодні більше не можуть дозволити собі ігнорувати науково-технічні розробки та діяльність за кордоном, особливо в країнах-конкурентах. У той же час науково-технічні питання лежать в основі багатьох одночасних глобальних викликів, тоді як наукова співпраця явно пов'язана з соціальним капіталом і розбудовою довіри, які вкрай необхідні для підтримки громадянських відносин між різними і, насамперед, ворогуючими країнами чи культурами» [3, с. 665].

Говорючі про інструментарій «наукової дипломатії», Т. Флінк та У. Шрайтерер заявляють, що «окрім зміцнення національної бази знань та інновацій, міжнародне наукове співробітництво починає розглядатися як ефективний засіб для врегулювання конфліктів, покращення глобального розуміння, закладення основи для взаємної поваги та сприяння розбудові потенціалу». Ці автори відзначають, що ключові індустріальні країни підготували окремий «дипломатичний персонал і програми, що стосуються науково-технічної співпраці або глобальних проблем, у деяких випадках навіть з великою помпою», приводячи приклади Великобританії, Німеччини, Швейцарії та США [3, с. 667].

Європейські дослідники Дерек-Джен Фіккерс та Манфред Горват додають щодо цього про те, що офіційні причини підписання ДМУ «зрозумілі», бо більшість угод самі посилаються на обґрунтування «збільшення науково-технічної співпраці» та що «це те, що зазначено в цілях і принципах угод, і про це йдеться в прес-релізах».

Але, додають ці автори, є більше причин для підписання ДМУ, ніж просто «збільшення науково-технічної співпраці». Д.-Дж. Фіккерс та М. Горват групують «відповідні обґрунтування з того, що ми називаємо парадигмою вузьких угод та широкою парадигмою угод» щодо ДМУ та додають що «перша парадигма пов'язана лише з якістю, обсягом і критичною масою угод шляхом зв'язку ресурсів і знань з ресурсами і знаннями в інших країнах» та «друга парадигма також включає ненаукові цілі політики» [2].

Водночас Т. Флінк та У. Шрайтерер додають, що, поки для США та Великої Британії у вимірі планування та укладання ДМУ з третіми країнами «політичний вплив відіграє важливу роль», то Німеччина, Франція, Швейцарія та Японія під час укладання та реалізації ДМУ «зосереджуються головним чином на отриманні доступу до перспективних ринків та досягнень у сфері науково-дослідних розробок, а також на просуванні своїх науково-технічних, дослідницьких та академічних здобутків на глобальний ринок, насамперед для новаторських високотехнологічних продуктів» [3, с. 675].

Слід додати, що американська авторка Долан Бріджит, наводячи приклади ДМУ як відповідних науково-технічних угод, йменує їх «інструментами наукової дипломатії», а також «парасольковими угодами, рамковими угодами». Узагальнюючи відповідний досвід США, Д. Бріджит вказує, що хоча ДМУ не є обов'язковими для організації міждержавної наукової взаємодії, «інші країни часто прагнуть укласти науково-технічні угоди зі США, оскільки вони мають вагу юридично зобов'язуючого характеру та були укладені від імені уряду США», додаючи, що «ці угоди спрямовані на створення основи для сприяння міжнародній науковій співпраці, одночасно захищаючи інтелектуальну власність, встановлюючи розподіл вигод і запобігаючи оподаткуванню дослідницького обладнання» [1].

Оцінюючи підстави варіативності ДМУ, Т. Флінк та У. Шрайтерер відзначають, що не існує такого поняття, як загальновизнаний формат того, як опрацювати ДМУ, або консенсусу щодо того, яким саме договором стандартна ДМУ може або повинна бути. Серед відповідних викликів уніфікації та підвищенню регулятивної якості ДМУ ці автори вказують на те, що «посилення інтернаціоналізації досліджень і розробок тягне за собою зростаючу конкуренцію між країнами та їхніми урядами, які шукають конкурентних переваг і прагнуть взяти кермо в ключових технологіях», а тому, відповідно, ці держави ставляться до ДМУ доволі волюнтаристські [3, с. 672].

Крім того, Т. Флінк та У. Шрайтерер додають, що ДМУ є сферою, яка має розглядати та справлятися з двома, здавалося б, антагоністичними способами суспільної діяльності та взаємодії, «одною

з яких є неформальний режим академічних колег, суджень та заслуг, а іншою є формальні організації, органи влади та ієрархії» [3, с. 672].

Д. Бріджит додає, що зміст ДМУ «зазвичай включає такі спільні риси, як види спільної діяльності та способи заохочення доступу до об'єктів і персоналу, а також роз'яснення того, що деяка інформація чи обладнання, наприклад ті, що потребують захисту з міркувань національної безпеки, не підпадають під дію угоди». Аналізуючи зміст ДМУ, вона виокремлює «три їх частини, де текст угоди часто різниться: преамбулу, яка не є юридично обов'язковою і часто використовується для підкреслення громадських мотивів угоди; додаток щодо прав інтелектуальної власності, який визначає, як сторони діляться та використовують отриману інтелектуальну власність; і план впровадження, включаючи те, чи потрібно створити спільний комітет, який збирався б регулярно для перегляду виконання угоди» [1].

Хоча Т. Флінк та У. Шрайтерер доволі песимістичні у вимірі перспективи створення «універсальної моделі» для укладання та реалізації ДМУ, вони радять для удосконалення національних підходів до відповідного проектування угод проводити «ефективне, періодичне та стійке поєднання агрегації інтересів знизу вгору з прийняттям стратегічних рішень». Ці дослідники заявляють, що для того, щоб досягти успіху в укладанні та реалізації ДМУ за будь-яким показником, «країна має чітко уявляти як свою загальну стратегію, так і те, хто має відповідати за її реалізацію» [3, с. 673].

Дж. Фіккерс та М. Горват визнають, що у загальній парадигмі підписання ДМУ «стає засобом досягнення політичних цілей поза сферою науки, технологій та інновацій», яка містить щонайменш «чотири причини, в основному пов'язані з політикою високого рівня та науковою дипломатією»; до них ці автори відносять політичні інтереси широкого виміру, «засоби досягнення інших цілей політики», «зміцнення дипломатичних зв'язків» та «збереження каналів зв'язку там, де немає інших способів зв'язку». При цьому відповідні дослідники, наводячи приклади ДМУ між комуністичним Китаєм та США, між СРСР та США, констатують, що окреслені політичні цілі угод водночас «взаємодіють із внутрішніми науково-орієнтованими цілями».

Ці автори заявляють про «приклади стратегічного використання» ДМУ індустріальними країнами саме у політичному вимірі, наводячи як приклад «випадки Південної Африки, політику розрядки в Європі в 1980-х роках, швейцарський підхід до Латинської Америки та участь США в Близькому Сході та Північно-Африканському регіоні», де «кожен із цих випадків передбачав стратегічний розгляд геополітичної обстановки та ролі діяльності», пов'язаної з ДМУ, «навіть незва-

жаючи на те, що окрема угода могла бути укладена на основі непостійних і спеціальних припущень» [2].

Ніколас Рюффін щодо цього констатує, що протягом 1980-х років Федеративна Республіка Німеччина уклала численні угоди з різними державами Східної Європи. Починаючи з ДМУ з СРСР у 1986 році, були укладені угоди з Угорщиною у 1987 році, Болгарією в 1988 році, Польщею в 1989 році; й ця взаємодія зі Східною Європою продовжилась у ДМУ з Чехословаччиною з 1990 році та з Молдовою з 1994 році. Цей автор вважає «цілком очевидним», що ці ДМУ «були спричинені не науковими цілями в першу чергу, а зусиллями послабити напруженість між державами Західного та (колишнього) Східного блоку, та поставити на нову основу міждержавні відносини» [5].

Водночас Т. Флінк та У. Шрайтерер додають, що у контексті ДМУ «часто потенційні партнери за кордоном не знають, що їм пропонують і до кого можна звернутися із запитаннями, проєктними пропозиціями чи грантовими заявками». Крім того, ці автори констатують, що «використовувати науку в політичних цілях – щоб вихвалитися компетентністю в гарячих галузях високих технологій чи дослідженнях чи демонструвати доброзичливість у міжнародній сфері», саме шляхом укладання ДМУ, «мало або взагалі немає сенсу». Ці автори відзначають, що щоб співпраця в рамках ДМУ «почала розвиватися і приносила користь всім сторонам-учасникам, життєво важливо залучити допитливість та інтереси принаймні тих науковців, які матимуть компетентність у тому, щоб керувати програмою співпраці чи місцем проведення» [3, с. 674].

Д. Бріджит у цьому вимірі констатує, що у той час як ДМУ «може бути інструментом для спілкування з громадськістю, це також спосіб залучити дипломатичне співтовариство, оскільки науково-технічна угода привносить наукову співпрацю у сферу дипломатії». Цей автор вважає, що ДМУ «дає дипломатам можливість використовувати власну мову – мову дипломатичних документів – щоб говорити про співпрацю в національних пріоритетних сферах, таких як нанотехнології, спостереження за хворобами або відновлювана енергетика». Крім того, Д. Бріджит зауважує, що «це дає прихильникам наукової дипломатії можливість продемонструвати цінність науково-технічної участі дипломатам, які іншим чином зосереджені на загрозі тероризму, важкому економічному виборі або суперечках щодо територій» [1].

Дж. Фіккерс та М. Горват додають, що більшість ДМУ визначає спільну діяльність, яка має здійснюватися в її рамках, та що ця спільна діяльність є в основному очікуваними результатами угод. При цьому, додають вказані науковці, «угоди можуть визначити кілька потенційних модаль-

ностей співпраці для двостороннього науково-технічного співробітництва» [2].

Варто додати, що на думку Т. Флінка та У. Шрайтерера відображена в ДМУ двостороння «наука та спільна дослідницька робота не є панацеєю для послаблення конфліктів чи покращення застарілих відносин між націями». Тим не менш, ці експерти додають, що саме якісні та обґрунтовані ДМУ «можуть стати важливими інкубаторами для міжнародного співробітництва, яке стикається з постійно новими глобальними проблемами, а також для культивування громадянських відносин, які базуються на взаємній повазі, спільних цінностях і спільних стандартах у глобальному науковому співтоваристві» [3, с. 675].

Дж. Фіккерс та М. Горват у цьому контексті виокремлюють три типи формальних цілей ДМУ, які відмінні від описаних ними політичних завдань конкретної двосторонньої угоди; до них ці автори відносять сприяння спільній діяльності в сферах, що становлять спільний інтерес у сфері науково-технічної діяльності; підвищення загального добробуту країн-підписантів; явні цілі дипломатичного вирішення викликів наукової співпраці [2].

Ці автори додатково визначають шість різних видів співпраці, передбачених у досліджених ними угодах; це взаємний обмін та/або навчання науковців та іншого дослідницького персоналу; створення спільної дослідницької діяльності та/або центрів; обмін інформацією щодо науково-технічної діяльності на семінарах, конференціях та семінарах; взаємна участь у науково-технічних програмах та доступ до такого роду програм та ініціатив; підтримка в наданні або спільному використанні дослідницького обладнання; надання взаємного доступу до основних дослідницьких інфраструктур [2].

Статистика щодо ДМУ наводиться у роботі Ніколаса Рюффіна, де він узагальнив період між 1961 і 2016 роками та констатує, що у цей період США уклали 58 ДМУ, та ЄС уклав 19 угод, та у цілому почав вести переговори про ДМУ лише в 1994 році. З точки зору поширення, додає Н. Рюффін, Швейцарія, Великобританія та Німеччина були одними з перших, хто застосував ДМУ, тоді як США та Франція почали використовувати їх частіше лише пізніше; далі «відносна частота ДМУ для Великобританії та Франції з часом зменшилася, тоді як США почали більше використовувати цей інструмент». Відповідно до відомостей цього автора, до 2016 року Німеччина уклала 44 ДМУ, Швейцарія уклала 23 ДМУ, Франція уклала 18 ДМУ, та Великобританія уклала 12 ДМУ [5].

Варто додати, що Дж. Фіккерс та М. Горват окремо проаналізували створення двосторонньої керівної групи, як механізму координації

для ДМУ; така керівна група для конкретної ДМУ створюється сторонами, які її підписали, або визначеними ними національними виконавчими агентами, які є або управлінськими структурами, або науковими установами. Ці дослідники додають, що у той час, як «виконавчі агенти є односторонніми органами, які працюють разом і вирішують практичні та інші оперативні питання у відповідних країнах, керівна група є органом, в якому співпрацюють представники обох країн, що підписали договір, які «можуть мати досвід роботи в державній політиці або в наукових колах». Ці керівні групи мають різні назви, наприклад керівний комітет, спільна консультативна група або спільний операційний орган, додають наведені дослідники [2].

Цікаво що Дж. Фіккерс та М. Горват наводили відповідну статистику щодо досліджених ними ДМУ станом на 2014 рік, заявляючи, що «ЄС включає двосторонні керівні групи в усі свої угоди. США використовують його рідше, 74% від усіх ДМУ, а окремі країни ЄС у 69% ДМУ. Додається, що «у тих угодах, де створено керівну групу, угоди ЄС майже завжди передбачають частоту зустрічей керівної групи», та що угоди держав-членів ЄС та ДМУ США «роблять це набагато менше».

Ці автори підкреслюють, що «статутні повноваження двосторонніх керівних груп не сильно відрізняються» в ДМУ та до них відносять компетенцію оцінювати та приймати рішення щодо пріоритетних сфер спільної діяльності; регулярно оновлювати політику щодо науково-технічної співпраці; створювати цільові групи та децентралізовані робочі групи, які також можуть мати офіційні повноваження; приймати рішення щодо спільних дорожніх карт тощо [2].

Висновки. Процеси міркування сучасної європейської та американської наукової доктрини щодо динаміки та стану справ у сфері спеціальних двосторонніх договорів щодо регулювання наукового пошуку стають предметом особливої уваги. При цьому основними напрямками аналізу стають статистика кількості та географії відповідних договорів та аспекти мотивації укладання та реалізації угод такого виміру. Слід констатувати визнання на доктринальному рівні двох форматів підстав мотивації укладання та реалізації спеціальних двосторонніх договорів стосовно міждержавної наукової співпраці: політичних та практичних.

До політичного виміру відносяться насамперед мотивації покращення або широкого спектру відносин, або, узагалі, встановлення хоча б якихось

сталих відносин у форматі недружніх країн. Природно, що така мотивація не сприяє власне науковій співпраці, але водночас вона може привести до виникнення двосторонніх бюрократичних інституцій у цій сфері, спрямованих насамперед на формат переговорних майданчиків.

При цьому практичні передумови двосторонніх угод стосовно міждержавної наукової співпраці мають інші виклики, а саме потребу визначення реальних пріоритетів співпраці та установ, що мають перспективу для наукової синергії; при цьому дослідники вірно відмічають, що у демократичних країнах така співпраця поміж зацікавленими науковими інституціями може відбуватися й навропростець у науковому середовищі та не потребувати саме на міжурядові домовленості.

Критичність доктринального ставлення європейських авторів щодо питання двосторонніх угод стосовно міждержавної наукової співпраці супроводжується оптимізмом у вимірі впливу права та стандартів Євросоюзу на підвищення ефективності такого роду двосторонніх домовленостей на європейському просторі. Застосування відповідних доробок щодо українського досвіду розробки та застосування двосторонніх міждержавних договорів у сфері науки має стати підґрунтям для окремого наукового пошуку.

Література

1. Dolan M. Bridget (2012). Science and Technology Agreements as Tools for Science Diplomacy: A U.S. Case Study. *Science & Diplomacy*, Vol. 1, No. 4. December 2012. URL: https://www.sciencediplomacy.org/sites/default/files/science_and_technology_agreements_as_tools_for_science_diplomacy_science_diplomacy.pdf
2. Fikkers Derek-Jan, Horvat Manfred (2014). Basic Principles for effective International Science, Technology and Innovation Agreements. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://www.researchgate.net/publication/271529824_Basic_Principles_for_Effective_International_Science_Technology_and_Innovation_Agreements
3. Flink Tim, Schreiterer Ulrich (2010). Science diplomacy at the intersection of S&T policies and foreign affairs: toward a typology of national approaches. *Science and Public Policy*. Vol. 37. Iss. 9. November 2010. P. 665–677.
4. Rüffin Nicolas. (2021). B-STA-R: A repository for bilateral science and technology agreements. WZB – Berlin Social Science Center. Data File Version 1.0.0. 2021. URL: <https://doi.org/10.7802/2310>.
5. Rüffin Nicolas, Schreiterer Ulrich. (2017). Science and Technology Agreements in the Toolbox of Science Diplomacy: Effective Instruments or Insignificant Add-ons? Working paper. EL-CSID project Issue 6. September. 2017. URL: <https://zenodo.org/records/891199>

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Д. Є. Волкова</i> ПОДАЛЬША РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: СТВОРЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	3
<i>Р. С. Кірін</i> ЕТАП ІНТЕРНЕТИЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВЛАДИ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН Е-УРЯДУВАННЯ В 2004–2005 РР.....	7
<i>О. В. Свистунова</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ	14

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

<i>В. В. Ластовка</i> ПРАВОВА ПРИРОДА ФАКТУ СМЕРТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ СУДАМИ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ СМЕРТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ	19
<i>О. В. Мельник</i> УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	26
<i>Р. В. Пожоджук</i> ПРАВО СПОЖИВАЧА НА ВІДПОВІДНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ	30
<i>І. Б. Факас</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ ЗА ВИКОНАВЧИМ НАПИСОМ НОТАРІУСА В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ	37

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>В. В. Добровольська, О. Р. Гофман</i> ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ	42
<i>Е. М. Феделеш</i> ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛОГІСТИЧНИХ ОПЕРАТОРІВ	47
<i>В. С. Хомиш</i> ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ.....	52

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Д. В. Гринь</i> КОНЦЕПЦІЯ БАЛАНСУ МІЖ РОБОТОЮ ТА ОСОБИСТИМ ЖИТТЯМ ПРАЦІВНИКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	62

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

<i>О. В. Галуцько</i> МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	66

І. В. Глиняний, В. В. Марчук АНТИКОРУПЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ	71
В. В. Гуглей ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	76
Т. І. Демчук, А. В. Марущак ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКУ ІЗ ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ	81
Т. А. Латковська, Д. А. Біленець МИТНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ОПОДАТКУВАННЯ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ: ФІНАНСОВИЙ ВПЛИВ НА ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНІ	86
І. В. Патерило АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН У СФЕРІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ: ВПЛИВ НА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ	91
М. М. Руденко ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ПОЛЬЩІ	95
С. О. Шатрава, О. В. Джафарова, А. В. Петік АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ НА ВОДІ ТА ЙОГО ЕЛЕМЕНТИ	100

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

А. Ю. Куликович КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЧЛЕНІВ РЕЛІГІЙНИХ СЕКТ	104

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ю. В. Жовтан ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ СТ. 255 КПК УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА СТОРОНИ ЗАХИСТУ НА ДОСТУП ДО МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	109

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Я. О. Тицька РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДВОСТОРОННІХ МІЖДЕРЖАВНИХ ДОГОВОРАХ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ ВИМІР	114

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

<i>Volkova D. Ye.</i>	FURTHER IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF HUMAN CENTREDNESS IN THE CONSTITUTIONAL LEGISLATION OF UKRAINE: ESTABLISHMENT OF RELIGIOUS ORGANISATIONS	3
<i>Kirin R. S.</i>	THE STAGE OF INTERNETIZATION OF GOVERNMENT ACTIVITIES: PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF E-GOVERNMENT RELATIONS IN 2004–2005.....	7
<i>Svystunova O. V.</i>	METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT OF HUMANS AND CITIZENS TO SOCIAL PROTECTION IN UKRAINE	14

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

<i>Lastovka V. V.</i>	THE LEGAL NATURE OF THE FACT OF A SERVICEMAN’S DEATH AND ITS SIGNIFICANCE FOR JUDICIAL RESOLUTION OF CASES CONCERNING THE ESTABLISHMENT OF THE FACT OF A SERVICEMAN’S DEATH	19
<i>Melnyk O. V.</i>	UKRAINIAN REALITIES OF THE PROTECTION OF CHILDREN’S RIGHTS IN THE CONDITIONS OF WAR.....	26
<i>Pozhodzhuk R. V.</i>	CONSUMER’S RIGHT TO CONFORMITY OF PRODUCTS	30
<i>Fakas I. B.</i>	PECULIARITIES OF ENFORCEMENT UNDER THE EXECUTIVE INSCRIPTION OF A NOTARY DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW	37

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

<i>Dobrovolska V. V., Hofman O. R.</i>	ECONOMIC AND LEGAL ASPECT OF ALTERNATIVE ENERGY IN UKRAINE.....	42
<i>Fedelesh E. M.</i>	MEANS OF STATE REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITIES OF LOGISTICS OPERATORS.....	47
<i>Khomyn V. S.</i>	INVESTMENT AND INNOVATION LEGAL FRAMEWORK FOR ENERGY TRANSFORMATION OF UKRAINE	52

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

<i>Hryn D. V.</i>	THE CONCEPT OF WORK-LIFE BALANCE FOR EMPLOYEES: A THEORETICAL ASPECT	62

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

<i>Halunko O. V.</i>	INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF MIGRATION POLICY	66
<i>Hlynianyi I. V., Marchuk V. V.</i>	ANTI-CORRUPTION ACTIVITIES IN THE SPHERE OF PUBLIC PROCUREMENTS	71

<i>Gugley V. V.</i> GENERAL THEORETICAL AND LEGAL FEATURES OF THE FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE	76
<i>Demchuk T. I., Marushchak A. V.</i> LAW ENFORCEMENT BODIES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF FULFILLING THE OBLIGATION TO PROTECT THE MOTHERLAND	81
<i>Latkovska T. A., Bilenets D. A.</i> CUSTOMS CONTROL AND TAXATION OF EXPORT-IMPORT OPERATIONS: FINANCIAL IMPACT ON ENTERPRISES IN UKRAINE	86
<i>Paterylo I. V.</i> ANALYSIS OF LEGISLATIVE CHANGES IN THE FIELD OF CORPORATE BANKRUPTCY: IMPACT ON ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION	91
<i>Rudenko M. M.</i> EXPERIENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE POLISH POLICE	95
<i>Shatrava S. O., Dzhafarova O. V., Petik A. V.</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF WATER POLICE UNITS AND ITS ELEMENTS	100

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

<i>Kulykovych A. Yu.</i> CRIMINOLOGICAL PORTRAIT OF MEMBERS OF RELIGIOUS SECTS	104

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

<i>Zhovtan Yu. V.</i> PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF ART. 255 CODE OF CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF SECURING THE RIGHT OF THE DEFENDER PARTIES TO ACCESS MATERIALS OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF A CRIMINAL PROVIDER.....	109

INTERNATIONAL LAW

<i>Titskaya Ya. A.</i> REGULATION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN BILATERAL INTERSTATE AGREEMENTS: DOCTRINAL DIMENSION	114

НОТАТКИ

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 3/2024

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 08.07.2024 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 14,19. ум. друк. арк. 14,41.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0924/639.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1.
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua